

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Навчальний посібник

ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
«Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент»,
«Маркетинг», «Підприємство, торгівля та біржова діяльність»

За редакцією професора С. І. Архієреєва

Рекомендовано вченою радою
Національного технічного
університету «ХПІ», протокол
№ 9 від 30.11.2018 р.

Харків
НТУ «ХПІ»
2019

УДК 339.9(075)

А 68

Рецензенти:

В. М. Воробйов, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;

О. В. Носова, доктор економічних наук, професор, Харківський навчально-науковий інститут Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи»

Рекомендовано Вченою Радою Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»,
протокол № 9 від 30.11.2018 р.

А68 **Архієреєв С.І., Волоснікова Н.М., Климова С.О. Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини:** навчальний посібник / за ред. проф. Архієреєва С. І., – Харків: НТУ «ХП», 2019. – 234 с.

ISBN

У навчальному посібнику розглядається структура, стан, основні тенденції та особливості розвитку міжнародної економіки і міжнародних економічних відносин згідно з нормативною програмою дисципліни «Міжнародна економіка». Навчальний посібник містить теорію та практикум з кожної теми, перелік джерел інформації та питання для підготовки до модулів, що є важливим для самостійної роботи над курсом.

Призначено для студентів зі спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент», «Маркетинг», «Підприємство, торгівля та біржова діяльність»

Лл. 14. Табл. 7. Бібліогр. 34 назв.

УДК 339.9(075)

ISBN

© С.І. Архієреєв, Н.М. Волоснікова, С.О. Климова, 2019

ВСТУП

Економічне життя суспільства характеризується об'єктивно обумовленими процесами інтернаціоналізації світового господарства. За межі країни виходять товари, послуги, капітал, робоча сила, виробничий процес. Економіка країн світу формує міжнародну економіку, співпраця міжнародної і національних економік сприяє розвитку міжнародних економічних відносин.

Посібник «Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини» спрямований на вивчення курсу «Міжнародна економіка». Курс “Міжнародна економіка” базується на використанні знань, одержаних студентами із загальноекономічних дисциплін, зокрема з таких курсів, як політична економія, історія економічних вчень, мікро– та макроекономіка. Разом з тим, цей курс є вступним до серії спеціальних дисциплін міжнародного економічного циклу, в тому числі курсів зовнішньоекономічної діяльності, міжнародних фінансів, міжнародного маркетингу тощо.

Мета курсу – формування у студентів розуміння сучасної теорії міжнародної економіки, законів і принципів її розвитку, набуття навичок аналізу процесів і тенденцій у галузі міждержавного економічного спілкування. Вивчаючи цей курс, студенти повинні: ознайомитися з суттю міжнародних економічних відносин, знати принципи міжнародної економіки, основні її моделі; вміти оцінювати економічне, політико-правове, соціально-культурне середовище міжнародної економіки; вміти аналізувати процеси міжнародного розподілу праці, спеціалізації та кооперування, регулювання міжнародної торгівлі; розуміти причини міжнародного руху капіталу,

технологій, робочої сили, світову валютну систему і міжнародні розрахунки, види і форми міжнародного бізнесу, порядок створення і функціонування спільних підприємств; вміти використовувати одержані знання в умовах зовнішньоекономічної діяльності України, виходячи з цілей і завдань її інтеграції у сучасну систему світових господарських зв'язків.

Посібник містить теоретичний виклад кожної теми. Виклад теоретичних положень супроводжується практичними завданнями у вигляді тестів та задач, які можуть бути керівництвом для самостійної роботи й організації ефективних семінарських занять. У заключній частині посібника запропоновано література та перелік питань до модульних контрольних робіт. Об'єднання теоретичних і практичних елементів курсу дає можливість на основі цього навчального посібника опанувати базовими знаннями з курсу «Міжнародна економіка»

При написанні підручника автори використали наукові досягнення представників різних економічних напрямів, досвід викладання навчальної дисципліни «Міжнародна економіка» у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», статистичний матеріал.

Посібник передбачено для студентів зі спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент», «Маркетинг», «Підприємство, торгівля та біржова діяльність». Він надає можливість підвищення якості проведення лекцій, самостійної роботи студентів, практичних занять з актуального навчального курсу.

Авторський колектив: проф. Архієреєв С.І., доц. Волоснікова Н.М. – т. 1 - 6; проф. Архієреєв С.І., доц. Климова С.О. – т. 7 – 12.

1. ПРЕДМЕТ, ЗНАЧЕННЯ І ЗАВДАННЯ КУРСУ «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

1.1. Предмет курсу «Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини».

Міжнародна економіка як наука та система знань

Предметом курсу «Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини» є багаторівневий комплекс економічних відносин між країнами, їх угрупованнями. Дисципліна також вивчає відносини між окремими економічними суб'єктами, що знаходяться в різних країнах: окремими людьми, домогосподарствами, підприємствами, державними і громадянськими установами.

Особлива увага приділяється вивченню економічного механізму функціонування міжнародної економіки, тобто міжнародним правовим нормам, економічним угодам, діяльності міжнародних економічних організацій.

Міжнародна економіка – наука, що вивчає економічні відносини між країнами в межах світового господарства, закономірності розвитку основних форм міжнародних економічних відносин, пов'язаних з рухом факторів виробництва, процесами інтернаціоналізації продуктивних сил та особливостей формування й розвитку міжнародної економічної політики держав.

В контексті предмета міжнародної економіки аналізуються відносини між економічними суб'єктами різних країн в процесі інтернаціоналізації виробництва та обміну, перерозподілу частини національного доходу окремих країн через міжнародні фінансово-кредитні організації, наднаціональні економічні органи, що виникають в процесі економічної інтеграції та ін.

Міжнародні економічні відносини виникають у зв'язку з виходом економічної діяльності за кордони держав і утворюються в процесі взаємодії економічних суб'єктів різних країн з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а також організації міжнародних відтворювальних процесів. Історично міжнародні економічні відносини вторинні щодо національних, але в сучасних умовах вони мають власну логіку розвитку і нерідко домінують над національними. В структурі міжнародних економічних відносин присутні

міжнародні соціально-економічні відносини і міжнародні організаційно-економічні відносини.

Між країнами існують різні відносини: політичні, наукові, культурні. Країни співробітничать у різних галузях: організують міжнародні виставки картин, обмінюються артистами, науковцями, досвідом в галузі техніки, захисту навколишнього середовища. **Міжнародні економічні відносини (МЕВ)** – одна із форм міжнародних відносин. МЕВ опосередковують здійснення інших форм міжнародних відносин. Крім того, МЕВ – це система економічних зв'язків з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання продуктів, що вийшли за рамки національних кордонів.

Залежно від об'єкта МЕВ, вони поділяються на торговельні, валютно-фінансові, виробничі, науково-технічні тощо. Всі вони в сукупності утворюють систему. Однією із системних характеристик цієї системи є взаємозв'язок її окремих елементів. Наприклад, спільне виробництво складної техніки економічними суб'єктами із різних країн (виробничі відносини) може супроводжуватись торгівлею окремими компонентами, деталями між ними (торговельні відносини), науково-технічним обміном (науково-технічні відносини).

МЕВ між окремими європейськими державами, а також у межах окремих регіонів (Європа - Північна Африка, Європа - Близький Схід та ін.) виникли порівняно давно. Ці відносини були спочатку вузько - регіональними. Дійсно міжнародними економічні відносини стають з виникненням світового господарства, появи взаємозалежності національних економік.

Визначальною рисою існування «Міжнародної економіки» як самостійної дисципліни є відкритість економіки в стосунках кожної країни зі світовим співтовариством. Сучасний стан міжнародних економічних відносин дозволяє виділити два рівня відкритості:

- 1) рівень залученості країн в міжнародний обіг товарів і факторів їх виробництва, а також в міжнародну виробничо-інвестиційну діяльність;
- 2) рівень взаємодії національних економік і світового господарства в цілому в умовах глобалізації фінансових ринків.

У процесі розвитку міжнародної економічної системи відбувається розширення і поглиблення економічних відносин між країнами; групами країн; підприємствами і організаціями, які знаходяться в різних державах. Характерно, що процеси взаємодії країн,

їх співробітництва мають суперечливу природу. Діалектика МЄВ полягає в тому, що прагнення держав до економічної незалежності, укріпленню національних господарств обумовлює в кінцевому рахунку все більшу інтернаціоналізацію економічного життя країн.

В еволюції міжнародних економічних знань доцільно виділити такі етапи:

1. Зародки міжнародної економічної проблематики відображено у стародавніх описах торговельних угод між державами, в міфах, творах філософів і поетів.

2. Нагромадження окремих теоретичних ідей, теорій, концепцій і гіпотез у межах економії та хрематистики, політекономії, економіксу. Основні з них:

- меркантилістські концепції грошового та торговельного балансів;
- теорії абсолютних переваг А. Сміта та відносних переваг Д. Рікардо;
- теорія еквівалентного обміну К. Маркса;
- теорія імперіалізму В. Леніна;
- теорія співвідношення факторів виробництва Е. Хекшера та Б. Оліна.

3. Становлення і розвиток самостійного розділу міжнародних економічних знань у структурі фундаментальної економічної науки.

4. Виділення і розвиток міжнародної економіки як самостійної науки з середини ХХ ст.

Ядром сучасних МЄВ є **міжнародна економічна діяльність** економічних суб'єктів, насамперед, підприємств. Діяльність останніх спрямована на отримання певних економічних результатів, передусім, прибутку.

Є підприємства, діяльність яких переважно зорієнтована на національний ринок. Зовнішньоекономічні зв'язки для таких підприємств у системі пріоритетів їх діяльності мають другорядне значення. Інші підприємства розглядають зовнішньоекономічну діяльність як необхідний фактор свого нормального функціонування. Деякі з них орієнтацію на світовий ринок вважають вихідним принципом своєї діяльності. І нарешті, існують фірми, діяльність яких направлена виключно на зовнішній ринок.

Міжнародні економічні відносини як наука для дослідження використовує власні методи і запозичені з інших наук (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Методи міжнародної економіки

Методи міжнародної економіки		
Запозичені з інших наук		Власні методи МЄВ
економічної теорії	<ul style="list-style-type: none"> • діалектичний • метафізичний • наукової абстракції • діалектики загального, особливого та одиничного • генетичний, причинно-наслідковий • єдності історичного та логічного • аналізу та синтезу індукції та дедукції 	Глобальний підхід – передбачає вивчення міжнародної економіки в контексті еволюції людського суспільства та природи.
мікроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> • суб'єктивістський • рівноважного аналізу • статички та динаміки • оптимізації та граничного аналізу економіко-математичний 	Компаративний підхід – полягає у всебічному порівнянні національних, регіональних та міжнародних економік і соціально-економічних процесів.
макроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> • наукового агрегування • факторного та кількісного аналізу 	

Характерними ознаками сучасного світу є різноманітність і суперечливість його складових частин, з одного боку, та зростаюча єдність, взаємозалежність цих складових – з другого (рис. 1.1).

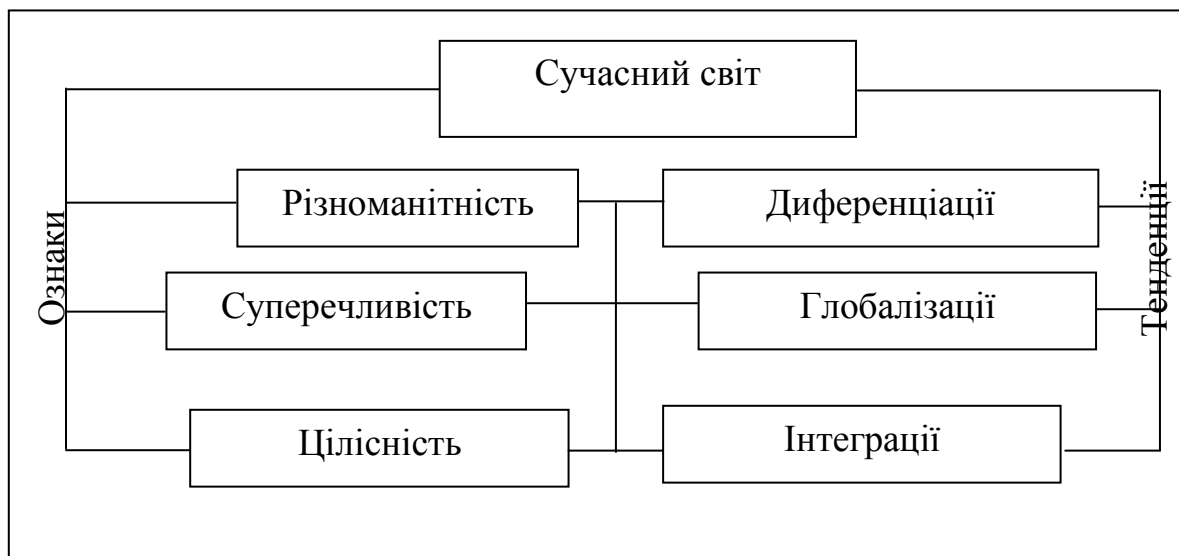

Рисунок 1.1 – Стійкі зв'язки між ознаками та тенденціями сучасного світу

Різноманітність сучасного світу виражається в різноманітності народів, незалежних держав, регіонів, об'єднань країн та громадян, що розрізняються за національними, географічними, політичними, ідеологічними, соціальними, економічними та іншими ознаками. Зростаюча різноманітність світу визначається тенденцією до диференціації форм, видів та проявів суспільного життя. Одна з важливих рис різноманітності світу – це виникнення нових незалежних держав та національних економік [5].

Наступна риса, яка характеризує сучасний світ, – суперечливість, що визначається не тільки існуванням та взаємодією двох “полюсних” ознак (різноманітністю і цілісністю) та протилежних тенденцій (диференціації та інтеграції і глобалізації), але й системою протиріч. Ці протиріччя виникають між державами, між угрупованнями держав, між національними економіками, між національною та міжнародною економікою, в міжнародних економічних відносинах та між сферами сучасного світу.

Для сучасного світового розвитку характерними є дві тенденції:

1) до **глобалізації** економіки та 2) до поглиблення **розвитку національних господарств** в умовах глобального середовища, перш за все нових незалежних держав. Звідси й основні суперечності в сучасному світі, в розвитку міжнародної економіки: економічні,

соціальні, політичні, культурно-цивілізаційні. Специфічним їх проявом в умовах домінування в міжнародній економіці розвинутих країн і особливо за обставин монополярності сучасного світу стало таке специфічне явище, як міжнародний тероризм.

Інша характерна риса сучасного світу – цілісність, яка виявляється у взаємозалежності та єдності різноманітних складових, рис та ознак сучасного світу. Ця цілісність обумовлена тенденціями інтеграції форм і видів суспільного життя, яка виявляється у взаємопроникненні національних економік, розмиванні меж між різними соціальними прошарками населення, зближенні рівнів політичної культури, функціонуванні зростаючої кількості міждержавних та міжнародних економічних, політичних, соціальних та інших утворень.

Особливостями розвитку сучасного світу є кардинальні соціально-економічні зміни, прискорений розвиток продуктивних сил суспільства та зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства. Суспільний прогрес потребує налагодження конструктивної, творчої взаємодії держав і народів у масштабах усієї планети і створює для цього необхідні передумови. Забезпечення миру і соціального прогресу як загальнолюдського інтересу стає домінантою сучасної епохи.

Отже, сучасний світ є глобальною системою, що складається з економічної, політичної, соціальної та духовної сфер, які підпорядковуються певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) мають яскраво виражений системний характер та виступають як система економічних зв'язків у сфері виробництва, розподілу, обміну й споживання, які вийшли за межі національних кордонів. Ця система характеризується виходом за межі національних господарств фізичних і юридичних осіб, держав і міжнародних організацій; має визначені форми та різні рівні глибини існування, функціонування, здійснення.

Міжнародні економічні відносини втілюються в життя на мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. **Мегарівень** є адекватним МЕВ як суперечливій єдності. **Макрорівень** виявляється у міждержавних економічних відносинах, які визначають і забезпечують загальні умови розвитку МЕВ. **Мезорівень** охоплює економічні зв'язки між регіонами, галузями та міжгалузевими комплексами окремих країн. **Мікрорівень** являє собою зовнішньоекономічну діяльність фізичних осіб, підприємств, фірм. Важливим суб'єктом сучасних міжнародних

економічних відносин стали транснаціональні корпорації (ТНК), які поєднують у своїй діяльності завдяки їхній організаційно-економічній структурі усі рівні міжнародних економічних відносин.

З огляду на складність об'єкта дослідження теорія міжнародних відносин у процесі свого розвитку постійно диференціювалась шляхом виокремлення в ній спеціалізованих теорій. Кожна з таких частинних теорій поєднувала у собі наукові ідеї, гіпотези та концепції, спрямовані на дослідження і пояснення окремих станів, ситуацій чи процесів у міжнародних відносинах. Ця диференціація як прояв спеціалізації науки у дослідженні окремих елементів явища привела до формування предметної структури теорії міжнародних відносин.

Предметна структура теорії, що відображає таку диференціацію, пов'язана зі спеціалізацією досліджень окремих явищ і процесів у міжнародних відносинах, подана на рис. 1.2.

За сучасними уявленнями, що склались у теорії міжнародних відносин, найважливішим явищем міжнародних відносин є їхня структура, тобто система.

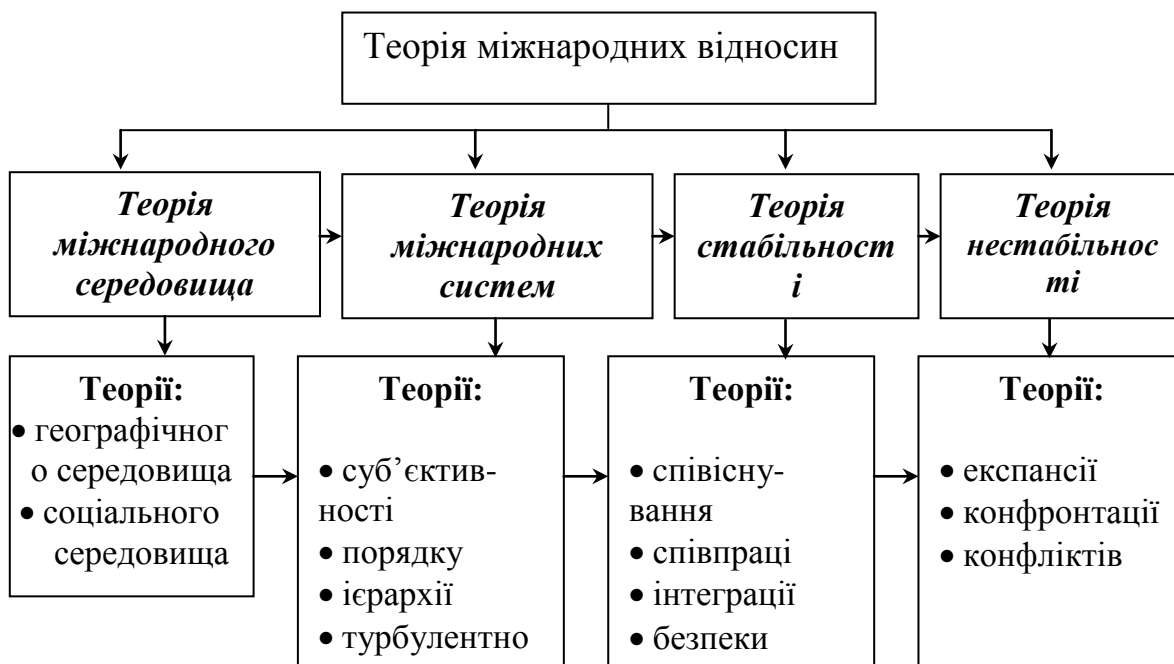

Рисунок 1.2 – Предметна структура теорії міжнародних відносин

Міжнародну систему можна вважати явищем, яке насамперед цікавить дослідників міжнародних відносин. Категорія «система» є певною абстрактною конструкцією реального середовища, яка

відображає структури, стани, ситуації, що мають місце в міжнародних відносинах.

Якщо міжнародну систему вважати головним предметом дослідження, то він має охоплювати її середовище, внутрішню структуру, ймовірні стани її існування. Таке розуміння предмета теорії міжнародних відносин відповідає логіці будь-якого наукового дослідження. Воно полягає в тому, що явище вивчають у взаємозв'язках з іншими, визначають його внутрішню структуру, а відтак її описують і пояснюють доступними науці засобами.

Теорія міжнародного середовища досліджує сукупність зовнішніх чинників, що впливають на виникнення та функціонування міжнародної системи, тобто її середовище. До її складу входять такі теорії:

1. **Теорія географічного середовища**, яка зосереджується на дослідженні зв'язків між географічним середовищем та елементами міжнародної системи, а також особливостях і закономірностях прояву в ньому явищ і процесів, характерних для міжнародних відносин.

2. **Теорія соціального середовища**, що вивчає зв'язки між діяльністю і розвитком суспільства на різних рівнях його організації та міжнародною системою.

Теорія міжнародних систем у складі загальної теорії відокремлюється як структурний блок, що зосереджується на проблемах типології міжнародних систем. Крім цього, вона поєднує п'ять взаємопов'язаних теорій:

1. **Теорію суб'єктності** як розділ теорії систем, що досліджує проблеми типології активних учасників міжнародних відносин, специфіки їхніх інтересів та мотивацій, дій і взаємодій між ними.

2. **Теорію міжнародного порядку**, яка досліджує норми та правила поведінки суб'єктів міжнародних відносин, що впливають з особливостей взаємодій між ними в системі.

3. **Теорію ієрархії**, яку розуміють як теорію місця і ролі суб'єктів міжнародних відносин у міжнародних системах, критеріїв їхнього ранжування, субординації та міжнародного порядку.

4. **Теорію турбулентності**, що вивчає проблеми існування міжнародної системи у ситуації порушення в ній субординації та хаотичних дій суб'єктів міжнародних відносин.

5. **Теорію еволюції**, яка є теорією про особливості й закономірності розвитку міжнародної системи, та стани, в яких вона перебуває.

Із теорії міжнародних систем випливають дві теорії, які логічно відображають два головних стани, в яких міжнародна система може перебувати тривалий час: стабільність і нестабільність. Ці стани досліджують окремі теорії, які в сучасній теорії міжнародних відносин ще остаточно не склалися, являють собою сукупність частинних теорій [9].

Теорія стабільності об'єднує:

1. **Теорію співіснування**, яка вивчає особливості несилових взаємодій між суб'єктами міжнародних відносин.

2. **Теорію співпраці**, яка розглядає проблематику коопераційності в стосунках між суб'єктами міжнародних відносин, її найважливіших особливостей, закономірностей та форм.

3. **Теорію інтеграції**, що досліджує особливості й закономірності взаємодій суб'єктів міжнародних відносин у межах міжнародних організацій та інтеграційних утворень.

4. **Теорію міжнародної безпеки** як розділ загальної теорії, присвячений проблемам реагування держав світу на різномасштабні загрози їхньому існуванню та розвитку. Серед найважливіших напрямів цієї теорії можна виокремити проблематику, пов'язану з недопущенням глобального воєнного конфлікту тощо.

Теорія нестабільності охоплює:

1. **Теорію експансії**, що досліджує причини експансивності й агресивності як специфічної поведінки суб'єктів міжнародних відносин у взаємодіях між собою.

2. **Теорію конфронтації**, яка вивчає причини виникнення суперечностей та спорів між сторонами, специфіку форм і способів стосунків між ними в конфліктних ситуаціях.

3. **Теорію конфліктів**, яка зосереджує увагу на особливостях та закономірностях силових інтеракцій між учасниками міжнародних відносин, внутрішніх особливостях конфліктів, проблемах і способах їх мирного врегулювання.

Теорія міжнародних відносин виконує низку принципово необхідних функцій, які свідчать про доцільність її існування в системі суспільних наук. Їх можна поділити на дві групи за критерієм виконання функцій – у науці (наукові) та в суспільстві (прикладні).

Наукові функції відповідають двом найважливішим завданням теорії, пов'язаним з констатацією та поясненням:

1. **Описова функція** надзвичайно важлива з огляду на те, що теорія міжнародних відносин акумулює інформацію про об'єкт дослідження і тим створює його ідеалізовану модель.

2. **Експланаційна функція** – пояснення реальних процесів та явищ у функціонуванні міжнародних систем з огляду на їх найважливіші закономірності.

Прикладні функції прямо пов'язані з практичним значенням теорії, оскільки свідчать не тільки про її наукову доцільність, а й про суспільну потребу в ній взагалі:

1. **Прогностична функція** є практичною та характеризується конструктивністю, оскільки визначає ймовірні наслідки процесів та явищ, досліджуваних теорією міжнародних відносин. Наукове передбачення ситуацій у міжнародному середовищі обов'язкове для виконання теорією інструментальної функції.

2. **Інструментальна функція** полягає в тому, що теорія дає змогу на підставі її наукового аналізу та прогнозу адекватно реагувати на ситуації, які вона передбачає.

3. **Світоглядна функція** дає можливість сформулювати науково обґрунтовану систему поглядів на характер і зміст міжнародних процесів та явищ, що теоретично вивчені й узагальнені.

1.2. Системність та об'єктивність міжнародних економічних відносин. Загальна характеристика основних форм міжнародних економічних відносин

Вся сукупність національних економік у світі становить близько 200 держав. Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк дають найбільш повну характеристику даної сукупності. При цьому ООН основну увагу приділяє соціальним і демографічним аспектам розвитку країн. Для Світового банку важливою є оцінка ступеня економічного розвитку країн.

Для розуміння і оцінювання відмінностей між національними економіками, визначення їх місця та перспектив розвитку в системі світового господарства, актуальною проблемою в теорії та практиці МEB є їх систематизація за різними ознаками [12].

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма критеріями. Головні з них – рівень розвитку національної економіки; форми міжнародних економічних відносин і їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання.

Рівень розвитку національної економіки, визначається:

- 1) обсягом ВВП на душу населення;
- 2) ефективністю факторів виробництва;
- 3) станом наукових досліджень і наукових досягнень;
- 4) демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
- 5) рівнем доходів і рівнем споживання населення;
- 6) часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного і громадянського регулювання економіки;
- 7) станом інтегрованості національних економік в міжнародну економіку.

Країни можуть бути систематизовані за регіональною ознакою: європейські (західно-, східно-, південно-, північно-); північноамериканські (США, Канада, Мексика), південноамериканські, країни Близького Сходу, Східної, Південно-Східної та Південної Азії, африканські (північно-, центральна-, південно-, західно-) тощо. Але така систематизація дає досить різноманітні за складом групи країн.

Систематизація країн за організаційною ознакою розподіляє країни по групах залежно від участі в міжнародних організаціях, конференціях, нарадах тощо.

За рівнем розвитку національної економіки універсальним є поділ країн на такі три групи:

1) Промислово розвинуті країни – 24 високорозвинені країни. Найпотужнішу групу серед цих країн становлять Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія, які виробляють найбільші обсяги ВВП у всьому світі і зосереджують у своїх руках значну частину міжнародної торгівлі. Їх вирізняють високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, інтенсивний тип відтворення економіки, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту. Промислово розвинуті країни мають багато спільного в генетичному й функціональному аспектах.

По-перше, в соціально-економічному плані розвиток господарств цих країн базується на капіталістичному способі виробництва, і, незважаючи на еволюцію форм власності, її приватна форма була й залишається провідною.

По-друге, розвинуті країни характеризуються високим рівнем економічного розвитку. Реалізація визначальної мети виробництва в умовах конкуренції – отримання прибутку – спонукає до впровадження нової техніки та підвищення продуктивності праці, що у свою чергу веде до здешевлення продукції, розширення ринків збуту, стимулює зростання виробництва та економіки в цілому. Порівняння продуктивності праці в промислово розвинутих країнах та в країнах з перехідною економікою і в країнах, що розвиваються, вказує на величезне відставання двох останніх груп країн.

По-третє, соціально-економічну зрілість промислово розвинутих країн відображають кардинальні зміни соціальної структури суспільства порівняно з іншими групами країн, а саме: зростання чисельності та ролі середнього класу, підвищення якості людського капіталу, а також частки зайнятих інтелектуальною працею тощо.

Економічна політика розвинутих країн значно впливає на основні напрями науково-технічного розвитку і структурної перебудови, стан та динаміку міжнародної економіки.

2) Країни з перехідною економікою – 28 країн Центральної та Східної Європи і колишнього Радянського Союзу, що здійснюють перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки: Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Узбекистан, Україна та інші. У цій групі є підгрупа, яка має суттєві досягнення у реформуванні національних господарств. До цієї підгрупи належать: Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія.

3) Країни, що розвиваються, – 132 країни Азії, Африки, Латинської Америки. Через їх велику кількість і особливості соціально-економічного розвитку національних економік ці країни здебільшого систематизують за регіонами з урахуванням їх географічного положення.

У багатьох дискусіях про причини повільного економічного зростання переважної більшості країн, що розвиваються, на одне з перших місць висувається фактор ментальності, спосіб економічного

мислення, які охоплюють систему освіти й культури, соціальну сферу. Стратегія економічного зростання країн, що розвиваються, базується на таких основних принципах:

- всебічна трансформація економіки і всього суспільства;
- ринкова стратегія як основа економічних перетворень;
- експортна орієнтація національної економіки;
- імпорт капіталу і технології з розвинутих країн;
- поліпшення умов для міжнародної торгівлі, доступу на світові фінансові ринки;
- регулювання демографічних процесів.

Наступний критерій структуризації міжнародної економіки – форми міжнародних економічних відносин і їх регулювання [16].

Ускладнення міжнародного економічного життя закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин. Головним суб'єктом такого регулювання є держава (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Форми регулювання МЕВ

Міжнародне регулювання	Економічні		Фінансові
	Міжнародні організації		
Форми МЕВ	Міжнародна торгівля	Міжнародний рух факторів виробництва	Міжнародні валютно–фінансові відносини
Державне регулювання	Регулювання зовнішньої торгівлі	Регулювання руху факторів виробництва	Валютне, банківське та фіскальне регулювання
	Мікроекономічна політика		Макроекономічна політика
Базові поняття	Світове господарство		
	Світовий ринок		
	Міжнародний поділ праці		

У міжнародній економіці виділяють форми міжнародних економічних відносин, що подані на рис.1.3.

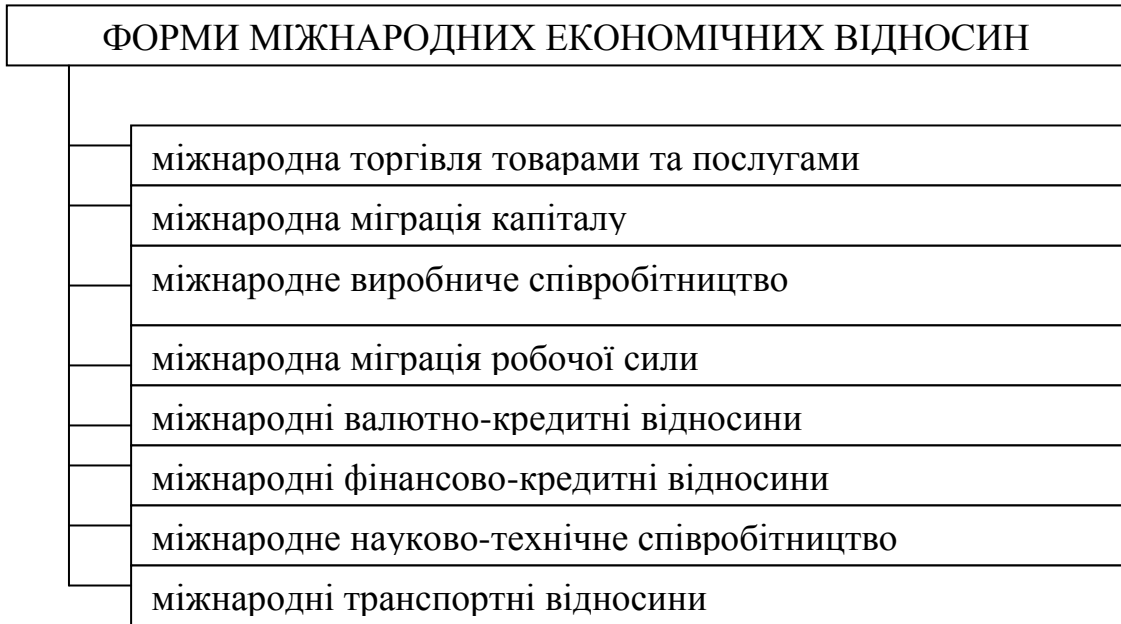

Рисунок 1.3 – Форми міжнародних економічних відносин

Слід відзначити тісний взаємозв'язок між формами МЕВ. Реалізація різноманітних форм МЕВ їх суб'єктами здійснюється на тому чи іншому рівні, які розрізняються залежно від ступеня інтенсивності їх взаємодії, територіальності, суб'єктів діяльності (рис.1.4 – рис.1.6).

Рисунок 1.4 – Економічні рівні МЕВ

Рисунок 1.5 – Територіальні рівні МЕВ

Рисунок 1.6 – Рівні міжнародної економіки за суб'єктами

1.3. Суб'єкти міжнародних економічних відносин. Середовище міжнародної економічної діяльності.

Принципи зовнішньоекономічної діяльності України визначені у законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність":

- суверенітет народу України;
- свобода зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів;
- юридична рівність і недискримінація;
- верховенство закону;

- рівний захист інтересів українських та закордонних суб'єктів;
- еквівалентність обміну, недопустимість демпінгу.

Суб'єкти МЕВ – це їх учасники, які здатні відносно незалежно і активно діяти з метою реалізації своїх переважно економічних інтересів.

Основними суб'єктами МЕВ є фізичні та юридичні особи. Фізичні особи – це особи, які наділені правоздатністю та дієздатністю, переважно виступають як комерсанти або підприємці. Юридичні особи – це об'єднання, які наділені відокремленим майном, діють від свого імені і в межах свого майна, мають права та обов'язки і від свого імені виступають як сторона громадських відносин (все це закріплено в установчих документах юридичної особи, підсилено власною печаткою та відображено на банківському рахунку). Юридичними особами, які беруть участь у МЕВ, є підприємства, держава та її установи, міжнародні організації.

Діяльність підприємств у міжнародній сфері виявляється: а) в купівлі іноземних факторів виробництва; б) продажу виробленої продукції на міжнародному ринку; в) операціях на міжнародних фінансових ринках.

Специфічними суб'єктами МЕВ є міжнародні підприємства:

- 1) багатонаціональні корпорації (міжнародні за капіталом, управлінням та сферами діяльності);
- 2) міжнародні спільні підприємства (підприємства, які об'єднують різнонаціональних партнерів в інвестуванні, управлінні підприємством, розподілі прибутків та ризиків).

Держава – як суб'єкт міжнародних економічних відносин – це суверенне утворення, яке володіє верховною владою на своїй території та незалежністю щодо інших держав.

Державні установи, підприємства купують на світовому ринку продукцію та послуги; постачають економічним суб'єктам із інших країн товари. Крім того, національні держави покликані створювати для вітчизняних підприємців сприятливі умови виходу на міжнародні ринки. Таким чином, держава реалізує як пряму участь у МЕВ (через міждержавні стосунки, державні підприємства, державні органи), так і побічну (формування умов для здійснення МЕВ всіма іншими учасниками).

Кожна держава має інститути, які прямо, чи побічно впливають на стан МЕВ. Серед таких інститутів:

- Міністерство іноземних справ – сприяє визначенню зовнішньоекономічних орієнтирів країни, забезпеченню зовнішньоекономічних інтересів національних експортерів та імпортерів;

- Міністерство зовнішньої торгівлі – здійснює функції регулювання та контролю в галузі зовнішньої торгівлі; розробляє проекти торгових угод і конвенцій з питань зовнішньої торгівлі; проводить переговори з іноземними державами; займається питаннями митної політики; видає експортні та імпорتنі ліцензії;

- Центральний банк країни – впливає на зовнішньоекономічну діяльність економічних суб'єктів валютно–фінансовими інструментами і насамперед регулюванням курсу національної валюти. Останній безпосередньо впливає на експортно–імпортні потоки.

Міжнародні організації – формування та об'єднання, які беруть участь у МЕВ залежно від цілей, завдань та напрямків їх діяльності. Міжнародні організації систематизують за такими ознаками:

- 1) юридична природа (міжурядові, позаурядові);
- 2) склад учасників (універсальні, регіональні);
- 3) масштаби діяльності (загального характеру, спеціальної компетенції);
- 4) характер діяльності (координуючі, оперативної дії, консультативні);
- 5) термін діяльності (постійної дії, періодичної дії, тимчасові).

Учасники міжнародних економічних відносин діють як відносно незалежні суб'єкти. Але всі вони знаходяться під впливом **середовища МЕВ**, тобто різноманітних факторів (демографічних, економічних, природних, науково-технічних, політичних, культурного оточення і т. ін.), які потребують від діючих осіб корегування своїх дій.

Кожен із суб'єктів МЕВ є «відкритою системою», яка залежить від зовнішнього світу. Дія факторів може мати для різних суб'єктів різний характер впливу: прямий або побічний.

Фактори прямого впливу безпосередньо впливають на операції суб'єктів МЕВ, з одного боку, а з іншого – зазнають такої ж дії від учасників МЕВ (постачальники, трудові ресурси, закони та установи державного регулювання, споживачі, конкуренти).

Фактори побічного впливу не мають безпосереднього значення для функціонування суб'єктів МЄВ, але відбиваються на їх діях (стан економіки країни, міжнародні події, соціально-культурні фактори і т.д.).

Таким чином, під середовищем МЄВ розуміють зовнішні по відношенню до суб'єктів МЄВ політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні чинники.

Особливостями середовища МЄВ є:

1) взаємозв'язок політичних, правових, соціально-культурних, економічних та інфраструктурних елементів середовища;

2) відносна невизначеність середовища, що потребує інформованості, аналізу та розуміння різних подій від суб'єктів МЄВ з подальшим рішенням щодо можливості впливу на фактори середовища або необхідності пристосування до них;

3) динамічне протиріччя – з одного боку, середов-правовою та соціально-культурною стабільністю країн, а з іншого – динамічність та рухливість (розвиток інтеграційних процесів, інформаційно-комунікаційних систем).

Характеризуючи фактори **політико-правового середовища** МЄВ, зазначимо, що взаємозв'язок політики та економіки у сфері МЄВ виявляється більш чітко, ніж у рамках національних економік. За політичних мотивів держави можуть, з одного боку, надавати одна одній преференції, інтегруватися, а з іншого – використовувати тарифні та нетарифні бар'єри та ін.

Для суб'єктів МЄВ важлива політична стабільність у країнах, де вони займаються економічною діяльністю. За сучасних умов досягнення абсолютної політичної стабільності неможливе, тому учасники МЄВ можуть стикатися з ризиком експропріації свого майна, припинення торговельних і валютно-фінансових операцій, загальною нестабільністю в тому чи іншому регіоні [5].

Підприємці, які виходять на зовнішній ринок, повинні враховувати правові норми, які регулюють підприємницьку діяльність у межах конкретного зарубіжного ринку; норми екології, контроль за дотриманням стандартів якості і безпеки товарів тощо.

Вивчення факторів **економічного середовища** вимагає від суб'єктів МЄВ уваги до загального рівня розвитку економіки відповідної країни, рівня і розподілу доходів у ній, характеру витрат і заощаджень населення тощо.

Фактори **соціально-культурного середовища МЕВ** багато в чому визначають індивідуалізацію попиту зарубіжних клієнтів, ставлення до праці фахівців, поведінку підприємців на фінансових ринках тощо.

Інфраструктурне середовище пронизує та впливає на розвиток усіх інших умов функціонування суб'єктів МЕВ. Найважливішими складовими елементами інфраструктури МЕВ є міжнародний транспорт та міжнародні інформаційно-комунікаційні системи.

Транспортна частина охоплює всі існуючі транспортні засоби та транспортні шляхи світу. Розвиток транспорту є однією з передумов поглиблення процесу міжнародної інтеграції, оскільки сприяє зменшенню відстаней у сучасному світі.

Основа розвитку інфраструктурного середовища МЕВ – інформаційно-комунікаційні системи (це мережі інформаційних агентств, що розташовані по всьому світу, які збирають інформацію, класифікують її, кодують та передають користувачам).

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність та форми міжнародних економічних відносин (МЕВ). Їх системність та об'єктивність.
2. Суб'єкти міжнародної економіки і міжнародних економічних відносин та принципи їхньої взаємодії.
3. Середовище розвитку міжнародних економічних відносин: структуризація та особливості в міжнародній економіці.
4. Україна в системі світогосподарських зв'язків.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 1

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. *Національний ринок – це:*

- а) ринок, що задовольняє потреби вітчизняних споживачів;
- б) внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців;
- в) ринок однієї країни;
- г) ринок, де територіально розташована одна нація.

2. *Внутрішній ринок – це:*

- а) ринок, що задовольняє потреби вітчизняних споживачів;
- б) ринок, що базується на використанні внутрішніх ресурсів;

- в) ринок, що забезпечує внутрішньогалузеве споживання;
- г) ринок, основою якого є внутрішньогалузевий поділ праці.

3. Функціональна структура міжнародної економіки обумовлена:

- а) історичною послідовністю розвитку форм МЕВ;
- б) існуванням у світовому господарстві країн з різним ВВП на душу населення;
- в) активізацією інтеграційних процесів у світовому господарстві;
- г) правильні відповіді б та с.

4. *Міжнародна мікроекономіка вивчає:*

- а) діяльність великих підприємств;
- б) діяльність малих підприємств;
- в) діяльність підприємств, незалежно від їх розмірів;
- г) закономірності руху між країнами конкретних товарів, факторів виробництва та їхні ринкові характеристики.

5. *Міжнародна макроекономіка вивчає:*

- а) діяльність великих підприємств;
- б) поведінку закритої національної економіки;
- в) функціонування відкритих національних економік та світового господарства в цілому в умовах глобалізації фінансових ринків;
- г) закономірності руху між країнами конкретних товарів, факторів виробництва та їхні ринкові характеристики.

6. *Відносна частка певної країни у світовому господарстві може бути розрахована на підставі:*

- а) ВВП;
- б) групи економічних показників;
- в) групи економічних показників з урахуванням політичного впливу на міжнародну економіку;
- г) не має правильної відповіді.

7. *До цілей розвитку міжнародної економіки належать:*

- а) оптимізація взаємодії національних економік;
- б) підтримання стабільного рівня цін;
- в) оптимізація поведінки споживача;
- г) розв'язання глобальних екологічних проблем.

8. *Об'єктом вивчення міжнародної економіки як науки є:*

- а) мегарівень глобальної господарської системи;
- б) мезорівень глобальної господарської системи;
- в) мікрорівень глобальної господарської системи.

9. Яка з названих проблем належить до предмета МЕВ як науки:

- а) оптимізація діяльності фірми;
- б) підтримання високого рівня зайнятості в економіці;
- в) оптимізація зовнішньо – торговельних відносин країни.
- г) всі відповіді правильні.

10. *Ознаками міжнародної економіки є:*

- а) розвинута сфера міжнародного обміну товарами на базі міжнародної торгівлі;
- б) розвинута сфера міжнародного руху факторів виробництва, перш за все, у формах ввезення–вивезення капіталу, робочої сили і технології;
- в) міжнародні форми виробництва на підприємствах, розміщених у декількох країнах, насамперед у рамках транснаціональних корпорацій (ТНК);
- г) самостійна міжнародна фінансова сфера, не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів та руху факторів виробництва;
- д) система міжнародних і наднаціональних, міждержавних і недержавних механізмів міжнародного регулювання з метою забезпечення збалансованості й стабільності економічного розвитку;
- е) економічна політика держав, що впливає із принципів відкритої економіки;
- є) всі відповіді правильні.

Завдання 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Сукупність національних господарств, пов'язаних одне з одним системою міжнародного поділу праці, економічних і політичних стосунків, є світовим господарством.

2. Міжнародна економічна взаємодія – це довгострокові кооперативні зв'язки в торговельній, виробничій та науково-технічній сфері.

3. Об'єктом вивчення теорії міжнародних економічних відносин є світове господарство.

4. Найрухомішою частиною світового господарства є світовий ринок.

5. Економічне середовище належить до внутрішнього середовища МЕ.

6. Природні ресурси, фінансово-кредитна система, рівень доходів – елементи внутрішнього середовища.

7. Світовий ринок – це сукупність внутрішніх ринків усіх країн світу.

8. Внутрішній ринок – це ринок, що задовольняє потреби вітчизняних споживачів.

9. Функціональна структура міжнародної економіки обумовлена історичною послідовністю розвитку форм МЕВ.

10. Світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, що пов'язані між собою мобільними факторами виробництва.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Міжнародна економіка, як і політична економія, мікроекономіка та макроекономіка є частиною економічної теорії.

Що спільного та що особливого в об'єкті, предметі, завданнях і методах дослідження міжнародної економіки та вказаних наук?

Задача 2. Особливістю міжнародних економічних відносин як економічної дисципліни є широке застосування як наукових, так і ненаукових, як формалізованих, так і неформалізованих методів дослідження.

Чим зумовлено таку ситуацію? У яких випадках застосування ненаукових та неформалізованих методів пізнання виправдане у випадку з вивченням МЕВ?

Задача 3. У міжнародній економіці застосовується широкий спектр класифікації країн світу.

Яким чином, використовуючи відомі вам класифікації, ви могли б охарактеризувати місце та роль України у світовому господарстві?

2. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ У СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА І ПРОБЛЕМИ ЇХ РОЗВИТКУ

2.1. Світове господарство як системна єдність міжнародних економічних відносин, продуктивних сил та відповідних механізмів регулювання й управління

Світове господарство становить глобальну господарську систему, що ґрунтується на міжнародному і наднаціональному світогосподарському поділі праці, інтернаціоналізації та інтеграції виробництва і обігу, яка функціонує на принципах ринкової економіки.

Об'єктом вивчення теорії міжнародної економіки є світове господарство. Йому можна дати кілька визначень:

- Сукупність національних господарств та економічних взаємозв'язків між ними, або ж сукупність виробничих відносин, які функціонують на національному й міжнародному рівнях.

Система відносин взаємозалежності та взаємозв'язку національних господарств, виражена в міжнародних економічних відносинах і тих аспектах внутрішньонаціональних відносин, які зумовлені зворотною дією міжнародних.

- Сукупність національних господарств, пов'язаних одне з одним системою міжнародного поділу праці, економічних і політичних відносин.

- Система взаємодіючих господарств різних рівнів з усіх країн світу, цілісний характер і функціонування якої визначається об'єктивними законами розвитку людського суспільства, де господарства пов'язані одне з одним системою економічних та інших міжнародних відносин, які базуються на міжнародному поділі праці (МПП).

На основі цих визначень можна дати таке визначення: **світове господарство** – це система взаємодіючих господарств різних рівнів з усіх країн світу, цілісний характер і функціонування якої визначається об'єктивними законами розвитку людського суспільства, де господарства пов'язані одне з одним системою економічних та інших міжнародних відносин, що базується на міжнародному поділі праці.

Система міжнародної економіки розвивається на основі міжнародного поділу праці в оточенні зовнішнього середовища, яке є сукупністю умов, що безпосередньо чи опосередковано впливають на розвиток МЕ. Чітких меж між елементами структури світового господарства не існує. Відносини МПП частково входять до МЕ, а

частково – ні. Та частина МПП, яка не входить у МЕ, є набором факторів, що впливають на розвиток МЕ, і тому їх відносять до зовнішнього середовища. Наприклад, відносини, що виникають із приводу міжнародного кооперування виробничої діяльності, в основному належать до системи МЕ, а відносини міжнародного правового регулювання власності – до зовнішнього середовища. Подібна ситуація виникає при спільному розв’язанні глобальних проблем людства: економічна частина такого співробітництва належить до МЕ, а його організаційно–правові аспекти – до зовнішнього середовища міжнародної економіки [12].

Найрухомішою частиною світового господарства є **світовий ринок**, що являє собою сферу обмінних відносин між країнами та між іншими суб’єктами світового господарства; система відносин, що виникають із приводу обміну ресурсами, товарами, послугами, ідеями і які історично склалися на основі МПП та МЕ. **Національний ринок** – це система відносин обміну ресурсами, товарами, послугами, ідеями, яка історично склалася на основі суспільного поділу праці та економічних відносин.

Сучасний стан економіки показує: національні господарства настільки міцно переплелися, що можна вже говорити про світовий і національний ринки не як про дві окремі системи, які лише доповнюють одна одну, а як про єдину систему, де національні ринки становлять підсистему світового ринку.

Світовий ринок пройшов у своєму становленні довгий шлях: його зародки існували ще в давнину. Економічні основи розвитку світового ринку, які закладаються у сфері обігу, починають виявлятися вже на етапі створення внутрішнього ринку. Хоча капітал і зародився у сфері обігу, проте шлях до перемоги над традиційною земельною і дрібнотоварною власністю він почав прокладати з промисловості. Формування світового ринку пов’язане зі стадіями промислового розвитку розвинутих країн: 1) підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.); 2) мануфактурне виробництво (XVI – XVIII ст.); 3) велике машинне виробництво (XVIII – XX ст.). У період промислового перевороту в економічно більш розвинутих країнах (починаючи від середини XVIII ст.) і розгортання електротехнічної революції (остання третина XIX – початок XX ст.) в основному завершується формування світового ринку.

Якщо перехід від одного технологічного способу виробництва до іншого визначається удосконаленням засобів праці, прогресом у використанні результатів науки і техніки, запровадженні нових технологій, то умовою становлення світового ринку є також історична еволюція інститутів сім'ї, держави й власності, зцементованих розвитком товарно–грошових відносин, переходом їх функціонування зі сфери обігу у сферу виробництва. Основні етапи розвитку світового ринку та міжнародної економіки наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Етапи еволюції світового ринку та міжнародної економіки

Хронологічний період	Сутність суспільного розвитку	Зміст етапів еволюції
1	2	3
Стародавній світ та середньовіччя	Домінування натурального господарства та традиційного суспільства.	Відбувається формування внутрішнього ринку як форми господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари усередині країни
Новий час. XVI–XVIII ст.	Мануфактурне виробництво. Епоха первісного накопичення капіталу	Формування національного та міжнародного ринків, які є відповідно внутрішнім ринком, частина якого орієнтується на іноземних покупців, та частиною національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками
XIX – початок XX ст.	Промисловий переворот. Розвивається крупне машинне виробництво. Утвердження капіталістичного способу виробництва та індустріального суспільства	Завершення формування світового ринку як сфери стійких товарно–грошових відносин між країнами, оснований на міжнародному поділі факторів виробництва. Початок формування світової економіки (світове господарство) як сукупності

		національних економік (господарств) і зв'язків між ними
Новітній час. Початок XX ст. – рубіж 80–90–років XX ст.	Співіснування, взаємодія та змагання двох типів світового господарства: капіталістичного і соціалістичного	Завершення формування світової економіки та поділ суб'єктів світової економіки на розвинуті країни, країни, що розвиваються, та соціалістичні країни
Друга половина XX ст.– початок XXI ст.	Науково–технічна революція (НТР), розвиток процесу глобалізації, розпад системи соціалізму. Початок постіндустріальної епохи	Остаточне формування міжнародної економіки як складної системи взаємопов'язаних національних економік, між – та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують

2.2. Світове господарство: процес становлення та особливості сучасного етапу розвитку

Міжнародні економічні відносини та міжнародний поділ праці розгортаються в межах світового господарства, більше того, вони виникли раніше цього інтернаціонального утворення й стали спочатку передумовою створення, а потім умовою розвитку та вдосконалення світового господарства. Справа в тому, що й господарські стосунки, і поділ окремих видів виробничої діяльності між племенами, а пізніше між державами існував за багато тисячоліть до нової ери. Свідченням цього є торгівля фінікійських міст Тіри, Сидона, Бібла, яка вже в першому тисячолітті до нашої ери охопила весь середземноморський регіон і навіть Британські острови, на яких фінікійці отримували олово. Яскравим прикладом поділу праці цього ж періоду був регулярний обмін виробів грецьких ремісників (зброя, прикраси, кераміка) на хліб, продукцію тваринництва та бджільництва зі Скіфії, що розташовувалася на території сучасної України. На Сході широкі торговельні зв'язки із сусідніми країнами підтримували давні китайські та індійські князівства.

Але все це було проявом лише локальних міжнародних економічних відносин, регіонального міжнародного поділу праці, які ще на той момент не привели до утворення світового господарства [16].

Формування останнього як цілісної категорії почалося лише з XVI століття, точніше – з періоду “Великих географічних відкриттів”. Спочатку іспанці (від Х. Колумба до Ф. Пізарро), потім португальські, французькі, голландські, російські й особливо англійські (від Ф. Дрейка до Дж. Кука та Д. Лівінгстона) мореплавці та мандрівники створили умови для втягування всіх територій Земної кулі до системи міжнародних економічних зв’язків. XVI – перша чверть XIX віків були якраз періодом первісного формування основ такої системи. Англія перша, а за нею інші європейські країни починають у позаминулому столітті використовувати ефект від розвитку великої машинної індустрії, обсяги виробництва якої все більше перевищували можливості збуту на відносно вузькому внутрішньому ринку й вимагали постачання сировини з інших країн та навіть континентів. Ця обставина об’єктивно привела до необхідності спеціалізації окремих країн у межах міжнародного поділу праці, до виникнення постійних торговельних та інших зв’язків між ними. Внаслідок цього саме XIX століття стало тією історичною епохою, коли сформувалося світове господарство як цілісна та системна категорія.

Перші три чверті XX століття були періодом розвитку традиційних (міжнародна торгівля, кредитно – валютні відносини, міграція робочої сили до США, Австралії, Південної Америки тощо) та нових (широкомасштабний вивіз британського, французького і згодом – американського капіталу до інших держав, утворення великої мережі міжнародних монополій), форм міжнародних економічних відносин з їх кількісним (зростання обсягів) та якісним (диференціація конкретних видів міжнародного співробітництва всередині цих форм, їх вплив на посилення взаємної залежності національних економік тощо) прогресом. Суттєво поглибився міжнародний поділ праці як у горизонтальній (між самими економічно розвинутими державами), так і у вертикальній (продиктована державами–метрополіями аграрно–сировинна спеціалізація колоніальних та залежних країн) площинах. Хоча ці природні процеси були двічі перервані першою та другою світовими війнами, все ж вони привели до утворення всесвітнього господарства, в яке вже були втягнуті всі країни, регіони та континенти світу. В цьому

полягає суттєва відмінність від світового господарства ХІХ століття, коли значна частина країн ще була мало пов'язана з міжнародною торгівлею, а традиційні форми економічного життя заважали їх включенню до міжнародного поділу праці.

З останньої чверті ХХ століття починається сучасний етап розвитку світового господарства. На зламі двох тисячоліть притаманні цьому етапу тенденції обумовили докорінні зміни всередині успадкованих форм міжнародних економічних відносин, виникнення неможливих раніше процесів гео економічного розвитку світу. Разом із тим, у світовому господарстві зберіглася й навіть загострилася ціла низка нерозв'язаних проблем, суперечностей розвитку, існування яких негативно впливає на подальший прогрес сучасної цивілізації.

Однією з характерних рис етапу, що розглядається, є відновлення однопорядковості світового господарства, яке після другої світової війни й до початку 90-х років було розбито на два супротивних сектори – із командно – адміністративною (СРСР та інші соціалістичні країни) та ринковою (усі інші держави світу) системами внутрішньої та зовнішньої (державна монополія на відносини зі світовим ринком або її відсутність) діяльності. Крах так званого “соціалістичного табору” при всіх ще існуючих складнощах сучасного розвитку постсоціалістичних держав дозволив ліквідувати їх ізольованість від загальних процесів у світовому господарстві, перетворив ці процеси в явище дійсно глобального характеру [20].

Узагалі на сучасному етапі глобалізація економічних процесів як закономірність світового господарства виявляється чіткіше та всеосяжніше, ніж у попередні періоди. Охоплення цими процесами всіх країн, регіонів та континентів досягло такого високого рівня, що практично кожний новий товар, технологія чи прогресивна форма менеджменту блискавично засвоюється в усьому світі. Аналогічно виявляється й інша закономірність – транснаціоналізація світового господарства. Зараз уже ТНК присутні фактично у всіх державах, на їх частку в кінці минулого століття припадала третина світового експорту, основна частина вкладань прямих іноземних інвестицій та науково–технологічних розробок.

Серед особливостей участі в МЕВ окремих країн й разом з тим прикметних рис сучасного світового господарства можна відзначити таке явище, як високий та швидко зростаючий рівень відкритості

національних економік. Така відкритість пов'язана з поглибленням спеціалізації кожної держави в межах міжнародного поділу праці, наслідком чого є зрушення виробничої структури до низки найбільш ефективних галузей та видів продукції, а відтак – й необхідність розширити допуск іноземних постачальників на свій внутрішній ринок засобів виробництва та предметів споживання. До цього треба ще додати зацікавленість у залученні зарубіжного капіталу та іноземної робочої сили (при збереженні в обох випадках жорстких рекомендаційних норм щодо їхнього використання в країні), що підвищує динамізм національного економічного розвитку.

Для системи МЕВ ХІХ століття була характерна відносна або навіть абсолютна незалежність національних економік, яка поступово замінювалась посиленням їх всебічної взаємодії. Зараз на перший план висувається така риса світогосподарських процесів, як надзвичайно високий рівень взаємозалежності національних економік. Навіть США з їх домінуючим впливом на геоекономічні параметри світу є залежними від імпорту енергоносіїв, надходження ззовні іноземного капіталу і багатьох новітніх технологій.

Процеси інтернаціоналізації, транснаціоналізації та глобалізації сприяють формуванню системної цілісності світового господарства. Нині воно являє собою складне системне утворення, всі частини якого тісно пов'язані між собою, а перебіг у розвитку якоїсь з цих частин може катастрофічно вплинути на світову економічну рівновагу в цілому [5].

Якраз особливо прикметним явищем у світовій економіці останніх десятиліть є відсутність всеохоплюючих криз глобального характеру, хоча й досі не вдалося уникнути таких криз секторального (наприклад, фінансова криза 1997–1998 років, яка почалася в Південно-Східній Азії, а потім поширилася на ряд країн світу, не зачепивши, зокрема, Україну та деякі інші держави) або регіонального (падіння темпів приросту або навіть стагнація господарського розвитку в останні роки в Японії, США, частині країн Південної Америки та ін.) значення. Це є свідченням модернізації такої закономірності світової економіки, як циклічний характер її розвитку з тенденцією до його синхронізації (зближення циклів економічного розвитку країн та регіонів). Позитивної модернізації світового господарського циклу досягнуто завдяки посиленню регулятивної ролі як національних, так й міжнародних інституцій – СОТ, групи Світового банку, інших міжнародних економічних організацій,

інтеграційних союзів (ЄС, НАФТА, АСЕАН та інших), ТНК тощо, хоча деякі з них, зокрема МВФ, за свою діяльність піддаються справедливій критиці.

Відзнакою сучасного етапу є утворення інтернаціональних систем виробництва, послуг, науково-технічного та валютно-фінансового забезпечення економічної діяльності. Зараз вже без систематичного отримання науково-технічних розробок з-за кордону неможливо забезпечити необхідний рівень конкурентоспроможності виробів не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому ринку.

Особливо значний прогрес в інтернаціоналізації характерний для транспортної складової світової економіки. На континентальних рівнях Європи та Північної Америки вже діють інтегровані системи трубопроводів, ліній електропостачання, залізниць, автоперевезень; в основному вже сформовані міжконтинентальні системи морського та авіаційного транспорту, які обслуговуються в єдиному ритмі конкуруючими фірмами різних країн. Практично інтернаціональними або близькими до цього вже стали деякі види виробництва (домінантним фактором впливу на останні стає кон'юнктура світового ринку).

Таким чином, якісною відмінністю міжнародної економіки сучасного етапу порівняно з попередніми є суттєве підвищення рівня інтегративності. Проявом цього є не лише утворення значної кількості інтеграційних союзів. Не менше значення має загальне посилення взаємозалежності та взаємодоповнення економічних потенціалів країн та регіонів на основі їх адаптації до спільних потреб партнерів в усьому світі. Не можна не рахуватися й з прогресом у стандартизації та уніфікації глобальної технологічної бази, коли кожний виріб, напівфабрикат чи деталь можуть бути використані за призначенням у різних країнах світу при їх споживанні або для комплектації власного продукту.

Суттєві якісні зміни у світовій економіці пов'язані з результатами науково-технічної революції, яка почалася в 70-х роках минулого століття, але у широкому вимірі вплинула на міжнародну економічну систему в останні десятиріччя. Саме тоді почала формуватися постіндустріальна модель всесвітнього розвитку, були закладені основи переходу до інформаційного суспільства з його прискоренням інформаційних технологій порівняно з динамікою матеріального виробництва та інших сфер економічної діяльності. НТР веде до змін у

якості робочої сили людини з переходом від домінанти суто фізичних здібностей та набутого виробничо-професійного досвіду до переважного значення її інтелектомістких параметрів. Найбільш успішно всі досягнення НТР поки що використовують економічно розвинуті держави, а така нерівномірність веде до збільшення розриву в рівнях виробництва і забезпечення життєвих потреб між цими країнами та значною кількістю бідних африканських, азіатських та латиноамериканських держав.

Крім протиріч у розвитку світового господарства, на зламі двох тисячоліть існують ще й інші складні явища, які дістали назви “глобальних проблем сучасності”. До їх числа найчастіше належать:

- демографічна проблема (загальний швидкий приріст чисельності людства із двома протилежними тенденціями – депопуляції у переважній більшості країн із високим рівнем розвитку за виключенням США, і тих, що стимулюють підвищену імміграцію до себе, та високим зростанням населення у найменш розвинутих державах);
- світова продовольча проблема, пов’язана з нестачею продовольства для 0,5 млрд мешканців планети;
- паливно-сировинна проблема, суть якої полягає у швидкому зменшенні цих ресурсів унаслідок підвищеного рівня їх споживання;
- світова екологічна проблема, пов’язана з різким погіршенням природного середовища внаслідок посилення технологічного навантаження на нього.

Як одну з «глобальних проблем» виділяють також високу частку мілітарної сфери у світовому господарстві, що, крім прямих проявів військових конфліктів, має негативний вплив на відволікання ресурсів від розв’язання інших складних глобальних проблем сучасності.

XXI століття успадкувало ці складні проблеми від попередніх періодів розвитку людства. Й саме на нього припадає необхідність використання всіх можливостей сучасного економічного прогресу, об’єднання зусиль національних та інтернаціональних суб’єктів економічної діяльності для швидкого вирішення загроз глобального характеру – без цього подальший прогрес людської цивілізації стає неможливим.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність та структура сучасного світового господарства.
2. Сучасні тенденції розвитку світового господарства.
3. Україна в сучасному світовому господарстві.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 2

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Світовий ринок – це:

- а) сукупність внутрішніх ринків усіх країн світу;
- б) сукупність національних ринків усіх країн світу;
- в) сфера стійких товарно–грошових відносин між країнами, яка базується на МПП;
- г) сукупність національних господарств, пов'язаних між собою системою міжнародних економічних відносин;
- д) в) та г).

2. Сума вартісних обсягів експорту й імпорту – це:

- а) торговельне сальдо;
- б) торговельний оборот;
- в) експортна квота;
- г) імпортна квота.

3. Внутрішній ринок – це:

- а) внутрішній ринок, частина якого орієнтована на іноземних покупців;
- б) частина національних ринків, що пов'язана із закордонними ринками;
- в) ринок, що припускає виробництво й збут продукції усередині країни;
- г) всі відповіді неправильні.

4. До основних рис світового ринку не належать:

- а) виключення з міжнародного обміну товарів тих виробників, які не можуть забезпечити міжнародний стандарт якості за конкурентними цінами;
- б) міждержавний рух товарів, які знаходяться під впливом не тільки внутрішнього, але й зовнішнього попиту та пропозиції;
- в) оптимізація факторів виробництва;
- г) самостійна міжнародна фінансова сфера, що не пов'язана з

обслуговуванням руху товарів і послуг.

5. Негативне значення може мати:

- а) торговельне сальдо;
- б) торговельний оборот ;
- в) експортна квота;
- г) імпортна квота.

6. Національний ринок – це:

- а) внутрішній ринок, частина якого орієнтована на іноземних покупців;
- б) частина національних ринків, що пов'язана із закордонними ринками;
- в) ринок, що припускає виробництво й збут продукції усередині країни;
- г) всі відповіді неправильні.

7. Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації показує:

- а) відношення питомої ваги товару в експорті країни до питомої його ваги у світовому експорті;
- б) відношення питомої ваги товару в експорті країни до питомої його ваги на внутрішньому ринку;
- в) відношення питомої ваги товару в імпорті країни до питомої його ваги на внутрішньому ринку в імпортозамінюючих галузях;
- г) всі відповіді неправильні.

8. Ціни на ринкові товари визначаються тільки:

- а) внутрішнім попитом;
- б) світовим попитом;
- в) як внутрішнім, так і світовим попитом;
- г) немає правильної відповіді.

9. Ціни на неринкові товари визначаються тільки:

- а) внутрішнім попитом;
- б) світовим попитом;
- в) як внутрішнім, так і світовим попитом;
- г) немає правильної відповіді.

10. Світове господарство – це:

- а) розділ економічної теорії
- б) сукупність національних економік країн світу, що пов'язані між собою мобільними факторами виробництва;
- в) міжнародний обмін товарами;
- г) синонім міжнародного поділу праці.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Світове господарство є наслідком еволюційних процесів міжнародного поділу праці.

2. Початок формування світової господарської системи датується кінцем XVIII ст.

3. До негативних результатів надмірної відкритості економіки країн, що розвиваються, належить зростання залежності від зовнішніх криз.

4. Міжнародна економіка не є підсистемою світового господарства.

5. Світова економіка в розумінні “економіка світу” або “економічна система світу” є не чим іншим, як сукупність “національних економічних систем”, пов’язаних між собою міжнародними економічними стосунками, тобто “міжнародною економікою”.

6. Світове господарство складається не тільки з МЄВ, а й з інших відносин.

7. Найрухомішою частиною світового господарства є світовий ринок.

8. Характерною рисою сучасності є значний вплив на розвиток світового господарства науково–технічного прогресу.

9. Другий етап розвитку світового господарства пов’язаний із промисловою революцією кінця XVIII – першою половиною XIX ст.

10. Зростання економічної єдності світу припускає управління господарським процесом із єдиного центру.

Завдання 3. Розв’яжіть задачі.

Задача 1. Проблема забезпечення розвитку національних економік виявляється у центрі уваги керівництва багатьох країн світу. Вчені–економісти виділяють поняття економічне зростання, економічний розвиток, стійкий, “доганяючий” та “випереджаючий” розвиток.

На прикладі конкретних країн проілюструйте перераховані типи економічного зростання та розвитку, поясніть відмінність між ними та наслідки для національної економіки.

Задача 2. Науково–технічний прогрес створює умови для поліпшення якості життя населення землі. Одночасно набувають нового змісту й загострюються глобальні проблеми, що постають перед людством.

Охарактеризуйте ці проблеми та покажіть, яким чином вони впливають на стимулювання економічного розвитку людства.

3. МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ОСНОВА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

3.1. Сутність та фактори розвитку міжнародного поділу праці.

Важливими чинниками розвитку міжнародної економіки є інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці та усупільнення виробництва.

Інтернаціоналізація виробництва почалася за доби великої машинної індустрії. Вона означає вихід продуктивних сил за національні кордони, їх взаємодію й формування міжнародних продуктивних сил, які використовуються людством або окремими країнами (їх групами) спільно, незалежно від їх соціально-економічного та політичного устрою. Інтернаціоналізація охоплює практично всі країни світу, галузі та види діяльності. Це означає, що реальністю є закон інтернаціоналізації виробництва, який детермінує поглиблення та розширення техніко-економічних та технологічних зв'язків національних економік.

Саме завдяки інтернаціоналізації здійснюються головні умови збалансованого економічного розвитку. Вузкість внутрішніх ринків, нестача сировини, палива, засобів виробництва компенсуються широкою участю країн у світогосподарських процесах. Інтернаціоналізація об'єднує структурні елементи міжнародної економіки в єдине ціле. З поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється єдність міжнародної економіки, зростає її органічна цілісність. Інтернаціоналізація виробництва сприяє підвищенню ефективності виробництва в окремих країнах, прискореному розвитку науки і техніки, підвищенню життєвого рівня населення.

Сучасними тенденціями та характерними рисами інтернаціоналізації виробництва є:

- зростання кількості галузей, виробництв та видів економічної діяльності, які розраховані на інтернаціональне використання і споживання їх продукції;
- поглиблення міжнародного характеру не тільки загального та часткового, але й одиничного поділу праці;
- домінуючий розвиток міжнародного кооперування виробництва у

формі заздалегідь узгодженого постачання товарів та послуг;

- інтернаціоналізація руху людського капіталу;
- розвиток розгалуженої світової інфраструктури.

Інтернаціоналізація виробництва є економічною формою розвитку **міжнародного поділу праці** та **міжнародного усупільнення виробництва**. Передумови **міжнародного поділу праці (МПП)** формуються в процесі суспільного поділу праці за родом діяльності і його просторової диференціації.

Загалом під **міжнародним поділом праці** розуміють процес відособлення на міжнародному рівні різних видів трудової діяльності, які взаємодіють один з одним і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу міжнародного обміну товарами, послугами та результатами інших видів діяльності.

Сучасні продуктивні сили потребують такого поділу праці, який робить економічно неефективним або навіть просто неможливим забезпечення виробничих та інших потреб кожної окремої країни лише за рахунок її власних сил. Участь у міжнародному поділі праці стає передумовою нормального розвитку виробництва.

Міжнародний поділ праці виступає вищим ступенем розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях [20].

На формування міжнародного поділу праці й ступінь залучення до нього окремих країн (груп країн) впливають певні фактори, які можна визначити наступним чином:

- **природно-географічні** – відмінності у кліматичних умовах, території, чисельності населення, економіко-географічному положенні, наявності природних ресурсів, моря чи виходу до моря, великих річок чи озер тощо;

- **соціально-економічні** – стан людського капіталу, науково-технічний прогрес; технологічна структура економіки; продуктивність факторів виробництва; ступінь соціальної диференціації; особливості історичного розвитку, виробничих і зовнішньоекономічних традицій; соціально-економічний тип національного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків тощо;

- **духовні** – національні традиції, релігійна ситуація, тип культури, ідеологія і т.д.;

- **політичні фактори** – правовий режим економічної діяльності, ступінь демократизації суспільства, рівень державного суверенітету, міжнародні позиції в ООН та на світовій арені в цілому, співвідношення політичних сил у країні, характер і ступінь впливу державних інститутів на економічні процеси тощо.

Комбінація зазначених факторів не тільки формує мікро- та макромотивацію участі в міжнародному поділі праці окремих країн (груп країн), але й стимулює розвиток прямої виробничої кооперації та спеціалізації між економічними суб'єктами різних країн. Слід зазначити, що змінилася сила впливу на МПП деяких груп факторів. Якщо на початку XIX ст. важливу роль відігравали природно-географічні фактори (різниця між країнами щодо наявності в надрах мінералів, добрих ґрунтів, водних та лісних ресурсів), то в нинішніх умовах МПП залежить від різниці в наявності капіталу, кваліфікованих трудових ресурсів, підприємницького хисту, знань.

Економічна наука надає класифікацію міжнародного поділу праці на три основних типи, що відображають відповідні етапи розвитку виробничих сил:

1. Міжнародний поділ праці **загального типу**, тобто за сферами виробництва (видобуток, переробка; виробництво, сільське господарство) – притаманне періоду екстенсивного розвитку господарства і диктується перш за все природно-географічними умовами виробництва.

2. Міжнародний поділ праці **часткового типу** – при цьому все більшого значення набувають технологічні, кваліфікаційні фактори, формується міжнародна спеціалізація в окремих галузях, підгалузях і видах виробництва.

3. Міжнародний поділ праці **одиничного типу** – передбачає спеціалізацію на окремих операціях і технологічних стадіях.

В останні десятиріччя в розвинутих країнах Заходу відбувається переоцінка традиційних уявлень про міжнародний поділ праці, що зумовлено становленням нової моделі розвитку. Характерними рисами нової моделі розвитку є такі:

- 1) інтенсивний тип економічного зростання;

- 2) поява нових галузей промисловості (у сферах електроніки, інформатики);
- 3) зменшення міжгалузевих, територіальних та інших диспропорцій;
- 4) скорочення виробничого циклу;
- 5) зростання сфери послуг (банківських, страхових, туристичних, консалтингових тощо).

Така модель розвитку ставить якісно нові вимоги не лише до виробничого апарату, але й до всіх сторін суспільного життя. Зокрема, вона вимагає висококваліфікованого прийняття рішень на всіх рівнях при комплексному врахуванні сукупності проблем економічного, соціального, науково-технічного, політичного, екологічного та культурного розвитку.

Місце країн у сучасному поділі праці визначається:

- 1) наявністю факторів виробництва та порівняльних переваг, які визначають конкурентоспроможність країни;
- 2) результативністю цілеспрямованих зусиль кожної країни, правильністю її господарської стратегії і політики.

3.2. Форми і напрями міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва

Основними формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація та кооперація виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва виражається у диференціації національних виробництв, що прогресує, виділені в самостійні технологічні процеси, окремі галузі та підгалузі виготовлення продуктів в обсягах, вищих за внутрішні потреби, що веде до зростання взаємодоповнення національних економік. Вона охоплює всі рівні економіки. Для макрорівня характерною є спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів товарів і послуг. На мезорівні розвивається процес міжгалузевої міждержавної спеціалізації. На мікрорівні домінує внутрішньогалузева та внутрішньофірмова спеціалізація між окремими країнами. Остання є підґрунтям процесу міжнародної спеціалізації виробництва в цілому.

Міжнародна спеціалізація виробництва розвивається у двох напрямках – виробничому та територіальному. Перший поданий міжгалузевою; внутрішньогалузевою спеціалізацією та спеціалізацією

окремих підприємств. Другий включає спеціалізацію окремих країн, груп країн та регіонів на виробництві певних товарів та їх складових для світового ринку.

До основних видів міжнародної спеціалізації виробництва відносять:

1) предметну спеціалізацію – підприємства різних країн спеціалізуються на виробництві та експорті повністю завершеного виробу;

2) подетальну спеціалізацію – виробництво та міжфірмовий обмін частинами, компонентами продуктів;

3) технологічну (або постадійну) спеціалізацію – поділ єдиного технологічного процесу на окремі стадії між підприємствами різних країн.

Невід'ємною від спеціалізації виробництва є **міжнародна кооперація виробництва**, яка виявляється в узгодженні та об'єднанні багатьох спеціалізованих виробничих процесів для виготовлення кінцевої продукції. Взаємопов'язаність міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва забезпечує єдність світового виробничого процесу на всіх його стадіях відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і характеру економічних відносин.

Розвиток міжнародної спеціалізації обумовлює розвиток видів та форм міжнародної кооперації – міжгалузевої, внутрішньогалузевої, окремих підприємств.

З розвитком МПП в міжнародній спеціалізації виробництва виникли такі поняття, як «міжнародноспеціалізована галузь» та «міжнародноспеціалізована продукція». Перша з них характеризує ті галузі, які беруть найактивнішу участь у МПП. Для них характерна висока частка продукції на експорт та високий рівень внутрішньогалузевої спеціалізації [12].

Міжнародноспеціалізована продукція – це продукція, яка є предметом двосторонніх та багатосторонніх угод про розподіл виробничих програм і за умови виготовлення в одній чи декількох країнах значною мірою задовольняє потреби світового ринку в ній.

Основними показниками рівня міжнародної спеціалізації галузі є такі:

1) коефіцієнт відносної експортної спеціалізації:

$$Kr = \frac{Ek}{Ec},$$

де Ek – питома вага товару в експорті країни;

Ec – питома вага товару в світовому експорті.

Якщо $Kr > 1$, то галузь або товар вважаються міжнародно-спеціалізованими;

2) експортна квота у виробництві галузі:

$$Ee = \frac{E}{O_{ee}},$$

де E – обсяг експорту за даний період;

O_{ee} – обсяг внутрішнього виробництва.

Експортна квота характеризує значення експорту продукції певної галузі для економіки країни;

3) індекс товарності – характеризує міру участі національного господарства в МПП:

$$t = \frac{E + I}{P} * 100,$$

де E – річний експорт;

I – річний імпорт;

P – річний валовий внутрішній продукт.

МПП за родом діяльності розвивається за двома напрямками: вертикальним та горизонтальним. Вертикальний – спостерігається, коли різні виробники формують однолінійний технологічний ланцюг та виконують ряд послідовних виробничих операцій. Горизонтальний поділ праці передбачає виготовлення окремими виробниками компонентів, які поєднуються у технологічно та технічно складному виробі. Горизонтальний та вертикальний міжнародний поділ праці на міжнародному рівні реалізується як загальний (між великими групами галузей), частковий (відокремлення великих груп галузей на менш агреговані галузі та підгалузі) і одиничний (внутрішньогалузевий поділ та поділ всередині підприємства).

Таким чином, МПП – це взаємопов'язаний процес спеціалізації окремих країн, підприємств та їх об'єднань на виробництві окремих продуктів або їх частин з кооперуванням виробників задля спільного випуску кінцевої продукції.

Об'єктивною основою міжнародної кооперації виробництва є зростання рівня розвитку продуктивних сил, а також процес стійких

виробничих зв'язків між окремими самостійними підприємствами, незалежно від того, чи відбуваються вони всередині країни, чи на міжнародній арені. Виробнича кооперація, як певна система відносин, характеризується сферою кооперації, галуззю діяльності та методом співпраці. Основними сферами співпраці є:

1) виробничо-технологічна співпраця, що включає передання ліцензій та прав власності, розробку та узгодження виробничої документації, технологічних процесів, технічного рівня і якості продукції та послуг, удосконалення менеджменту, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм;

2) торговельно-економічні процеси, пов'язані з реалізацією продукції;

3) післяпродажне обслуговування техніки.

Однією з головних матеріальних основ розвитку міжнародної економіки є усупільнення виробництва як чинник і наслідок міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва.

Усупільнення виробництва – це поєднання багатьох уособлених національних виробничих процесів у єдиний міжнародний виробничий процес. Головною формою усупільнення виробництва є міжнародне виробництво.

У навчальній і науковій літературі існує декілька точок зору на сутність міжнародного виробництва. Головні з них базуються на таких основних принципах:

- міжнародне виробництво охоплює весь кругообіг промислового капіталу, що оперує в міжнародній економіці;

- до міжнародного виробництва доцільно віднести тільки ті процеси у сфері виробництва, в яких підприємства різних країн включені до єдиного технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції;

- міжнародне виробництво має місце тільки тоді, коли за національні кордони виходить виробниче кооперування, основане на одиничному поділі праці.

У сфері міжнародного виробництва найвиразніше виявляється роль транснаціональних корпорацій (ТНК), спільних підприємств, вільних економічних (експортних) зон тощо. У цілому на вказані форми міжнародного виробництва в сучасних умовах припадає від 30 % до

50 % матеріального, фінансового й технологічного обороту міжнародної економіки.

Зокрема, транснаціональні корпорації контролюють половину світової торгівлі готовими виробами, велику частку торгівлі послугами, 80 % посівних площ, що спеціалізовані на експорті сільськогосподарської сировини. Загальний обсяг продажів ТНК та їхніх зарубіжних філій значно перевищує загальносвітовий експорт.

Головними мотивами діяльності ТНК є, по-перше, значне розширення ринку шляхом розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції. По-друге, суттєве зниження витрат виробництва за рахунок зростання його масштабів і залучення дешевої сировини та робочої сили. По-третє, контроль над технологічними трансферами, значення яких у сучасних умовах зростає. Таким чином, ТНК стає головним суб'єктом міжнародного виробництва.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. Розрізняють безмитні зони або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг, імпортно-промислові зони. В міжнародній економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10 % обсягів міжнародної торгівлі.

Існування і розвиток міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин підпорядковані певним загальним законам і закономірностям.

Так, у законі відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру інтернаціональних продуктивних сил виражається причинна взаємозалежність розвитку інтернаціональних продуктивних сил і міжнародних виробничих відносин, в тому числі соціально-економічних і організаційно-економічних відносин.

Розширення сфери економічної діяльності за межі держав, розвиток міжнародного поділу праці, зростання взаємозалежності національних економік є формами прояву дії **закону інтернаціоналізації виробництва**.

Основою еквівалентного обміну є інтернаціональні вартості, які формуються як середньосвітові величини в результаті конкурентної боротьби між різними державами та іншими суб'єктами світових ринкових відносин.

Згідно із законом інтернаціональної вартості національні витрати суспільно необхідної праці країн, що експортують на світовий ринок найбільшу кількість певної продукції, формують інтернаціональні витрати і, як наслідок, інтернаціональну вартість. Проте у формуванні останньої беруть участь не всі товари, які виробляються у різних країнах, а лише ті, які експортуються на світовий ринок. Звідси ступінь впливу національної вартості на інтернаціональну залежить від частки окремих країн у загальному обсязі продажу окремих товарів на світовому ринку. Інтернаціональна вартість є основою світових цін.

Основною формою реалізації закону інтернаціональної вартості є закон відповідності сукупного попиту і сукупної пропозиції на світовому ринку. Цей закон виражає дію досконало конкурентного механізму саморегулювання світового ринку.

Причинна залежність між минулими та майбутніми результатами економічної діяльності та умовами розширеного відтворення в міжнародній економіці виражена у законі накопичення. Наступність та збереження результатів попереднього циклу виробництва, розширене відтворення – це основа зростання масштабів життєдіяльності. Розширене відтворення накопиченого багатства може здійснюватися лише при дотриманні та підтримці оптимальних пропорцій між використовуваною та перенесеною вартістю, упередженою та живою працею, необхідним та додатковим продуктом, поточним споживанням та накопиченням, збільшенням продуктивності праці та демографічним зростанням.

До загальних можна віднести також закони зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки та зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки. Перший виражає причинну залежність між зростанням усупільнення виробництва, соціалізацією власності та необхідністю свідомого та узгодженого ведення міжнародної економічної діяльності, а другий детермінує зростання відкритості національної економіки для міжнародної економіки у відповідності до розвитку продуктивних сил, поглиблення поділу праці в країні та за її межами.

3.3. Порівняльні та конкурентні переваги економіки України в міжнародному поділі праці

Україна має значні виробничі, природні й трудові ресурси, до того ж надзвичайно вигідне економіко-географічне і геополітичне розміщення у центрі Європи з прямим виходом до головних сухопутних і морських шляхів сполучення.

У складі колишнього Радянського Союзу економіка України розвивалась, майже не беручи участі в міжнародному поділі праці, міждержавні господарські зв'язки були відсутні майже повністю. У цього явища були такі причини:

- 1) ідеологічні особливості радянської економіки;
- 2) обмеженість виходу на світовий ринок, особливості формування цін, обмеженість розвитку зовнішньоекономічної діяльності, тобто закрита ринкова економіка;
- 3) багаті природні ресурси союзних республік і загальносоюзний поділ праці;
- 4) політична ізоляція Радянського Союзу;
- 5) командно-адміністративна система управління та відповідна їй система економічних відносин: державна власність, яка ототожнювалася з суспільною; державний план без урахування ефективності використання ресурсів;
- 7) монополізація багатьох галузей виробництва;
- 8) система зовнішньоекономічних зв'язків, яка відокремлювала внутрішню економіку від світового господарства.

Сьогодні склалися об'єктивні передумови активної участі України в МПП, чому сприяє:

- 1) значна зміна системи економічних відносин;
- 2) прийняття низки законів та указів про зовнішньоекономічні зв'язки та зовнішньоекономічну діяльність;
- 3) прискорення світового науково-технічного прогресу;
- 4) необхідність спільного розв'язання глобальних проблем людства: демографічної, продовольчої, екологічної, усунення загрози ядерної війни тощо;
- 5) структурна перебудова галузей народного господарства;
- б) визнання України та входження її в міжнародні організації.

Незважаючи на це, для активної інтеграції України в МПП необхідно докорінно перебудувати весь зовнішньоекономічний

механізм, належно оцінити роль і місце зовнішньоекономічних зв'язків у розвитку народного господарства.

Для ефективного включення України в глобальні економічні структури і процеси необхідно створити ряд передумов. Серед них слід виділити три основні, реалізація яких створить можливості для включення економіки України в глобальні процеси та структури. Це – системна ринкова трансформація, реструктуризація і відкритість економіки. У системі міжнародного поділу праці Україна спеціалізується на виробництві машин (літаки, судна, ракетно-космічна техніка, танкобудування), продукції чорної металургії (залізна і марганцева руди, прокат), продукції АПК, виробництві хімікатів, цементу. Україна має висококваліфікований науково-технічний і технологічний потенціали в літакобудуванні. Серед семи розвинених країн світу вона має повний цикл проектування й виробництва літаків. Реалізуються проекти розвитку танкобудування. Україна входить до п'ятірки країн світу із замкнутим циклом виробництва танків.

Високотехнологічні конкурентоспроможні виробництва є і в інших галузях машинобудування, зокрема, в приладобудуванні, виробництві енергетичного устаткування та важкому машинобудуванні, в окремих галузях чорної та кольорової металургії.

Значними є потенційні можливості України у виході на світовий ринок з продукцією АПК, зокрема на ринок зерна, цукру, олії.

Незважаючи на спад виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі й зерна, Україна вже нині вступила в конкурентну боротьбу за її збут на світовому ринку.

Зовнішні зв'язки держави – це взаємообмін з країнами світу продуктами матеріального виробництва, енергією, послугами, інформацією на основі міжнародного поділу праці, а також співробітництво політичних органів, спрямоване на ефективне розв'язання глобальних проблем людства, розширення особистих контактів громадян.

Різноманітними є функції світових зв'язків України. Вони покликані сприяти органічному її інтегруванню у всесвітні структури з метою зміцнення миру й безпеки, ефективного розвитку економіки, науки, освіти і культури, формуванню єдиного екологічно чистого простору Землі.

Поступове входження України у світовий економічний простір виявляється в розширенні її економічних, політичних, торгових, фінансово-кредитних, господарських і технологічних зв'язків з іншими країнами світу. За їх допомогою господарство України становить єдину господарську систему, яка розвивається на основі суспільного поділу праці.

Займаючи територію менше 1 % земної кулі, Україна має 5 % природних ресурсів світу. Зокрема, її запаси марганцю становлять 80 % його запасів у Європі. Проте вона не може повністю задовольнити свої потреби за рахунок власних ресурсів. Україна й надалі імпортуватиме нафту та горючий газ, ліс і лісоматеріали, бавовну, деякі кольорові метали, вовну та іншу продукцію.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дайте визначення міжнародного поділу праці та охарактеризуйте його ознаки.
2. Визначте фактори міжнародного поділу праці.
3. Наведіть приклади форм міжнародної спеціалізації виробництва та міжнародної виробничої кооперації в Україні.
4. Охарактеризуйте соціально-економічні основи розвитку МЄВ.
5. Проаналізуйте сучасні тенденції в розвитку МПП.
6. Визначте основні конкурентні та порівняльні переваги економіки України в міжнародному поділі праці.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 3

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Міжнародний поділ праці – це:

а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;

б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;

в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;

г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

2. Міжнародна спеціалізація виробництва – це:

а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;

б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;

в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;

г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

3. Яка з форм міжнародної спеціалізації виробництва є основною в сучасних умовах:

а) міжгалузева спеціалізація між комплексними галузями;

б) міжгалузева спеціалізація на рівні первинних галузей;

в) внутрішньогалузева спеціалізація;

г) міжгалузева та внутрішньогалузева спеціалізація.

4. Якій з категорій економічних засад міжнародної співпраці (1) міжнародний поділ праці; 2) міжнародна спеціалізація; 3) міжнародне кооперування; 4) регіоналізація світової економіки; 5) глобалізація світової економіки) відповідають наведені нижче визначення? Установіть порядок відповідності визначень:

а) спеціалізація сусідніх країн окремого регіону (континенту, частини континенту) у певних галузях виробництва продукції (послуг);

б) наявність між підприємствами як юридичними особами виробничих зв'язків з метою виготовлення певної продукції (послуг);

в) форма суспільного розподілу праці, яка відтворюється в поділі старих та формуванні нових галузей, підгалузей, підприємств, виробництв;

г) кооперування на глобальному рівні національних господарств у вигляді встановлення сталих зв'язків у сфері виробництва товарів (послуг) між галузями підприємств, країнами як в межах континентів, так і на міжконтинентальному рівні;

д) система чи спосіб організації взаємозалежного виробництва, при якому підприємства різних країн спеціалізуються на виготовленні певних товарів (послуг) з метою подальшого здійснення міжнародного обміну.

5. На чому спеціалізується кожна з наведених нижче країн міжнародного простору? Встановіть взаємозалежність згідно з наведеними формами спеціалізації.

I. Канада

II. США

III. Німеччина

IV. Японія

V. Великобританія

а) загальне машинобудування;

б) космічні технології;

в) електроніка;

г) автомобілебудування;

д) телекомунікації;

е) нафтопереробка;

є) харчова промисловість;

ж) гірничодобувна промисловість;

з) хімічна промисловість.

6. Який вид спеціалізації суспільного виробництва домінує в Україні?

а) предметна спеціалізація;

б) подетальна спеціалізація;

в) технологічна спеціалізація;

г) змішана спеціалізація.

7. Поясніть трирівневу схему світової регіоналізації на засадах галузевої спеціалізації за допомогою визначення основних її напрямків для «нових індустріальних країн», промислово розвинутих країн та менш розвинутих країн з числа провідних світових лідерів.

а) випуск товарів, що потребують кваліфікованої робочої сили та сучасних технологій;

б) виробництво трудомістких виробів, постачання сировини на світовий ринок;

в) випуск капіталомістких, високотехнологічних виробів.

8. *Міжгалузева спеціалізація – це:*

а) вищий ступінь розвитку суспільно–територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;

б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;

в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;

г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

9. *Міжнародне виробниче кооперування – це:*

а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;

б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;

в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;

г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

10. *Погодьте кожну статтю зі стовпчика «Термін» з відповідним «Визначенням»:*

Термін	Визначення
а) кооперування за видами	1) дво- і багатостороннє 2) внутрішньо- і між фірмове,

б) кооперування за стадіями	внутрішньо- і міжгалузеве, горизонтальне, вертикальне,
в) кооперування за методами	змішане
г) кооперування за структурою зв'язків	3) між двома і більше країнами, у межах регіону, міжрегіональне, всесвітнє
д) кооперування за територіальним охопленням	4) дво- і багатопредметне 5) виконання спільних програм, договірної спеціалізація, створення СП
е) кооперування за кількістю суб'єктів	б) економічне кооперування, виробниче, наукове-технічне, у сфері збуту тощо
є) кооперування за кількістю об'єктів	7) передвиробниче, виробниче, комерційне

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Міжнародний поділ праці – це корпоративна спеціалізація, яка здійснюється в розрізі транснаціональної економіки.

2. Світогосподарський поділ праці за своєю природою є екстериторіальним і може аналізуватися за територіальною ознакою.

3. Внутрішньо – фірмова спеціалізація як форма транснаціонального поділу праці здійснюється у розрізі національних економік.

4. Міжнародна спеціалізація забезпечує зростання концентрації однорідного виробництва на основі прогресуючої диференціації національних виробництв.

5. Внутрішньо – фірмова спеціалізація здійснюється всередині транснаціональної економіки, це форма подетального і технологічного поділу праці.

6. Транснаціоналізація передбачає здійснення виробничої і комерційної діяльності корпорацій в межах національної економіки.

7. Внутрішнім моментом процесів інтеграції і транс націоналізації є становлення світогосподарського поділу праці.

8. Складовою частиною суспільного розподілу праці є його кооперація.

9. Основними типами міжнародного розподілу праці є: міжгалузева, внутрішньогалузева, міжродова спеціалізація.

10. Разом з міжнародним розподілом праці існує також міжнародне розподілення інших чинників виробництва.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Якщо Україна продає в Німеччину природний газ, а Німеччина Україні – верстати, чи можна вважати це міжнародним поділом праці, міжнародною кооперацією праці, міжнародним поділом інших факторів виробництва чи першим, другим, третім одночасно?

Задача 2. Україна придбала в Польщі сушену картоплю, яка була вироблена спільним україно-польським підприємством. Які форми міжнародної економіки були задіяні в цій угоді?

Задача 3. Включіть до наведеної нижче таблиці окремо сфери співпраці, які охоплює міжнародна кооперація виробництва, а також методи налагодження коопераційних зв'язків:

- а) виробничо-технологічна співпраця;
- б) здійснення сумісних програм;
- в) торгівельно-економічне співробітництво, пов'язане з реалізацією кооперованої продукції;
- г) спеціалізація в договірному порядку;
- д) створення спільних підприємств;
- е) післяпродажне обслуговування реалізованої техніки.

Сфери співпраці в рамках міжнародної кооперації виробництва	Методи налагодження коопераційних зв'язків
1	2

4. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЯК ГОЛОВНА ФОРМА МЕНТ ТА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ

4.1. Суть, структура та показники міжнародної торгівлі

Міжнародна торгівля (МТ) є важливою та історично першою формою міжнародних економічних відносин. Вона являє собою обмін товарами та послугами між державно оформленими національними господарствами. Це торгівля однієї країни з іншими країнами світу. В сукупності зовнішня торгівля різних країн утворює міжнародну торгівлю. В сучасних умовах у міжнародній торгівлі беруть участь усі суб'єкти світового господарства.

Міжнародну торгівлю характеризує велика кількість показників, які можна систематизувати за такими ознаками [20]:

1. Показники обсягів МТ:

а) **експорт** – це продаж з вивозом за кордон товарів і послуг. Реекспорт – продаж та вивіз з країни раніше ввезених на її територію товарів, що не піддавались обробці;

б) **імпорт** – ввезення в країну товарів та послуг, тобто це товари іноземного походження із країни-виробника або країни-посередника та товари для подальшої переробки під митним контролем. Реімпорт – ввезення раніше вивезених за кордон товарів, які не піддавались обробці, тобто це експортні операції, що не відбулись;

в) **зовнішньоторговельний обіг** – сума вартостей експорту та імпорту країни за певний період часу;

г) **фізичний обсяг торгівлі** – оцінка експорту чи імпорту в незмінних цінах одного періоду (як правило, року);

д) **генеральна (загальна) торгівля** – прийняте в статистиці зовнішньої торгівлі визначення зовнішньоторговельного обігу з включенням транзитних товарів;

е) **спеціальна торгівля** – чистий зовнішньоторговельний обіг, тобто продукція, ввезена в країну чи вивезена з неї.

2. Показники структури МТ:

а) **товарна структура** – це показники розподілу експорту та імпорту за основними товарними позиціями;

б) **географічна структура** – розподіл товарного потоку за країнами, групами країн та регіонами світу;

в) **інституційна торгівля** – розподіл торгівлі за суб'єктами і методами товарного обміну;

г) видова структура – розподіл торгівлі за видами товарного обміну.

3. Показники динаміки МТ:

а) темпів зростання:

- темпи зростання експорту;
- темпи зростання імпорту;
- темпи зростання зовнішньоторговельного обігу.

б) темпи приросту:

- темпи приросту експорту;
- темпи приросту імпорту;
- темпи приросту зовнішньоторговельного обігу.

4. Показники результатів МТ:

а) сальдо торгового балансу – це різниця між вартісним обсягом експорту та імпорту товарів окремої країни;

б) сальдо балансу послуг – це різниця між вартістю послуг, які надає країна, і вартістю послуг, які вона імпортує;

в) сальдо некомерційних операцій – це різниця між прибутками від інвестицій, грошових переказів, внесків, переміщення спадкоємних коштів при розв'язанні сімейних проблем. За кожним з цих напрямків руху коштів складається баланс;

г) сальдо балансу поточних операцій – це сума сальдо торгового балансу, балансу послуг, некомерційних операцій;

д) індекс «умови торгівлі» – відношення індексу середніх цін експорту певного товару, країни в цілому, групи країн до індексу середніх цін імпорту за певний період часу;

е) експорт на душу населення;

ж) імпорт на душу населення;

з) експортна квота (відношення експорту до ВВП);

і) імпортна квота.

4.2. Еволюція теорій міжнародної торгівлі

Основою зовнішньоторгівельних політик держав завжди були концепції міжнародної торгівлі як спроби теоретичного осмислення та пояснення причин міжнародного товарного обміну, його динаміки, структури, ефективності та перспектив розвитку.

Перші концепції міжнародної торгівлі розглядаються меркантилістами, які вважали, що справжнім багатством є гроші, а його джерелом є сфера обігу. Для збагачення держави вони пропонували проводити політику активного грошового та торговельного балансу. Щоб запобігти надмірному імпорту іноземних товарів і відпливу грошей за кордон, вони вважали за необхідне здійснення протекціонізму як системи заходів щодо захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції [5].

Концепція фритредерства – лібералізації зовнішньої торгівлі, формується в умовах промислового перевороту.

Розвиток міжнародної торгівлі в епоху після Великих географічних відкриттів і переходу провідних країн до великого машинного виробництва зумовив появу теорії абсолютних переваг. Її автором став Адам Сміт, який, використовуючи трудову теорію вартості, у відомій праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.) піддав критиці меркантилізм. Вчений стверджував, що для держави можуть бути вигідними не тільки продаж, а й купівля товарів на зовнішньому ринку. Крім того, була зроблена спроба визначити, які саме товари вигідно експортувати, а які – імпортувати. Необхідною умовою застосування теорії абсолютних переваг є вільна торгівля. За теорією абсолютних переваг А. Сміта, кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві продукції, у випуску якої вона має абсолютні переваги, тобто менші витрати виробництва.

За теорією порівняльних переваг Д. Рікардо, кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві тієї продукції, у випуску якої вона має порівняльні переваги, тобто менші порівняльні витрати. Д. Рікардо створив модель міжнародної торгівлі, в якій показав, що недотримання принципу А. Сміта не є перешкодою для взаємовигідної переваги: країна повинна спеціалізуватися на експорті товарів, у виробництві яких вона має найбільшу абсолютну перевагу (тобто абсолютні переваги щодо кількох товарів) або найменшу абсолютну неперевагу (тобто абсолютні непереваги щодо жодного з товарів). Як і в теорії абсолютних переваг, в основі теорії порівняльних переваг лежала трудова теорія вартості, а необхідною умовою товарообміну була вільна торгівля.

У межах марксизму міжнародна торгівля розглядається як сфера міжнародного обміну, в межах якої діє закон інтернаціональної вартості як закон світових цін. За цим законом національні вартості товару повинні наближатись до рівня інтернаціональної, що виражає суспільно необхідні витрати праці за середньосвітових умов виробництва. Інтернаціональна вартість, як правило, вища, ніж вартість товару у розвинутих країнах, і нижча, ніж вартість товару в країнах, що розвиваються.

Неокласики розглядають міжнародну торгівлю переважно з точки зору оптимізації використання обмежених економічних ресурсів.

За теорією Хекшера–Оліна (факторних переваг), кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві продукції, випуск якої потребує інтенсивного використання надлишкових факторів виробництва, та імпортувати продукцію інтенсивного використання дефіцитних для неї факторів. Тобто у прихованому вигляді країна експортує надлишкові фактори виробництва, а імпортує дефіцитні.

О. Хекшер та Б. Олін започаткували теорію факторонаділеності, яка на сьогодні у концентрованому вигляді зводиться до чотирьох теорем:

- кожна країна має порівняльні переваги щодо випуску товару, виробництва якого потребує значних витрат відносно надлишкового фактора (теорема Хекшера-Оліна);
- вільна торгівля, зрівнюючи факторні винагороди між країнами, слугує заміною зовнішньої мобільності факторів виробництва (теорема П. Самуельсона);
- зростання відносних цін товарів призводить до винагороди того фактора, який ефективно використовується у виробництві товару і скорочує реальні винагороди іншого фактора (теорема Столпера-Самуельсона);
- зростання пропозиції одного з факторів виробництва у разі постійності інших змінних призводить до зростання випуску товару, який виробляється за інтенсивного використання цього фактора, і до скорочення випуску інших товарів (теорема Рибчинського).

У 1954 р. американський економіст Василій Леонт'єв застосував теорію Хекшера-Оліна до аналізу зовнішньої торгівлі США, а саме: розрахунку повних витрат праці і капіталу на експорт й імпорт. Згідно з гіпотезою, США повинні були експортувати капіталомісткі товари, а

імпортувати – трудомісткі. Однак результат виявився зворотним (експортувалася трудомісткіша і менш капіталоемна продукція, ніж імпортувалася) і дістав назви “парадокс Леонтьєва”. Було встановлено, що відносний надлишок капіталу в США не впливає на зовнішню торгівлю. Леонтьєв пояснює цей парадокс за рахунок поділу праці на більш і менш кваліфіковану.

Повоєнний бурхливий розвиток наукомістких, високотехнологічних галузей виробництва і стрімке зростання міжнародного обміну їх продукцією зумовили появу низки теорій неотехнологічного напрямку, характерною особливістю яких є спроба пояснення реалій і перспектив міжнародної торгівлі. До теорій і моделей неотехнічного напрямку належать: модель наукомісткої спеціалізації, теорія технологічного розриву, теорія життєвого циклу продукту на світовому ринку, модель економії на масштабах виробництва, концепція внутрішньогалузевої торгівлі.

У 1961 р. шведський економіст П. Ліндерт висунув гіпотезу, що на обсяг і структуру торгівлі товарами обробної промисловості впливають не витратні умови пропозиції, а умови і характер попиту, зумовлені однакою або близьким рівнем ВВП на душу населення в країнах. У таких країнах споживачі мають порівнянні споживацькі переваги, які може задовольняти продукція будь-якої з даних країн. Крім цієї основної умови, фахівцями визначені додаткові фактори, що впливають на розвиток двосторонньої внутрішньогалузевої торгівлі: близькість рівнів доходу на душу населення та ідентичність кривих попиту у двох країнах; близькість цін факторів і витрат виробництва диференційованих продуктів; близькість рівня тарифних і нетарифних бар'єрів; приблизно однакою рівень диференціації конкуруючих товарів; номінальна величина транспортних витрат.

Теорія конкурентних переваг розроблена та обґрунтована американським економістом М. Портером у 1991 р. У цій теорії запропоновано принципово новий підхід до проблем міжнародної торгівлі, який базується на твердженні, що на міжнародному ринку конкурують фірми, а не країни. Тому, на думку М. Портера, необхідно усвідомити, як фірма створює та утримує конкурентну перевагу, для того щоб з'ясувати роль країни у цьому процесі.

Особливості конкуренції в галузі залежать від п'яти факторів:

- 1) можливість появи нових конкурентів;

- 2) вірогідність появи або ступінь впливу товарів–замінників;
- 3) поведінка постачальників;
- 4) поведінка споживачів;
- 5) суперництво існуючих конкурентів між собою.

Для сучасної міжнародної торгівлі характерна різноманітність її видів, які можна систематизувати за такими ознаками:

1. За специфікою об'єкта:

а) торгівля товарами – сировинними, паливними, продовольчими, напівфабрикатами;

б) готовими виробами – виробничого призначення, невиробничого призначення;

в) торгівля послугами.

2. За специфікою взаємодії суб'єктів:

а) традиційна (проста) торгівля – експортні та імпорتنі операції товарів і послуг, які не зумовлені коопераційними зв'язками та зобов'язаннями щодо збалансованого обміну товарів;

б) торгівля кооперованою та спеціалізованою продукцією, яка здійснюється на основі довготермінових угод;

в) зустрічна (компенсаційна) торгівля – торгівля, що ґрунтується на зустрічних зобов'язаннях експортерів з закупівлі в імпортерів частини чи повністю експортованих товарів.

3. За специфікою регулювання:

а) звичайна торгівля;

б) торгівля за режимом найбільшого сприяння;

в) дискримінаційна торгівля;

г) преференційна торгівля.

Розповсюдженим засобом торгівлі для ряду сировинних товарів є міжнародні товарні біржі, які являють собою постійно діючий оптовий ринок декількох країн, де укладаються угоди купівлі–продажу широкого асортименту сировинних і продовольчих товарів, що відповідають уніфікованій системі стандартних вимог до товарів.

Особливість діяльності міжнародних товарних бірж, які водночас є національними і обслуговують окремі світові товарні ринки, полягає в обов'язковому дотриманні законодавчо–правового, податкового, валютного режимів, що діють у країнах їх розміщення.

Ще одним засобом міжнародної торгівлі є аукціони, що спеціалізуються на збуті реальних товарів з суворо індивідуальними властивостями.

Міжнародний товарний аукціон – це спеціально організовані, періодично діючі в певних місцях ринки, на яких шляхом публічних торгів у завчасно обумовлені терміни та в спеціально визначеному місці проводиться продаж раніше оглянутих товарів, які переходять у власність покупця, що запропонував найвищу ціну.

У міжнародній торгівлі склалась дуже обмежена номенклатура товарів, що продаються з аукціонів (наприклад, хутро, чай, овеча вовна, квіти, каучук, шкіра, антикваріат).

Міжнародний тендер є методом міжнародної торгівлі, сутність якого полягає в конкурентному відборі зарубіжних постачальників і підрядників через організовані товарні ринки шляхом залучення до певної, заздалегідь встановленої дати пропозиції від зарубіжних і національних постачальників та підрядників, проведення конкурсу (порівняння) презентованих проектів (умов) та укладання контракту з тим з них, пропозиції якого найповніше задовольняють потреби і вимоги імпортерів-замовників [16].

У світовій практиці такими інструментами, як виставки та ярмарки, користуються майже всі компанії.

Виставка – це показ, основна мета якого полягає в ознайомленні публіки шляхом демонстрації із засобами, які є в розпорядженні людства, для задоволення його потреб, а також з метою сприяння прогресу в одній або кількох сферах діяльності або майбутніх перспектив.

Ярмарок – це міжнародна економічна виставка зразків, яка, незалежно від її назви у відповідності до традицій країни, на території якої він проводиться, являє собою великий ринок товарів широкого вжитку та /або обладнання, діє у визначені терміни протягом обмеженого періоду в одному і тому ж місці та на якій експонентам дозволяється презентувати зразки своєї продукції для укладання торговельних угод в національному та міжнародному масштабах.

4.3. Напрямки та інструменти зовнішньоторговельної політики держави

Багатостороннє регулювання передбачає узгодження і регулювання торговельної політики багатосторонніми угодами.

Під поняттям “вільна торгівля” розуміють політику мінімального державного втручання в зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції. Така політика ґрунтується на усуненні будь-яких перешкод до ввезення й вивезення іноземних та вітчизняних товарів. Що стосується митних органів, то вони виконують лише реєстраційні функції. Цю політику проводять країни з високим рівнем розвитку продуктивних сил, що дає змогу місцевим підприємцям витримувати конкуренцію іноземних товаровиробників.

На відміну від політики вільної торгівлі, протекціонізм являє собою державну політику захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції завдяки використанню тарифних і нетарифних інструментів торговельної політики.

Реалізуючи політику протекціонізму, держава захищає національних виробників, стимулює розвиток національного виробництва. Разом із тим така політика може призвести до застійних явищ, оскільки послаблюються стимули до технічного прогресу, що, у свою чергу, призводить до падіння конкурентоспроможності національних товарів.

Протекціонізм переважає в зовнішньоторговельній політиці країн, що розвиваються.

Існують такі форми протекціонізму:

- селективний – скерований проти окремих країн або окремих видів товарів;
- галузевий – скерований на захист окремих галузей, найчастіше сільського господарства;
- колективний – проводиться об’єднаннями країн щодо країн, які не входять у ці об’єднання;
- прихований – здійснюється методами внутрішньої економічної політики.

Стосовно того, що і для якої країни доцільніше – політика вільної торгівлі чи протекціонізм, єдиної думки немає. Сучасний протекціонізм концентрується, в основному, у відносно вузьких галузях. Політика вільної торгівлі значно привабливіша. Тому здебільшого країни провадять

гнучку зовнішньоторговельну політику, використовуючи як методи протекціонізму, так і політику вільної торгівлі.

Міжнародні торгові відносини регулюються за допомогою двох груп інструментів (рис. 4.1):

- 1) тарифне регулювання;
- 2) нетарифне регулювання.

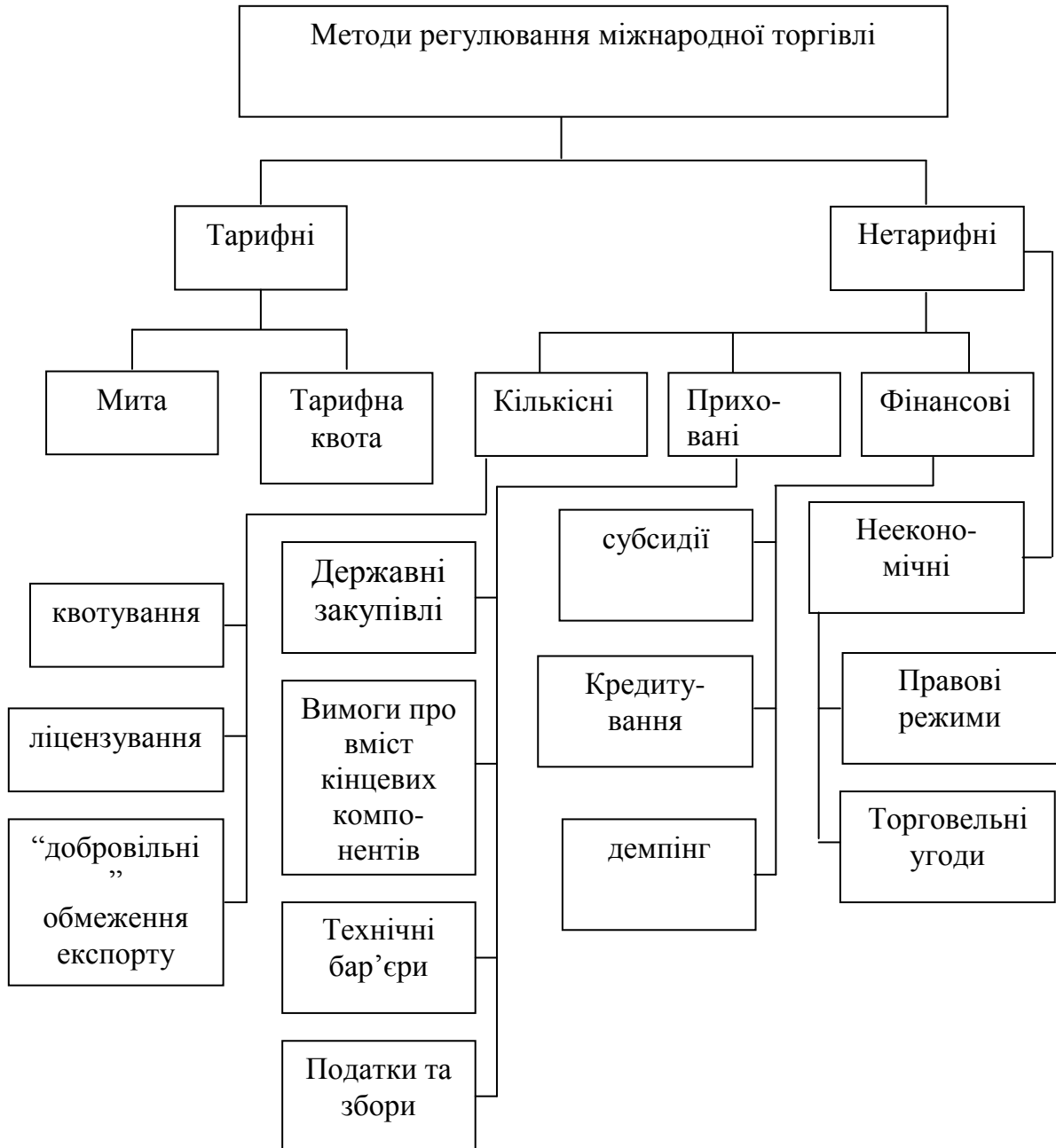

Рисунок 4.1 – Методи регулювання міжнародної торгівлі

Мито – обов’язковий грошовий збір, що стягує держава через мережу митних закладів з товарів під час перетину ними митного кордону.

Митний тариф – це систематизований відповідно до товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності перелік товарів із зазначенням мит, якими вони обкладаються під час перетину митного кордону держави. Митні тарифи розробляються на основі товарних класифікаторів, найпоширенішим серед яких є гармонізована система описання і кодування товарів. Митний тариф кожної країни складають конкретні ставки мита.

Митний тариф залежно від контексту може визначатися:

- як інструмент торгової політики і державного регулювання внутрішнього ринку країни при його взаємодії зі світовим ринком;
- перелік ставок мита, які застосовуються до товарів, що переміщуються через митний кордон, систематизований відповідно до товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності;
- конкретна ставка мита, що підлягає сплаті при вивозі або ввезенні певного товару на митну територію країни. У цьому випадку поняття митного тарифу цілком збігається з поняттям мита.

Мито виконує три основні функції:

1) **фіскальну**, що належить як до імпортного, так і до експортного мита, оскільки воно є однією зі статей дохідної частини державного бюджету;

2) **протекціоністську** (захисну), що належить до імпортного мита, оскільки з його допомогою держава захищає місцевих виробників від небажаної іноземної конкуренції;

3) **балансуючу**, що належить до експортного мита, встановленого з метою запобігання небажаному експорту товарів, внутрішні ціни на які з тих або інших причин нижче світових.

Класифікація мита за засобом стягування:

- **адвалорні** – начисляються у відсотках до митної вартості товарів, що обкладаються митом (наприклад, 20 % від митної вартості);

- **специфічні** – начисляються у встановленому розмірі за одиницю товару (наприклад, 10 дол. за 1 т);

- **комбіновані** – містять обидва названих види митного обкладення (наприклад, 20 % від митної вартості, але не більше 10 дол. за 1 т).

Неокласики довели, що впровадження митного тарифу негативно позначається на функціонуванні світового ринку – при застосуванні митного тарифу програє не лише країна, що його сплачує, але й країна, що його вводить.

На думку неокласиків, можна досягти більш позитивних результатів при застосуванні інструментів нетарифного регулювання, але у деяких випадках є доцільним використання саме митного тарифу. Наприклад, застосування митного тарифу сприяє підтримці національного товаровиробника і, як наслідок, – зростанню національного виробництва та зайнятості ресурсів.

Розглянемо наслідки впровадження митного тарифу на прикладі українського ринку зерна (рис. 4.2).

Після впровадження митного тарифу на ринку зерна України ціна 1 т зерна складатиме 550 грн. $P_2 = P_1 + MT$, де P_1 – ринкова ціна до впровадження митного тарифу; P_2 – ринкова ціна після впровадження митного тарифу; MT – величина митного тарифу.

Наслідки від впровадження митного тарифу для країни–імпортера визначаються сукупною зміною ренти національних споживачів, виробників та бюджетних надходжень.

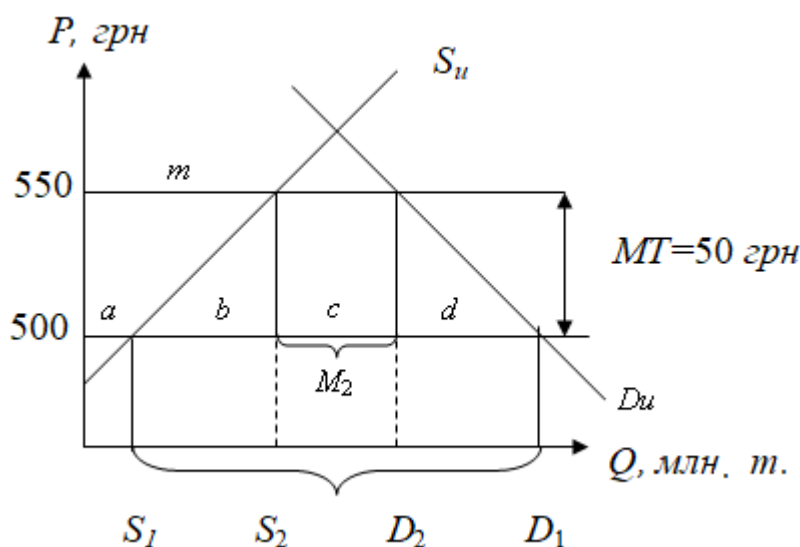

Рисунок 4.2 – Наслідки впровадження митного тарифу

В умовах відсутності митного тарифу рента українських споживачів при ціні P_1 визначалась областю $m+a+b+c+d$, а після

введення митного тарифу і зростання ринкової ціни до рівня P_2 , вона зменшилась до області m . Таким чином, чистий програш українських споживачів від впровадження митного тарифу становить область $a+b+c+d$. Рента виробника в цьому ж випадку зростає з області e до області $e+a$. Тобто чистий вигравш українських виробників зерна становить область a .

При впровадженні митного тарифу на зерно в Україні зростають і національні бюджетні надходження, приріст яких визначається областю c .

$C=MT \times M_2$, де C – зміна бюджетних надходжень при впровадженні митного тарифу; MT – величина митного тарифу; M_2 – обсяг українського імпорту зерна після введення митного тарифу.

Таким чином, якщо рента українських споживачів зменшується на область $a+b+c+d$, а рента виробників зростає на область a , бюджетні надходження зростають на область c , то національний добробут зменшується на область $b+d$, що визначається перевищенням програшу національних споживачів над вигрешем національних виробників та збільшенням бюджетних надходжень.

Серед інструментів **нетарифного регулювання** у світовій практиці господарювання застосовуються:

1. **Імпортні квоти** – кількісні обмеження обсягів імпортованої продукції.

Держава видає обмежену кількість ліцензій, що дозволяють ввезення і забороняють неліцензований імпорт. Якщо обсяг ліцензованого імпорту менший за обсяг попиту на внутрішньому ринку, то квота не тільки зменшує обсяг імпорту, але й призводить до перевищення внутрішніх цін над світовими, за якими власники ліцензій купують товар за кордоном. У цьому випадку імпортні квоти аналогічні тарифним обмеженням.

Причинами використання імпортних квот є:

- квотування гарантує утримання від подальшого збільшення витрат на імпорт, коли іноземна конкуренція стає більш жорсткою;
- імпортна квота гарантує строго фіксований обсяг імпорту;
- імпортна квота надає уряду більшу гнучкість і владу при здійсненні економічної політики, тоді як підвищення ставок митного тарифу регламентується міжнародними торговими угодами.

Розглянемо наслідки від впровадження імпортної квоти.

На рис. 4.3 впровадження імпоротної квоти призводить до зростання національного виробництва з S_0 до S_1 та граничних витрат з 200 до 220 \$, виграш виробників дорівнює області a . Програш споживачів становить область $(a+b+c+d+e)$. Якщо ліцензії на імпорт продаються державою на аукціоні, то виграш держави становить область $(c+d)$. Чистий національний програш від впровадження імпоротної квоти дорівнює області $(b+e)$.

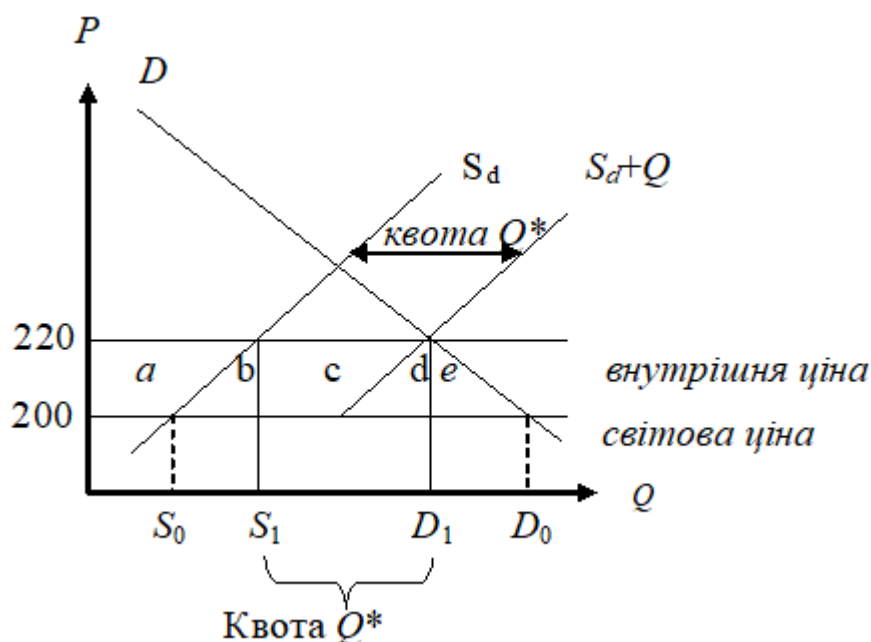

Рисунок 4.3 – Наслідки від впровадження імпортних квот

2. **Експортні субсидії та компенсаційні пільги** – державні субсидії та пільги, що надаються експорторозширюючим галузям.

3. **Експортний податок** – податок, що впроваджується на експорт продукції.

4. **Дискримінація імпорту в межах митного союзу** – диференціація цін на продукцію країн – учасниць митного союзу та країн, що не належать до складу митного союзу. Тим самим, за рахунок більш низької ціни віддається перевага продукції країн – учасниць митного союзу.

5. **Антидемпінгове регулювання** – заборона реалізації продукції за цінами нижче рівня світових цін.

6. **Ліцензування** – це письмовий дозвіл на експорт-імпорт товарів. При цьому в ліцензіях вказується назва товару, його

характеристика, обсяги, конкретна країна експорту–імпорту, термін дії ліцензії тощо.

7. **«Добровільні» експортні обмеження** – це угоди про обмеження поставок закордонних товарів на внутрішній ринок під загрозою санкцій імпортера. Тобто партнер погоджується «добровільно» піти на такі обмеження, бо інакше країна-імпортер може застосувати або імпортні квоти, або підвищити ставки митних тарифів.

8. **Технічні та адміністративні норми, правила і стандарти** – ці правила можуть стосуватися певних характеристик товарів, що продаються на національному ринку. Так, практично в кожній державі існують багаточисельні гігієнічні стандарти, вимоги щодо безпечного використання товарів.

9. **Вимоги національного вмісту** – це обмеження на імпорт товарів, в яких не були використані певні ресурси національного походження.

1 січня 1995 року почала свою діяльність Світова організація торгівлі (World Trade Organization), враховуючи норми діючої до 1994 року Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ).

ГАТТ виконувала три функції:

- вплив на державну торговельну політику шляхом вироблення правил світової торгівлі;
- форум для переговорів з лібералізації торгівлі;
- врегулювання суперечок.

Основною метою ГАТТ було зробити безпечними передбачувані міжнародні торговельні відносини шляхом:

- скасування митних та інших торговельних обмежень;
- усунення всіх форм дискримінації в міжнародній торгівлі з метою підвищення рівня життя, забезпечення повної зайнятості;
- підвищення реальних доходів населення і попиту, більш ефективного використання сировини, зростання виробництва і торговельного обміну.

До 1994 року відбулося вісім торговельних раундів, метою яких була подальша лібералізація світової торгівлі і усунення торговельних бар'єрів.

Переговори під егідою ГАТТ тільки в 60-х і 70-х роках скоротили митні бар'єри з 25-30 до 3-4 % і допомогли потроїти обсяги світової торгівлі за 70-80-ті роки.

СОТ – законодавча і інституціональна основа міжнародної торговельної системи, механізм багатостороннього узгодження і врегулювання політики країн-членів у сфері торгівлі товарами та послугами, врегулювання торговельних спірних питань і розробки стандартної зовнішньоторговельної документації.

СОТ була створена в 1995 році. Угода про створення СОТ містить 29 правових документів і 25 міністерських декларацій, які визначають права і обов'язки країн у рамках багатосторонньої торговельної системи, які увібрали в себе все найкраще, що було досягнуто в рамках ГАТТ, і додали багато нового.

Принципова різниця між СОТ і ГАТТ полягає в тому, що ГАТТ була просто зведенням правил, багатосторонньою угодою, яка мала невеликий секретаріат. СОТ є постійною міжнародною організацією, що діє на основі угоди, ратифікованої країнами-членами, і має свій секретаріат. ГАТТ як угода складалась зі сторін, які брали в ній участь. СОТ складається з країн-членів. ГАТТ початково вважалась тимчасовою угодою, що діяла б до моменту створення СОТ. СОТ – постійно діюча організація. ГАТТ була присвячена практично тільки торгівлі товарами. На СОТ покладені функції регулювання торгівлі не тільки товарами, але й послугами, включаючи такі специфічні, як права на інтелектуальну власність. Система врегулювання спірних торговельних питань, що діяла в рамках ГАТТ, була громіздкою й неефективною, оскільки дозволяла окремим країнам блокувати прийняття рішень. Система врегулювання торговельних спорів, що діє в СОТ, більш ефективна, оскільки дозволяє приймати багато рішень, що не можуть бути заблоковані окремими країнами, на автоматичній основі.

У наш час СОТ є головною міжнародною організацією, що регулює торгівлю товарами, послугами та інтелектуальною власністю. Це регулювання містить в собі реалізацію узгоджених принципів поведінки країн у міжнародній торгівлі та комплекс заходів, що проводяться під егідою СОТ з участю більшості країн світу. Найбільш важливі принципи, на яких базується міжнародна торговельна система, такі:

- торгівля без дискримінації;
- лібералізація міжнародної торгівлі;
- застосування заходів, які обмежують імпорт, тільки на основі правил СОТ – відмова країн від використання протекціонізму як засобу торговельної політики;

- передбачуваність торговельної політики;
- сприяння конкуренції.

Процес приєднання України до системи ГАТТ–СОТ розпочався 17 грудня 1993 р., коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заяву Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ. Наступним кроком відповідно до процедури приєднання стало подання 28 червня 1994 р. Меморандуму про зовнішньоторговельний режим України на розгляд Робочої комісії з питань розгляду заявки України щодо приєднання до ГАТТ. Відтоді відбулося вже кілька засідань Робочої комісії. У 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів з країнами членами СОТ [20].

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягають особливості міжнародної торгівлі як форми МЕН?
2. Назвіть показники обсягів, структури, динаміки та результатів міжнародної торгівлі.
3. Охарактеризуйте види міжнародної торгівлі.
4. Які методи міжнародної торгівлі Ви знаєте?
5. У чому виявляється сутність протекціонізму? Визначте переваги і вади політики протекціонізму.
6. У чому полягає сутність регулювання міжнародної торгівлі за допомогою тарифів? Дайте визначення мита і тарифної квоти.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 4

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Вперше значення міжнародної торгівлі для економічного розвитку країни зазначили представники:

- а) меркантилізму;
- б) маржиналізму;
- в) класичної політекономії;
- г) монетаризму.

2. Парадокс Леонт'єва припускає, що:

- а) трудонасичені країни експортують трудомістку продукцію, а капіталонасичені – капіталомістку;
- б) трудонасичені країни експортують капіталомістку продукцію, а капіталонасичені – трудомістку;

в) залежності між фактороінтенсивністю та факторонасиченістю не існує;

г) немає правильної відповіді.

3. Теорія меркантилізму впливала з умови:

а) існування повної зайнятості;

б) існування неповної зайнятості;

в) відсутності міжнародної торгівлі;

г) всі відповіді неправильні.

4. Теорію порівняльних переваг висунув:

а) Т. Мальтус;

б) А. Сміт;

в) Д. Рікардо;

г) А. Маршалл.

5. Теорія меркантилізму припускає, що для зміцнення національних позицій:

а) країни повинні більше ввозити готову продукцію й вивозити сировину;

б) країни повинні більше вивозити готову продукцію й ввозити сировину;

в) країни не повинні прагнути до нагромадження золота й срібла;

г) всі відповіді неправильні.

6. Відповідно до теорії Хекшера–Оліна в результаті міжнародної торгівлі:

а) власники надлишкових факторів виробництва програють, а власники недостатніх факторів виробництва – виграють;

б) власники надлишкових факторів виробництва виграють, а власники недостатніх факторів виробництва – програють;

в) власники як надлишкових, так і недостатніх факторів виробництва виграють;

г) власники як надлишкових, так і недостатніх факторів виробництва програють.

7. Причину існування порівняльних переваг вперше пояснили:

а) О. Хекшер і Б. Олін;

б) М. Кругман і Б. Баласа;

в) Дж. Такер і М. Познер;

г) М. Самуельсон і Д. Джонс.

8. Теорія порівняльних переваг впливала з існування:

- а) одного фактора виробництва;
- б) двох факторів виробництва;
- в) різноманіття факторів виробництва;
- г) немає правильної відповіді.

9. *Теорія Хекшера-Оліна впливала з існування:*

- а) одного фактора виробництва;
- б) двох факторів виробництва;
- в) не надавала значення кількості факторів виробництва;
- г) немає правильної відповіді.

10. *Яку з передумов не взяв до уваги Д. Рікардо, розробивши теорію відносних переваг:*

- а) рішення про спеціалізацію приймається з урахуванням транспортних витрат;
- б) попит та пропозиція на товар абсолютно еластичні;
- в) фактори виробництва мобільні;
- г) в обміні беруть участь два товари, що виробляються у двох різних країнах.

11. *До тарифних методів регулювання міжнародної торгівлі належить:*

- а) експортне, імпортне, транзитне мито;
- б) експортні, імпортні квоти;
- в) експортні імпортні ліцензії;
- г) добровільні обмеження експорту.

12. *Фіскальна функція мита припускає:*

- а) захист місцевих виробників від іноземної конкуренції;
- б) поповнення дохідної частини бюджету;
- в) запобігання небажаному експорту товарів, ціни на які нижчі за світові;
- г) всі відповіді правильні.

13. *Балансувальна функція мит припускає:*

- а) захист місцевих виробників від іноземної конкуренції;
- б) поповнення дохідної частини бюджету;
- в) запобігання небажаному експорту товарів, ціни на які нижчі за світові;
- г) всі відповіді правильні.

14. *У наслідок застосування мита виникають такі ефекти:*

- а) втрати бюджету, виграш виробників, програш споживачів;
- б) доходів, захисту, переділу, споживання;

- в) доходів, захисту, споживання;
- г) немає правильної відповіді.

15. *Митний тариф на імпорту збільшить рівень добробуту нації, якщо:*

- а) він вводиться невеликою країною для захисту від конкуренції з боку великої країни;
- б) ставка мита на сировину й матеріали нижча за ставку на кінцеву продукцію;
- в) країна, що вводить тариф, займає монопольне положення як імпортер;
- г) країна, на імпорту із якої вводиться митний тариф, займає монопольне положення на світовому ринку, як експортер;
- д) немає правильної відповіді.

Завдання 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Імпорту товарів і послуг призводить до зростання внутрішніх цін, є причиною інфляції і збільшує сукупний попит у країні.
2. Щодо обмеження імпорту іноземних товарів імпортні квоти більш результативні, ніж мито.
3. Економічний добробут країни в умовах вільної міжнародної торгівлі завжди буде нижчим, аніж при введенні імпортного мита.
4. Метою протекціонізму є отримання додаткових надходжень до бюджету.
5. Ембарго – це заборона ввозити товари.
6. Відмінність між митом і квотою полягає в тому, що лише мито призводить до скорочення міжнародної торгівлі.
7. Прихильники протекціонізму стверджують, що мито, квоти та інші торговельні бар'єри потрібні для захисту молодих галузей від іноземної конкуренції.
8. Країна А може виробляти 1 т пшениці або 4 т вугілля, залучаючи одну одиницю ресурсів. Країна Б може виробляти 2 т пшениці або 5 т вугілля, також залучаючи одну одиницю ресурсів. За цих умов країна А експортуватиме пшеницю та імпортуватиме вугілля.
9. Країна А істотно збільшила експорт товарів у країну Б. У цій ситуації рівень цін у країні А зріс, а в країні Б – знизився.
10. Вперше значення міжнародної торгівлі для економічного розвитку країни відзначили представники маржиналізму.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Модель світової економіки подана двома країнами – США та Норвегією, які виробляють два види товарів – пшеницю і рибу. США із залученням всіх ресурсів здатні виробляти 500 тонн пшениці або 250 тонн риби. Норвегія, використовуючи всі ресурси, може виробити 200 тонн пшениці або 200 тонн риби. В умовах автаркії США виробляють і споживають 350 тонн пшениці і 75 тонн риби, Норвегія – 100 тонн пшениці і 100 тонн риби.

Визначте:

1) профіль спеціалізації кожної країни у міжнародному обміні на основі принципу порівняльних переваг та межі, в яких може встановитись мінове співвідношення у торгівлі між країнами;

2) вигравш від спеціалізації та торгівлі для кожної країни, якщо на світовому ринку 100 тонн риби обмінюються на 150 тонн пшениці;

3) побудуйте криві виробничих та торговельних можливостей країн і проілюструйте експорт, імпорт та вигравш від спеціалізації і торгівлі графічно;

4) зробіть висновки відносно впливу міжнародного обміну на економічне зростання.

Задача 2. Внутрішні попит і пропонування малої країни Баобабії на мінеральні добрива описуються рівняннями: $Q_D = 12 - P$, $Q_S = P - 2$.

Ціна світового ринку за 1 т мінеральних добрив становить 4 дол.

В умовах відкритої іноземні виробники можуть поставити до Баобабії за світовою ціною необмежену кількість добрив (млн тонн). З метою захисту вітчизняних виробників мінеральних добрив уряд Баобабії запроваджує ввізне мито у розмірі 50 % до світової ціни. Визначте кількісно і проілюструйте графічно економічні наслідки ввізного мита.

Задача 3. Світова ціна на цукор з країн Карибського басейну, який знаходиться в порту Нью-Йорка, становить 250 дол. за 1 т. Мито на імпорт цукру в Казахстан – 20 % . Якби імпорт цукру не оподатковувався тарифом, його річне виробництво у Казахстані становило б 2 млн т, споживання – 3 млн т, імпорт – 1 млн т. Після оподаткування імпорту митом внутрішнє виробництво збільшилось до 2,4 млн т, споживання скоротилось до 2,8 млн т, а імпорт скоротився до

0,4 млн т. Казахстан за споживанням цукру – маленька країна. Розрахуйте та зобразіть графічно:

а) виграш казахських споживачів у цілому, якби тариф був усунений;

б) втрати казахських виробників цукру від скасування тарифу;

в) втрати бюджету від скасування тарифу;

г) чистий приріст споживання в результаті усунення тарифу.

Задача 4. Затрати праці (у годинах) на виробництво футбольних м'ячів та лиж в Україні та США такі:

Країна	М'ячі	Лижі
Україна	6	2
США	1	4

А. У виробництві якого товару Україна має відносну перевагу та чому?

Б. Розрахуйте альтернативну ціну лиж, виражену через ціну м'ячів, для України та для США.

В. У якому інтервалі буде розміщуватись рівноважна ціна на лижі у випадку розвитку торгівлі між країнами?

Г. Якщо відносна рівноважна ціна на лижі в результаті торгівлі становитиме 2, на якому з товарів буде спеціалізуватись кожна з країн та чому?

Д. Підрахуйте виграш США від торгівлі, якщо вони будуть спеціалізуватись на виробництві м'ячів.

Дайте графічну інтерпретацію.

Задача 5. Автомобільне колесо коштує в Чехії 100 дол., у Франції – 80, у Польщі – 60 дол. Чехія – маленька країна, і її зовнішня торгівля не впливає на рівень світових цін.

А. У Чехії вводиться 100-відсотковий адвалорний тариф на імпорт колес із Франції та Польщі. Чи буде Чехія продовжувати імпортувати колеса (та звідки)?

Б. Якщо Чехія після цього утворить митний союз з Францією, чи буде вона сама продукувати колеса, чи їх імпортувати (та звідки)?

В. Який ефект – створення чи відхилення торгівлі – виникає при створенні митного союзу між Чехією та Францією?

Г. Припустимо тепер, що у Чехії вводиться 50–, а не 100–відсотковий адвалорний тариф на імпорту колес із Франції та Польщі. Чи буде Чехія продовжувати імпортувати колеса (та звідки)?

Д. Якщо тепер Чехія утворить митний союз з Францією, чи буде вона сама продукувати колеса, чи їх імпортувати (та звідки)?

Е. Який тепер ефект – створення чи відхилення торгівлі – виникає при створенні митного союзу між Чехією та Францією?

Вправа 4. Змодельуйте ситуацію:

1. Запровадження вищої ставки митного тарифу.
2. Збільшення квоти для імпортованих товарів.
3. Покажіть, як впливають транспортні витрати на міжнародну торгівлю.
4. Змодельуйте експортну субсидію.
5. Покажіть зміну бюджетних надходжень від митного тарифу внаслідок зменшення еластичності попиту.

5. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

5.1. Суть, мотивація та види міжнародного бізнесу

Постійно зростаюче розширення технологічних і географічних меж, а також розвиток нових суспільних інститутів привели до формування ділового середовища, що характеризується конкуренцією в глобальному масштабі. Її визначальними рисами є використання інших країн як бази для виробництва та збуту продукції і швидке поширення нових товарів, нових процесів у міжнародному вимірі.

Здійснюючи господарську діяльність за кордоном, фірми можуть стикатися з потребою адаптувати власні методи ведення бізнесу до нових умов. Це пояснюється тим, що середовище може диктувати відповідний метод господарювання і, крім цього, форми бізнесу для ведення закордонних операцій можуть відрізнятися від здійснюваних усередині країни.

При веденні міжнародного бізнесу компанії повинні обрати певну форму господарських операцій. Роблячи вибір, слід урахувати власні цілі, наявні ресурси та умови.

Міжнародний бізнес включає в себе будь-які господарські операції, що проводяться двома або більше країнами. Такі ділові взаємовідносини можуть виникати на рівні як приватних, так і державних організацій. Приватні компанії, що беруть участь у міжнародному бізнесі, господарські операції проводять для отримання прибутку. Діяльність фірм, субсидованих урядом, не завжди зорієнтована на прибутки.

Для досягнення своїх міжнародних цілей компанія повинна встановлювати форми проведення зовнішньоторговельних операцій, причому деякі з них можуть суттєво відрізнитися від використовуваних усередині країни. На вибір форм впливають не лише заплановані цілі, а й зовнішнє середовище, в якому діє компанія. Це середовище також впливає і на вибір засобів, що визначають такі функції бізнесу, як, наприклад, маркетинг. Разом із тим компанія, що проводить господарську діяльність на міжнародному рівні, майже не впливає на ділове середовище, в якому вона працює [12].

Існують три аспекти, які спонукають фірми здійснювати міжнародний бізнес:

1. Розширення збуту. Ринок збуту обмежений кількістю осіб, які зацікавлені в продукції фірми та її послугах, а також їх купівельною здатністю. Однак кількість зацікавлених і рівень їх купівельної спроможності зростають, якщо розглядати це питання в міжнародному масштабі. Якщо підійти до цієї проблеми загально, то зрозуміло, що вищий рівень збуту означає і вищий рівень прибутку. Якщо, наприклад, кожний підрозділ зі збуту встановлює однакову націнку, то розширення обсягу продажу веде до підвищення прибутку. Із цього випливає, що міжнародний збут є основним мотивом участі фірм у міжнародному бізнесі. Багато великих компаній більшу частину своїх прибутків отримують завдяки збутові за кордоном.

2. Доступ до ресурсів. Фірми-виробники та дистриб'ютори досить часто підшуковують потрібні види товарів і послуг, а також напівфабрикати, комплектуючі і кінцеву продукцію в інших країнах. Переважно це робиться задля зниження витрат, рідше – для придбання унікальних товарів чи послуг, не доступних у своїй країні.

3. Диверсифікація. Звичайно компанії не бажають допускати великих коливань у рівні продажу, і тому ретельно шукають придатні зарубіжні ринки для збуту і закупівель. Багато фірм користуються тим,

що економічні цикли в різних країнах не збігаються: коли в одній країні, що вступила в період спаду, рівень збуту падає, тоді він підвищується в іншій, яка переживає піднесення. Таким чином, знайшовши ринок для придбання чи збуту певних товарів у різних країнах, фірма може знизити втрати від зміни цін у будь-якій окремій країні.

Таким чином, **міжнародний бізнес** – будь-які господарські операції, що проводяться двома або більше країнами. Такі ділові взаємовідносини можуть виникати на рівні як приватних, так і державних організацій.

Міжнародний бізнес – найбільш загальна форма функціонування міжнародних економічних відносин в сучасних умовах, її суть полягає у підприємстві, що здійснюється в міжнародній сфері. Економічний зміст міжнародного бізнесу розкривається в господарських операціях, в яких беруть участь суб'єкти світового господарства.

Типи міжнародного бізнесу:

- приватний – здійснюють фізичні та приватні юридичні особи;
- державний – який здійснюють держави та їх представники.

Основними цілями міжнародного бізнесу вважають:

1. Розширення ринку збуту продукції, послуг, капіталу, робочої сили.
2. Придбання нових джерел ресурсів.
3. Здійснення диверсифікації виробництва.

Фактори, що впливають на реалізацію цілей міжнародного бізнесу:

Загальні:

- 1) географічні;
- 2) історичні;
- 3) політичні;
- 4) економічні;
- 5) правові;
- 6) соціальні;
- 7) культурні;

Конкретні:

- 1) швидкість зміни параметрів продукції;
- 2) розмір виробництва;
- 3) кількість покупців;
- 4) обсяг закупівель продукції;
- 5) однорідність покупців;
- 6) рівень конкуренції;
- 7) транспортні витрати.

Сучасні форми міжнародного бізнесу:

1. Експорт та імпорт товарів. Статтями товарного експорту та імпорту є матеріальні товари, які ввозяться чи вивозяться. Цей вид діяльності для більшості країн є основним джерелом міжнародних

прибутків і витрат. Серед компаній, що займаються міжнародним бізнесом, переважають ті, які здійснюють власне експорт-імпорт.

2. Експорт та імпорт послуг (транспорт (пасажирський, вантажний); поїздки (ділові, особисті); зв'язок; будівництво; страхування; фінансові послуги; комп'ютерні та інформаційні послуги; роялті та ліцензійні платежі; інші бізнес-послуги (посередницькі послуги, лізинг, інші ділові професійні та технічні послуги); урядові послуги).

Очевидно, що надання послуг переважно відбувається одночасно з продажем товарів чи здійсненням інвестицій в ту чи іншу країну. Тому, залежно від способів доставки послуг до споживача, послуги поділяються на такі:

а) послуги, пов'язані з інвестиціями (банківські, готельні і професійні);

б) послуги, пов'язані з торгівлею (транспорт, страхування);

в) послуги, пов'язані одночасно з інвестиціями і торгівлею (зв'язок, культурні та рекреаційні послуги).

3. Господарська діяльність за кордоном (банківські операції; оренда; прокат; науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); менеджмент).

4. Інвестиційна діяльність.

5. Транснаціональні корпорації (ТНК) –використовують міжнародний підхід у пошуку зарубіжних ринків і при розміщенні виробництва, а також комплексну глобальну філософію ведення бізнесу, що передбачає функціонування компанії як усередині країни, так і за кордоном.

Повноцінна ТНК, як правило, використовує більшість із перерахованих форм господарських операцій.

5.2. Спільні підприємства: особливості і динаміка розвитку

У сучасній світовій господарській практиці під поняттям «спільне підприємство» розуміють форму організації підприємств, в якій задіяно спільний капітал, сформований із пайових внесків партнерів, що спільно ведуть господарську діяльність, спільно керують і розподіляють прибутки пропорційно до вкладених капіталів.

Вісімдесяті – дев'яності роки ХХ століття характеризуються значним посиленням процесу транснаціоналізації світової економіки.

ТНК стали головним суб'єктом економічної діяльності у світовому економічному просторі, що модернізується. Відзначаючи цю тенденцію, багато дослідників пишуть про «настання ери транснаціональної економіки», чи нової «цивілізації транснаціонального бізнесу».

Спільне підприємництво являє собою діяльність, яка ґрунтується на співробітництві з іноземними підприємствами, організаціями або підприємцями; на спільному розподілі прибутку і ризиків від її здійснення. Передумови такого підприємництва складаються в процесі інтернаціоналізації господарського життя внаслідок розвитку експортно-імпортової діяльності.

Видами спільного підприємництва є:

1) ліцензування, коли фірма вступає у відносини з фірмою або державою на зарубіжному ринку, пропонуючи права на використання виробничого процесу, товарного знака, патенту, ноу-хау в обмін на ліцензійну плату;

2) підрядне виробництво, коли фірма укладає контракт із виробником на закордонному ринку, що виготовляє товари, реалізацією яких має займатися вказана фірма;

3) управління за контрактом, коли фірма передає зарубіжному партнерові ноу-хау у сфері управління, а той забезпечує потрібний капітал і його використання з максимальною орієнтацією на ефективну реалізацію одержаних управлінських послуг;

4) спільне підприємство (СП), коли зарубіжний і місцевий партнери поєднують свої зусилля в інвестуванні, управлінні, розподілі доходів та ризиків.

Усім видам спільного підприємництва притаманні елементи виробничої кооперації.

Особливо в цьому плані вирізняються СП, що обумовлено їх суттєвими особливостями:

- виробництво товару на базі власності, яка об'єднується;
- спільне управління виробництвом;
- розподіл між партнерами комерційного та виробничого ризиків;
- узгоджуваний розподіл прибутків.

СП мають переваги порівняно з іншими видами спільного підприємництва, оскільки забезпечують:

- довготривалість угод;
- комплексність співробітництва;

- спільну відповідальність партнерів за ефективність діяльності підприємства;

- зменшують ризик.

Дуже часто СП – це єдина або найбільш заохочувана форма проникнення підприємницького капіталу в іншу країну. Залежно від характеру ознак СП поділяються на певні групи (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Систематизація спільних підприємств

Ознаки	Групи СП
Сфера діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи. • Промисловість. • Будівництво. • Сільське господарство. • Виробнича інфраструктура. • Соціальна інфраструктура. • Фінансові та інші послуги.
Вид діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Інноваційні. • Виробничі. • Закупівельні. • Збутові. • Комплексні.
Строк діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Із тривалим строком діяльності (понад 20 років). • Зі середнім строком діяльності (10–20 років). • Із коротким строком діяльності (менше ніж 10 років).
Розмір	<ul style="list-style-type: none"> • Малі. • Середні. • Великі. • Дуже великі.

Спільні підприємства розвиваються в контексті поглиблення інтернаціоналізації, об’єктивних процесів усупільнення капіталу, генезису форм і методів його концентрації та експорту, диверсифікації виробництва в динамічному конкурентному середовищі. На масштаби,

динаміку та результативність МСП впливає сукупність взаємопов'язаних факторів, серед яких доцільно виділити:

1) глобально-економічні – стан розвитку світової економіки, головних міжнародних факторних ринків, у тому числі ринку інвестицій; стабільність світової валютної системи; активність страхування міжнародних операцій;

2) політико-, ресурсно- та загальноекономічні стосовно тієї чи іншої країни – стабільність політичного устрою та уряду, загроза стабільності ззовні, ступінь втручання уряду в економіку, його ставлення до іноземних інвестицій, дотримання міжнародних дво- та багатосторонніх угод; наявність природних ресурсів, демографічна ситуація, географічне положення; темпи економічного розвитку, рівень інфляції, конвертованість валюти, стан платіжного балансу, розвиненість національного ринку капіталів, система оподаткування тощо.

З урахуванням дій цих та інших факторів формується відповідна стратегічна орієнтація країн базування та приймання капіталу, яка, у свою чергу, впливає на мотивацію безпосередніх партнерів при створенні міжнародного спільного підприємства (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Мотивація безпосередніх партнерів при створенні спільних підприємств

Вид мотивації	Сутність мотивації
Виробничо-економічна	Зменшення капітальних витрат і ризиків при створенні нових потужностей. Придбання джерел сировини або нової виробничої бази. Розширення діючих виробничих потужностей. Реалізація переваг нижчої вартості чинників виробництва. Можливість запобігати циклічності або сезонності виробництва. Пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукту.

Маркетингова	Зростання ефективності існуючого маркетингу. Придбання нових каналів торгівлі. Проникнення на конкретний географічний ринок. Вивчення потреб, набуття управлінського досвіду на нових ринках. Пристосування до умов країни, яка приймає капітал.
Інші мотиви	Пропагандистські, престижні, особисті, екологічні.

На нинішній день СП – найбільш значуща й усталена форма іноземного інвестування в Україну, тому оцінка тенденцій їх розвитку превалює в контексті вирішення проблем залучення та ефективного використання іноземного підприємницького капіталу. Одночасно українсько-зарубіжні СП реально впливають на процеси становлення сучасної системи організаційно-правових форм господарювання, стимулюють активізацію макроекономічних заходів щодо формування реального ринкового середовища.

Загалом для розвитку українсько-зарубіжних СП притаманні:

- висока динаміка;
- розширення масштабів, видів і сфер діяльності;
- географічна диверсифікація як за кількістю країн-партнерів, так і за розподілом по областях України.

Як показує аналіз українсько-зарубіжних СП, переважно вони зорієнтовані [5]:

- на поставку виробів іноземних фірм із наступним їх складанням і налагодженням, а не на створення високотехнологічних виробництв;
- створення виробництв із виготовлення виробів, компонентів і запасних частин для підтримки в робочому стані підприємств, які створюються за участі іноземного капіталу;
- використання виробництв, що мають певні технологічні переваги і перспективі напрацювання (як правило, підприємств ВПК, що підлягають конверсії);
- створення підприємств, що забезпечують іноземним фірмам доступ до використання науково-технічного потенціалу українських підприємств та проектно-дослідних організацій.

5.3. Генезис транснаціональних корпорацій.

Транснаціоналізація становить процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій ТНК. Цей об'єктивний процес, зумовлений міжнародним одиничним поділом праці, породжує транснаціональні форми кооперації. Деякі вчені вважають, що транснаціоналізація – якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя, який характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав.

ТНК – найдинамічніший структурний елемент світової економіки. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато перевищують національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них, ТНК не прив'язані до тієї чи іншої території, а отже, здатні об'єднати фактори виробництва різної державної належності і брати участь в освоєнні ринків у будь-якій частині світу.

Характерною рисою сучасного етапу транснаціоналізації є величезний масштаб операцій ТНК. Насамперед це виявляється в значному зростанні кількості материнських компаній ТНК та їхніх зарубіжних філій.

За останнє десятиріччя підвищився ступінь “між народності” операцій ТНК більшості країн. Ступінь міжнародності (транснаціональності) характеризується питомою вагою зарубіжних активів, продажу в загальнокорпоративних показниках.

Стратегія ТНК, спрямована на формування інтегрованої міжнародної системи виробництва, вимагала залучення додаткових ресурсів капіталу, що також викликало посилення потоків їх вивезення за кордон. Цілком можливо, що цей фактор у наступні роки буде найбільшою мірою визначати інтенсивність і напрями зарубіжного інвестування ТНК.

В економічній літературі вже сформувався погляд на ТНК як на великі диверсифіковані концерни, що мають міжнародну мережу філій і дочірніх компаній, функціонування яких підкорене централізованим рішенням штаб-квартир. Однак зі середини 1980–х років виявилися нові риси ТНК, що формують особливості їх сучасного вигляду. На нашу думку, можна виділити чотири такі особливості:

- транснаціоналізація середніх та малих фірм;

- трансформація організаційної стратегії ТНК;
- децентралізація управління;
- стратегічні альянси.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Суть та мотивація міжнародного бізнесу.
2. Види міжнародного бізнесу.
3. Основні суб'єкти міжнародного бізнесу.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 5

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. *Який із перелічених видів не є формою підприємництва:*
 - а) ліцензування;
 - б) підрядне виробництво;
 - в) управління за контрактом;
 - г) відрядне виробництво.
2. *На території України СП може бути створене:*
 - а) шляхом його заснування;
 - б) унаслідок придбання іноземним інвестором частини акцій;
 - в) через придбання українським підприємством частини акцій підприємства з іноземним капіталом;
 - г) правильні всі попередні відповіді.
3. *В яку діяльність найбільше вкладається іноземного капіталу за сучасних умов ринкової економіки в Україні:*
 - а) у промисловість;
 - б) банківську діяльність;
 - в) торгівлю;
 - г) туристичний бізнес.
4. *Транснаціоналізація – це процес:*
 - а) об'єднання урядів різних держав;
 - б) територіального об'єднання;
 - в) поглиблення світової інтеграції в результаті глобальних операцій ТНК;
 - г) створення спільного ринку.

5. *Лицензування – це:*

- а) відносини з фірмою або державою на зарубіжному ринку, коли пропонуються права на використання виробничого процесу, товарного знака, патенту, ноу-хау в обмін на плату;
- б) контракт із виробником на зарубіжному ринку, що виготовляє товари, реалізацією яких має займатися вказана фірма;
- в) фірма передає зарубіжному партнерові ноу-хау у сфері управління, а той забезпечує потрібний капітал і його використання з максимальною орієнтацією на ефективну реалізацію одержаних управлінських послуг;
- г) зарубіжний і місцевий партнери поєднують свої зусилля в інвестуванні, управлінні, розподілі доходів та ризиків.

6. *Комісійні – це:*

- а) оплата за здійснення певної діяльності за кордоном;
- б) форма авансових платежів;
- в) плата за використання активів;
- г) винагорода при посередництві.

7. *Франчайзинг – це:*

- а) право на використання певної технології;
- б) право на використання фірмового знака;
- в) право на володіння землею за кордоном;
- г) форма контракту.

8. *Прямі інвестиції – це:*

- а) інвестиції в боргові цінні папери;
- б) інвестиції в нерухомість;
- в) інвестиційна діяльність банків;
- г) інвестиції, які дають можливість контролювати діяльність компанії, в яку здійснюють інвестиції.

9. *Фірми, які займаються міжнародним бізнесом:*

- а) займаються лише тією самою діяльністю за кордоном, що й у своїй країні;
- б) не займаються тією самою діяльністю за кордоном, що й у своїй країні;
- в) здійснюють міжнародну діяльність, щоб отримати доступ до ресурсів;
- г) жодна відповідь не є правильною.

10. *Диверсифікація – це:*

- а) розширення збуту;

- б) використання прямих і портфельних інвестицій одночасно;
- в) доступ до ресурсів за кордоном;
- г) засіб дотримання сталого рівня збуту.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Господарські відносини на урядовому рівні, які не ставлять за мету отримання прибутків, не належать до міжнародного бізнесу.

2. Міжнародний бізнес є одним зі засобів збуту товарів, які не продаються у своїй країні.

3. Фірми, які займаються міжнародним бізнесом, не залучають іноземних ресурсів.

4. Бізнес, що приносить прибутки в даній країні, обов'язково буде прибутковим і за кордоном.

5. Експортно-імпортні операції є найпопулярнішим видом міжнародної підприємницької діяльності.

6. СП – найбільш застосовувана форма проникнення підприємницького капіталу в іншу країну.

7. Усім видам спільного підприємства притаманні елементи виробничої кооперації.

8. Як показує аналіз українсько-зарубіжних СП, переважна їх більшість зорієнтована на створення високотехнологічних виробництв.

9. Як показує аналіз українсько-зарубіжних СП, переважає їх орієнтація на поставку іноземних комплектуючих із наступним їх складанням.

10. Характерною рисою сучасного етапу транснаціоналізації є величезний масштаб операцій ТНК.

6. МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ВИРОБНИЧЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

6.1. Сутність міжнародного руху капіталу.

Інтернаціоналізація економічних процесів призводить до активізації руху між країнами не тільки товарів і робочої сили, а й капіталів.

Міжнародна міграція капіталу (ММК) – виток частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї країни та його застосування у відтворювальному процесі іншої країни з метою максимізації

ефективності використання, зокрема, середньої норми прибутку. Саме завдяки ММК в сучасних умовах суб'єкти господарювання мають доступ як до національних, так і до міжнародних інвестиційних та кредитних ресурсів, які акумулюються і перерозподіляються переважно через міжнародні фінансові ринки.

На відміну від зовнішньої торгівлі, яка набула широкого розповсюдження ще в докапіталістичний час, вивіз капіталу стає можливим лише на вищих стадіях розвитку капіталізму, коли в найбільш розвинутих країнах внаслідок стрімкого економічного піднесення створилися значні запаси капіталу, інвестиційні потреби внутрішнього ринку було майже повністю задовільнено й сформувалося відносно надлишкове нагромадження.

У подальшій історії розвитку даного процесу можна умовно виділити три етапи [16].

Перший етап. Кінець XVII – початок XVIII ст., коли відбулося первісне накопичення капіталу й настав період активного розвитку капіталістичних товарно-ринкових виробничих відносин. З цього часу майже до кінця XIX ст. капітал рухався виключно в одному напрямку (із метрополій в колонії), а його вивіз мав переважно обмежений та випадковий характер.

Другий етап охоплює період з кінця XIX-го до середини XX-го ст., коли капіталістичні виробничі відносини набули значного поширення. Процес руху капіталу на зазначеному етапі здійснювався в двох взаємопротилежних напрямках: з промислових країн в країни, що розвиваються, та навпаки. Вивіз капіталу виявив себе як типове, загальне та систематичне явище, що характеризується відносно сталими закономірностями функціонування і розвитку.

Третій етап розпочався в середині 50-х – на початку 60-х років XX-го ст. Сучасні темпи росту експорту капіталу в усіх його формах випереджають темпи росту товарного експорту та темпи росту ВВП в промислово розвинутих країнах. Характерною особливістю сучасної ММК є те, що більшість країн одночасно виступають як експортери, так і імпортери капіталу. До того ж експорт капіталу викликає значний за обсягами зворотний рух капіталів у вигляді відсотків за кредитами, підприємницького прибутку, дивідендів за акціями.

Звертаючись до визначення об'єктивної основи ММК, слід зазначити, що такою є нерівномірність економічного розвитку країн, яка на практиці виявляється:

а) в нерівномірності накопичення капіталу в різних країнах, зокрема в його відносному перенакопиченні в окремих країнах;

б) в невідповідності попиту на капітал його пропозиції в різних ланках глобального економічного середовища. Відмінності у кон'юнктурі внутрішніх ринків капіталу відбиваються на різній «продуктивності» капіталу - ставці відсотка й визначають вектор руху: капітал прямує звідти, де його продуктивність нижча, туди, де вона вища.

На сучасний розвиток ММК впливають дві групи факторів, серед яких:

1) фактори економічного характеру:

а) розвиток виробництва та необхідність підтримки сталих темпів економічного росту;

б) глибокі структурні зрушення як в міжнародній економіці, так і в економіці окремих країн;

в) поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва;

г) діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК);

2) фактори політичного характеру:

а) лібералізація експорту (імпорту) капіталу, що має місце у вільних економічних та офшорних зонах;

б) політика індустріалізації в країнах “третього світу”;

в) політика економічних реформ (приватизація, підтримка малого та середнього бізнесу тощо).

ММК має цілу низку форм реалізації, що на практиці класифікуються за декількома ознаками (табл. 6.1.).

Таблиця 6.1 – Форми реалізації міжнародної міграції капіталу

Критерій класифікації	Форми
За формою власності	<ul style="list-style-type: none"> ▪ державна (суб'єкти: держава в особі уряду та Національного банку; міждержавні та наддержавні організації); ▪ приватна (недержавна) (суб'єкти: фізичні особи; банки; компанії, у т.ч. ТНК; страхові інвестиційні, трастові фонди тощо); ▪ змішана.

За терміном міграції	<ul style="list-style-type: none"> ▪ короткотермінова (до одного року); ▪ середньострокова (від одного до п'яти років); ▪ довготермінова (більше п'яти років).
За величиною потоків	<ul style="list-style-type: none"> ▪ велика; ▪ середня; ▪ мала.
За формою здійснення	<ul style="list-style-type: none"> ▪ товарна (товари, рухоме та нерухоме майно); ▪ грошова (іноземна валюта, національна валюта, грошові вимоги, цінні папери); ▪ економіко-правова (права інтелектуальної власності, права на господарську діяльність); ▪ змішана.
За відповідністю чинному законодавству	<ul style="list-style-type: none"> ▪ легальна; ▪ нелегальна.
За характером використання	<ul style="list-style-type: none"> ▪ підприємницький капітал (міжнародні інвестиції) – кошти, що прямо чи опосередковано вкладаються у виробництво з метою отримання підприємницького прибутку чи дивідендів; ▪ позичковий капітал (міжнародний кредит) – кошти, які надаються у позику з метою отримання відсоткового доходу; ▪ гуманітарна та фінансова допомога (гранти, пільгові кредити тощо), спрямована на забезпечення довгострокових економічних та політичних інтересів.

Наприкінці ХХ-го сторіччя понад 50 % капіталу, що рухається в міжнародному середовищі, належало корпораціям, банкам, ТНК, страховим, пенсійним та інвестиційним фондам. Частка державного капіталу оцінюється приблизно в 30 % і має тенденцію до зростання. Частка міжнародних валютно-кредитних і фінансових організацій – приблизно 12 % й має найбільші темпи зростання. Частка у 8 % припадає на змішані суб'єкти.

Участь країни в процесах ММК відображається за допомогою цілої низки показників, серед яких виділяють:

1) групу абсолютних показників:

а) обсяг експорту капіталу;

- б) обсяг імпорту капіталу;
- в) сальдо (чистий експорт) капіталу, розрахований як різниця між експортом та імпортом;
- г) кількість підприємств у країні, утворених за участі іноземного капіталу;
- д) частка продукції спільних підприємств у ВВП тощо.

2) групу відносних показників, що відображають залежність країни від експорту - імпорту капіталу:

а) коефіцієнт імпорту капіталу (K_{im}), який відображає частку іноземного капіталу (IK) у ВВП країни:

$$K_{im} = (IK/ВВП) \times 100 \%,$$

б) коефіцієнт експорту капіталу (K_{ex}), який відображає частку експортованого капіталу (EK) у ВВП країни:

$$K_{ex} = (EK/ВВП) \times 100 \%,$$

в) коефіцієнт, що відображає частку іноземного капіталу у внутрішніх потребах у капіталовкладеннях (Kn):

$$Kn = (IK/D_{dk}) \times 100 \%,$$

де D_{dk} – внутрішній попит на капітал в країні;

г) темп зростання експорту (імпорту) капіталу по відношенню до попереднього періоду;

д) сума залучених іноземних інвестицій на душу населення тощо.

Підприємницький капітал рухається в міждержавному просторі у формі інвестицій. У широкому розумінні міжнародними є ті інвестиції, реалізація яких передбачає взаємодію учасників, які належать різним країнам (резидентів та нерезидентів по відношенню до конкретної країни).

Із країни базування здійснюється експорт капіталу. Інвестування капіталу, його безпосереднє вкладення здійснюється у приймаючій країні. Країни базування іноді називають країнами-донорами, а приймаючі країни - країнами-реципієнтами інвестицій.

Міграція підприємницького капіталу обов'язково передбачає наявність чотирьох ознак:

1) безпосередня організація та участь у виробничому процесі за кордоном;

2) довгостроковий характер вкладення грошових, фінансових та/або матеріальних активів;

3) перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами

конкретної країни;

4) цільова функція – повний контроль над об'єктом інвестування, отримання підприємницького прибутку та дивідендів.

Визначення ефектів міжнародного руху підприємницького капіталу принципово не відрізняється від аналізу наслідків зовнішньої торгівлі або міграції робочої сили й здійснюється за допомогою простої графічної моделі (рис. 6.1 – 6.2) [34].

З метою спрощення моделі вводяться такі припущення:

- 1) кожна країна виробляє єдиний товар;
- 2) обсяг виробництва в кожній країні визначається використанням двох факторів – капіталу та праці при незмінній віддачі від масштабу;
- 3) наявним є ринок досконалої конкуренції;
- 4) діє закон спадної граничної продуктивності факторів виробництва.

На першому етапі аналізу будемо вважати, що міжнародний рух капіталу між двома країнами А і В відсутній, тобто уряди обох країн проводять політику, спрямовану на захист національної економіки від зовнішньоекономічного впливу.

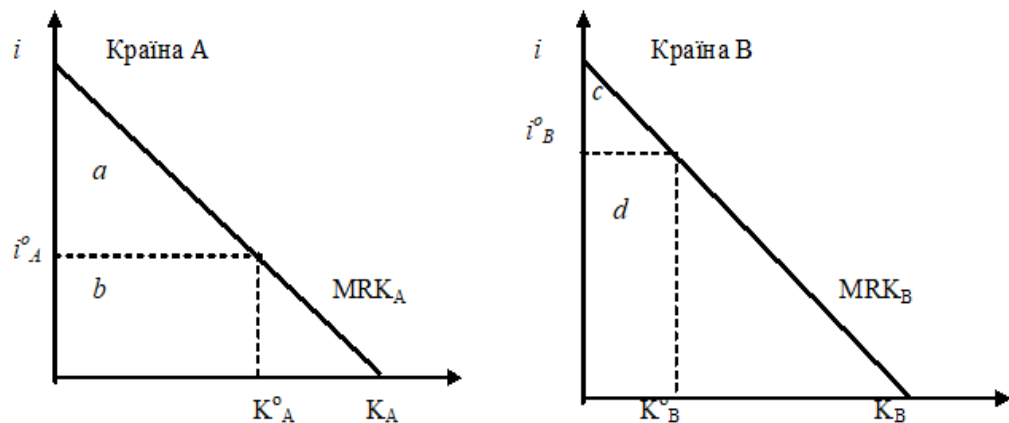

Рисунок 6.1 – Ринки капіталів у країнах А і В при відсутності процесів міграцій капіталів

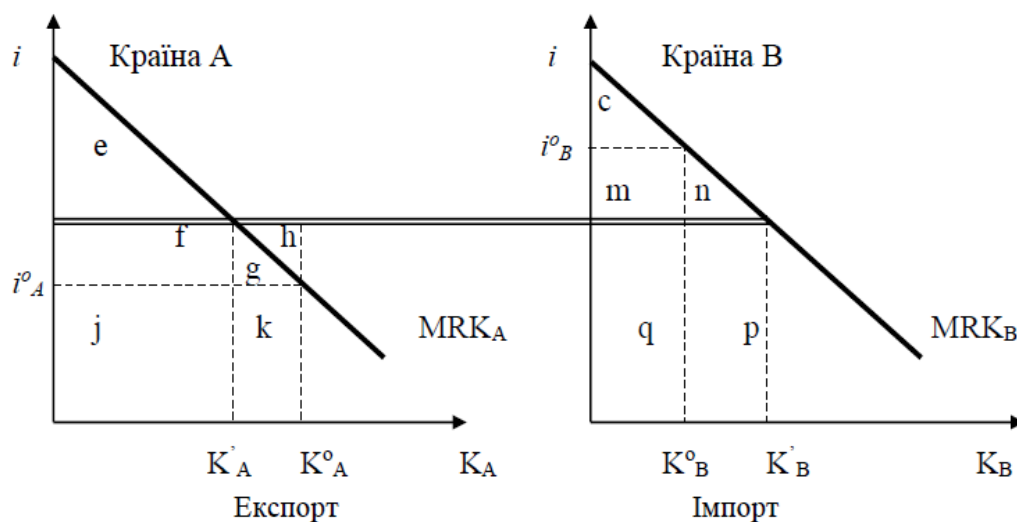

Рисунок 6.2 – Вирівнювання ставки відсотка в результаті міжнародної міграції капіталів

На другому етапі аналізу рух капіталу між країнами буде здійснюватися вільно, тобто без будь-яких обмежень, і не супроводжуватиметься трансакційними витратами.

На першому етапі (рис. 6.1) країни володіють різним за обсягом капіталом і мають неоднаковий рівень процентної ставки. Країна А володіє більшим за обсягом капіталом K_A^0 , який забезпечує віддачу на рівні i_A^0 . За відсутності амортизації рівень прибутку на капітал дорівнює реальній процентній ставці. Низька процентна ставка є закономірним наслідком збільшення великого обсягу капіталу при зменшенні обсягу граничного продукту.

В країні В обсяг капіталу порівняно невеликий (K_B^0), він є дефіцитним ресурсом і дає значно більший прибуток. Рівень процентної ставки дорівнює i_B^0 .

Площі, що розташовані під відповідними кривими граничних продуктів двох країн, відображають внутрішні обсяги продукції, що виробляється: $(a+b)$ в країні А та $(c+d)$ в країні В. При цьому факторний дохід з капіталу в даних країнах буде виражатися площами фігур b і d , дохід з праці – a і c .

Якщо можливим стає рух капіталу між країнами, то капітал з країни А буде спрямований в країну В, де рівень віддачі від даного ресурсу помітно більший (рис. 6.2).

Перелив капіталу буде продовжуватися до тих пір, доки не буде встановлений для двох країн рівень прибутку або процентної ставки i^l . Експорт капіталу з країни А скоротить його загальний обсяг до K_A^l , а імпорт у країну В доведе обсяг капіталу до K_B^l , так що вплив капіталу з країни А в розмірі $(K_A^0 - K_A^l)$, буде дорівнювати його припливу $(K_B^l - K_B^0)$ в країну В.

Наслідки переливу капіталу з країни А в країну В будуть наступними.

Внутрішній обсяг виробництва країни А скоротиться на величину, що відповідає площі $(g+k)$, а в країні В – зросте на величину, що дорівнює площі $(n+p)$.

Оскільки $p = h+g+k$, то приріст внутрішнього продукту в країні В $(n+ h+g+k)$ є більшим, ніж втрати країни А $(g+k)$. Отже, можна стверджувати, що світовий обсяг виробництва зросте на $(n+h)$. Як же ефект від додаткового приросту світового продукту розподілиться між країнами?

Резиденти країни А, якщо переведуть $(K_B^l - K_B^0)$ капітал у країну В, отримають на цей капітал процентну ставку i^l . Тобто площа фігури p буде являти собою суму доходів, які отримають резиденти країни А у вигляді позичкового відсотка, прибутку та дивідендів від власних закордонних активів. Тому можна стверджувати, що національний продукт перекриє зниження обсягу внутрішнього продукту країни на $(g+k)$. Таким чином, національний продукт країни А в цілому зросте на $h (p - (g + k)) = h$.

Національний продукт країни В також зросте, але лише на величину, що відповідає площі фігури n . Це пояснюється тим, що із загального приросту внутрішнього продукту $(n+p)$, обсяг p „віїде” за кордон як доход іноземних інвесторів.

Отже, графічна модель переконливо свідчить, що обидві країни отримають зиск від міжнародного переміщення капіталу: країна А підвищить своє багатство на h , а країна В – на n . Як наслідок, буде мати місце збільшення світового ВВП за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання факторів виробництва. Міжнародні потоки капіталу, спрямовуючись туди, де реалізація інвестиційних проектів забезпечує більшу віддачу, створюють важливе джерело отримання вигаду кожним з партнерів по міжнародному руху капіталу.

6.2. Особливості сучасного міжнародного руху капіталів: прямі іноземні інвестиції та портфельні інвестиції

Залежно від мети участі в міжнародних інвестиційних програмах розрізняють дві форми підприємницького капіталу: прямі іноземні та портфельні інвестиції.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – це вкладення капіталу з метою отримання підприємницькою прибутку та вкладення, які зумовлені довгостроковим економічним інтересом і забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування.

Згідно з системою національних рахунків прямими інвестиціями вважаються:

- первинні вкладення компаніями за кордон власного капіталу;
- реінвестиції;
- внутрішні корпоративні перекази у формі кредитів та трансфертів між прямим інвестором та філіями, асоційованими й дочірніми компаніями.

На масштаби, динаміку та результативність міжнародної підприємницької інвестиційної діяльності впливає сукупність взаємопов'язаних факторів (табл. 6.2.). Під впливом цих факторів формується відповідна орієнтація країн базування та приймаючих країн, яка, в свою чергу, впливає на мотивацію безпосередніх партнерів.

Таблиця 6.2 – Фактори прямого міжнародного інвестування

Фактори	Напрямки та їх характеристика
Глобально-економічні	<ul style="list-style-type: none">▪ стан розвитку міжнародної економіки, міжнародних факторних ринків, насамперед ринку капіталів;▪ стабільність світової валютної системи;▪ рівень розвитку міжнародної інвестиційної інфраструктури;▪ рівень транснаціоналізації та регіональної інтеграції.
Загально-економічні	<ul style="list-style-type: none">▪ темпи економічного зростання;▪ співвідношення споживання і заощадження;▪ ставка позичкового відсотка;▪ середня норма чистого прибутку в реальному секторі;▪ стан транспортної інфраструктури;▪ рівень і динаміка інфляції;▪ стан платіжного балансу;▪ середній рівень оподаткування.

Ресурсно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ географічне положення; ▪ наявність та якість природних ресурсів, насамперед рідких; ▪ демографічна ситуація.
Політико-економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ політична стабільність; ▪ ступінь втручання уряду в економіку; ▪ відношення до іноземних інвестицій; ▪ дотримання дво– та багатосторонніх угод; ▪ „схильність до націоналізації”; ▪ корумпованість влади; ▪ існування радикальних політичних груп.

У країнах базування, серед яких традиційно головними є розвинуті країни, вирішальним макроекономічним фактором, що регулює експорт прямих інвестицій, є загальний стан балансу ввозу і вивозу інвестицій. У зв'язку з цим виділяють такі групи країн:

- 1) переважно експортери капіталу;
- 2) ті, що зберігають приблизну рівновагу експорту та імпорту капіталу;
- 3) нетто-імпортери.

При винесенні виробництва за кордон компанія порівнює альтернативні варіанти виробництва й реалізації одного і того ж продукту на національній території та за її межами. Прибутковість прямих зарубіжних інвестицій безпосередньо порівнюється з нормою прибутку на вкладення капіталу в ті або інші види діяльності в країні базування інвестора, тобто норма прибутку на зарубіжні інвестиції повинна бути вищою за ту, яку компанія може отримати при вкладенні капіталу в національну економіку.

Для приймаючої країни привабливість прямих інвестицій зумовлена тим, що:

- а) імпорт прямих інвестицій веде до збільшення виробничих потужностей та ресурсів; сприяє поширенню передової технології і управлінського досвіду, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів;
- б) з'являються не тільки нові матеріальні та фінансові ресурси, а й мобілізуються і більш продуктивно використовуються вже наявні ресурси;
- в) прямі інвестиції сприяють розвитку національної науково-дослідної бази;

г) стимулюється конкуренція і пов'язані з нею позитивні явища (підриє позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує як імпорт, так і застарілі виробни місцевого виробництва);

д) підвищуються попит та ціни на місцеві фактори виробництва;

е) збільшуються надходження у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств;

ж) при залученні інвестицій з'являється можливість доступу до нових технологій та передових методів управління, використання збутової мережі партнера й відомих у світі торгових марок тощо.

Для країн з перехідною економікою залучення іноземних інвестицій є важливим у контексті структурних реформ і економічного зростання.

Негативні наслідки прямого іноземного інвестування:

а) імпортовані ресурси працюють для окупності та отримання прибутку, який потім репатріюється;

б) цілі іноземного інвестора можуть не збігатися з національними;

в) іноземні інвестори можуть вступати в угоди з діючою на місцевому ринку олігополією або монополією;

г) суттєві експортні надходження найбільш реальні в сировинних галузях, тому результатом їх функціонування дуже часто є трансформація галузевої структури приймаючої країни в сировинно-периферійну;

д) нерегульований розвиток підприємств з іноземними інвестиціями може підсилити соціальне розшарування країни та її громадян.

На розвиток міжнародної інвестиційної діяльності в цілому впливають фактори політичного, ресурсного, загального і глобального характеру. Вони формують напрями і шляхи міжнародної інвестиційної взаємодії.

Портфельні інвестиції (ПІ) – це вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.

Можливі об'єкти портфельного інвестування:

1. **Акціонерні цінні папери** – цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду

акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів.

2. **Боргові цінні папери** – цінні папери, що обертаються на ринку та засвідчують відносини позики між власником документа та емітентом (особою, яка випустила цей документ):

- **Облігації** – цінні папери з граничним терміном погашення, що надають право власникові отримувати фіксований дохід від їх номінальної вартості.

- **Прості векселі** – письмові боргові зобов'язання, що надають беззаперечне право їх власникові по закінченні терміну зобов'язання вимагати від боржника сплати визначеної на векселі суми.

- **Боргові розписки** – короткострокові грошові інструменти (3–6 місяців), що випускаються позичальником на своє ім'я за домовленістю з банком, який гарантує їх розміщення на ринку, придбання нереалізованих, пролонгацію кредиту та надання резервних коштів.

- **Інструменти грошового ринку** – грошові документи, що надають їх утримувачу безумовне право на гарантований грошовий дохід на певну дату (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти).

- **Фінансові деривативи** – похідні (вторинні) грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж первинних цінних паперів.

Міжнародні операції з цінними паперами – це надзвичайно складний вид діяльності. Тому, як правило, вихід на міжнародний фондовий ринок можуть здійснити тільки великі компанії та організації. Частка приватних учасників портфельної інвестиційної діяльності вкрай мала.

У порівнянні з прямими інвестиціями портфельні мають ряд позитивних особливостей, серед яких найважливішими є [25]:

- а) більш висока ліквідність – спроможність досить швидко та без значних фінансових втрат перетворитися в готівкові гроші;

- б) порівняно легка керованість, зумовлена як швидкістю їх реалізаційної спроможності, так і простотою процедури купівлі-продажу.

Порівняльні недоліки портфельних інвестицій поділяються на загальні (притаманні усім без винятку формам і видам) та специфічні (пов'язані із конкретними об'єктами інвестування).

До загальних відносяться:

- а) порівняно високий рівень ризику.

б) більш низький рівень доходності.

в) відсутність у більшості випадків можливості впливати на рівень доходності цінних паперів та їх ринкову вартість.

Мотивація міжнародного портфельного інвестування у цілому близька до мотивації прямого інвестування. Однак, зважаючи на значно вищу ліквідність портфельних інвестицій у порівнянні з прямими, головною метою інвестора при портфельному інвестуванні є намагання максимізувати прибуток при оптимальному співвідношенні „доходність - ризик”.

Протягом останніх 10 років спостерігається тенденція до збільшення іноземних портфельних інвестицій в Україну. Однак, не зважаючи на це, їх частка в загальному імпорті капіталу в Україну стабільно знижується з 32% у 2000 р. до 12,3% (0,51% ВВП) у 2009 р. Експорт капіталу у формі портфельних інвестицій у середньому перебуває на рівні 0,45% ВВП. Із загального обсягу портфельних інвестицій в Україну 76% є інвестиціями в державні боргові цінні папери. Це свідчить про те, що недержавні суб'єкти фінансового ринку майже не беруть участі у міжнародній фінансовій діяльності та не використовують ті переваги і можливості, що надає світова фінансова глобалізація.

Найбільший попит у портфельних іноземних інвесторів стабільно мають цінні папери компаній гірнично-металургійного, паливно-енергетичного і машинобудівельного комплексів та облігації внутрішніх державних позик.

6.3. Міжнародний ринок кредитних ресурсів та його структура.

Міжнародний кредит – це форма руху позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, де кредиторами і позичальниками виступають суб'єкти різних країн.

Міжнародний кредит – це економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики. Кредитні відносини складаються на принципах повернення, терміновості, платності, гарантованості.

Основною сутнісною ознакою міжнародного кредиту є те, що він являє собою форму руху позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Рух цієї форми капіталу пов'язаний з наданням суб'єктам світового ринку валютних та кредитних ресурсів на умовах

повернення, визначення строків, на які кредити надані, та виплати відповідної винагороди за позичку у формі відсотка.

Операції на світовому ринку капіталів за своїм характером поділяють на комерційні – ті, що пов'язані із зовнішньою торгівлею, та фінансові (вивіз капіталу, погашення заборгованості та ін.).

Функції міжнародного кредиту:

1) забезпечення перерозподілу між країнами фінансових і матеріальних ресурсів, що сприяє їх ефективному використанню;

2) збільшення нагромадження в межах всього світового господарства за рахунок використання тимчасово вільних грошових коштів одних країн для фінансування капіталовкладень в інших країнах;

3) прискорення реалізації товарів у світовому масштабі.

Форми міжнародного кредиту:

1. За цільовим призначенням:

а) Зв'язані кредити – надаються на конкретні цілі, обумовлені в кредитній угоді. Вони можуть бути:

- комерційні – які надаються для закупівлі певних видів товарів і послуг;

- інвестиційні – для будівництва конкретних об'єктів, погашення заборгованості, придбання цінних паперів;

- проміжкові – для змішаних форм вивезення капіталів, товарів і послуг, наприклад, у вигляді виконання підрядних робіт.

б) Фінансові кредити – це кредити, які не мають цільового призначення і можуть використовуватися позичальниками на будь-які цілі.

2. За загальними джерелами:

а) Внутрішні кредити – це кредити, що надаються національними суб'єктами для здійснення зовнішньоекономічної діяльності іншим національним суб'єктам.

б) Іноземні (зовнішні) кредити – це кредити, що надаються іноземними кредиторами національним позичальникам для здійснення зовнішньоекономічних операцій.

в) Змішані кредити – це кредити як внутрішнього, так і зовнішнього походження.

3. За формою кредитування:

а) Товарні кредити – міжнародні кредити, що надаються експортерами своїм покупцям у товарній формі з умовою майбутнього покриття платежем у грошовій чи іншій товарній формі.

б) Валютні (грошові) кредити – кредити, надані у грошовій формі (у національній або іноземній валюті).

4. За формою забезпечення:

а) Забезпечені кредити – кредити, забезпечені нерухомістю, товарами, документами, цінними паперами, золотом та іншими цінностями як заставою.

б) Бланкові кредити – кредити, надані під зобов'язання боржника вчасно погасити.

5. За строками:

а) Надстрокові – добові, тижневі, до трьох місяців.

б) Короткострокові – до 1 року.

в) Середньострокові – від 1 до 5 років.

г) Довгострокові – понад 5–7 років.

6. За кредиторами:

а) Приватні кредити – надаються приватними особами.

б) Комерційні кредити – кредити, що надаються фірмами.

в) Банківські кредити – кредити, які надаються банками, іноді посередниками.

г) Урядові (державні) кредити – кредити, надані урядовими установами від імені держави.

д) Кредити міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Світовий фінансовий ринок – система відносин попиту і пропозиції щодо фінансового капіталу, що функціонує у міжнародній сфері в якості покупних і платіжних засобів, кредитів, інвестиційних ресурсів.

Основна функція світових фінансових ринків – забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучити достатню кількість грошових засобів в різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні [20].

Операції на міжнародному фінансовому ринку поділяються на дві великі групи – кредитні та інвестиційні. Відповідно, весь фінансовий ринок складається з двох частин:

- кредитний ринок – де грошові ресурси рухаються на принципах поверненості, терміновості, платності і гарантованості;
- ринок цінних паперів – на якому відбувається купівля і продаж фінансових зобов'язань і таким чином здійснюється процес інвестування.

Функціональне призначення міжнародного кредиту полягає у тому, що він:

- забезпечує мобільний перерозподіл фінансових коштів та матеріальних ресурсів між країнами;

- сприяє інтенсифікації процесів накопичення капіталів, дозволяючи окремим країнам або долати внутрішні наявні ресурсні обмеження, або вирішувати проблему перенакопичення капіталу й падіння його прибутковості;

- прискорює процеси реалізації товарів і послуг у національних економіках та в світовому господарстві в цілому, знижує витрати обігу.

Підсумковий позитивний ефект міжнародного кредиту проявляється у створенні передумов для зростання світового продукту та стимулювання його реалізації, для прискорення світового обігу капіталу.

6.4. Основні напрями інвестиційної діяльності в Україні.

Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції в таких формах:

- участь іноземних інвесторів у підприємствах України;
- створення підприємств, які повністю належать іноземним інвесторам;
- придбання діючих підприємств;
- придбання рухомого та нерухомого майна.

Пріоритетними зонами для залучення іноземних інвестицій в Україні є:

1. Західний регіон – використання місцевих природних ресурсів та розвиток мережі оздоровчих курортно-туристичних комплексів;

2. Донецько-Придніпровський регіон, який потребує здійснення реконструкції та технічного переобладнання шахт.

3. Південний регіон, який є найбільш вигідним для проведення реконструкції та технічного переоснащення портового господарства.

4. Регіони України, забруднені внаслідок аварії на ЧАЕ.

Можна виділити такі особливості іноземних вкладень в економіку України:

1. В останні роки посилилась активність зарубіжних інвесторів на території України.

2. В Україні сировинні та паливно-енергетичні галузі промисловості концентрують майже половину обсягу інвестицій в

основний капітал, інша половина припадає на обробні галузі.

3. Зарубіжні капіталовкладення в Україні спрямовані не на підтримку національного виробництва, а на захоплення внутрішнього ринку товарів та послуг. Для порівняння: в країнах Азії, Угорщині та Польщі іноземні інвестиції спрямовані на формування експортного сектора економіки.

4. Основна частина зарубіжних інвестицій до цього часу спрямовувалася в ті сфери, які не є визначальними для вітчизняного господарства.

Позитивні фактори залучення іноземних інвестицій в Україну: вигідне географічне розташування, потенційно великий ринок, висока кваліфікація робочої сили та її відносна дешевизна, низький курс національної валюти, можливість вивезення прибутків тощо.

До основних факторів, що негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні, належать такі:

1. Нестабільність економічної ситуації в Україні.
2. Високий рівень оподаткування підприємств.
3. Загальноекономічна криза та повільність перебігу економічних реформ.
4. Низький рівень розвитку інфраструктури.
5. Нестабільність законодавства.
6. Корупція і бюрократія.

Однією з найголовніших перешкод до залучення іноземних інвестицій в Україну є недостатня проробка українського законодавства про інвестиції і його нестабільність. Для стимулювання потоків іноземних інвестицій до України необхідно оптимізувати національну законодавчу базу в цій сфері. Необхідна обґрунтована комплексна політика по оздоровленню української економіки в цілому. Тоді зменшаться комерційні і некомерційні ризики для інвесторів; розшириться внутрішній ринок збуту товарів для підприємств з іноземним капіталом; збільшаться прибутки підприємств з іноземним капіталом; внаслідок диверсифікації виробництва розширяться напрями для інвестування.

За надійністю інвестування згідно з різними оцінками Україна займає 143 місце серед 170 країн світу. Тому важливо створити сприятливий інвестиційний клімат для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Україні за останні роки не вдалося отримати мінімально необхідний рівень іноземних інвестицій, а потреба в них за різними оцінками сягає 40–50 млрд. дол. США. Важливим джерелом необхідних ресурсів мають стати іноземні інвестиції, обсяги яких ще недостатні (табл. 6.4).

Таблиця 6.4 – Динаміка обсягів іноземних інвестицій
(на початок року, млн. дол. США)

Роки	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
1995	483,5	20,3
1996	896,9	84,1
1997	1438,2	97,4
1998	2063,6	127,5
1999	2810,7	97,5
2000	3281,8	98,5
2001	3875,0	170,3
2002	4555,3	155,7
2003	5471,8	144,3
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21186,0	221,5
2008	29542,7	6196,6
2009	35723,4	6198,6

Умови активізації притоку іноземних інвестицій в Україну:

- вдосконалення законодавства, яке має забезпечувати державні гарантії захисту вітчизняних та іноземних інвестицій протягом тривалого часу;
- створення сприятливого інноваційного клімату для реалізації пріоритетних державних програм та інвестиційних проектів у виробничій сфері;

- сприяння залученню прямого продуктивного іноземного капіталу у сферу матеріального виробництва та встановлення державного контролю за його використанням;

- створення сприятливих умов для розвитку СП, які займаються виробництвом. При цьому важливі: заборона ввезення застарілої продукції та технологій, удосконалення законодавчої бази щодо страхування їх ризиків та розмежування в спільних підприємствах частки українських та іноземних партнерів стосовно валюти та контролю за рухом української частки валюти.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягає сутність та причини міжнародного руху капіталу?
2. Які основні закономірності і особливості вивозу капіталу за сучасних умов?
3. У чому полягають основні переваги від імпорту та експорту капіталу для національної економіки?
4. У чому полягає принципова різниця між прямими і портфельними інвестиціями?
5. Які фактори впливають на масштаби, структуру і динаміку міжнародної інвестиційної діяльності в Україні?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 6

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. *За джерелами походження капітал, що знаходиться на світовому ринку, поділяється на:*

- а) підприємницький та позичковий;
- б) довго- та короткостроковий;
- в) прямі та портфельні зарубіжні інвестиції;
- г) офіційний та приватний.

2. *Прямі зарубіжні інвестиції – це:*

- а) придбання тривалого інтересу резидентом однієї країни у підприємстві-резиденті іншої країни;
- б) придбання боргових зобов'язань іншої країни;
- в) один із засобів отримання спекулятивного доходу;
- г) форма короткострокового капіталу.

3. *До складу прямих зарубіжних інвестицій не входять:*

- а) вкладення за рубіж власного капіталу компаній
- б) реінвестування прибутку
- в) внутрішньокорпораційні перекази та позики
- г) банківські акцепти

4. *Основну роль у здійсненні прямих зарубіжних інвестицій відіграють:*

- а) уряди розвинутих держав;
- б) центральні банки розвинутих держав;
- в) уряди країн, що розвиваються;
- г) ТНК.

5. *Відмінність між прямими та портфельними інвестиціями полягає в тому, що:*

- а) прямі забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування;
- б) права інвестора за умови здійснення портфельних інвестицій обмежуються отриманням доходу;
- в) на основі прямих інвестицій виникають тривалі ділові зв'язки;
- г) всі відповіді вірні.

6. *Загальний економічний ефект прямих зарубіжних інвестицій проявляється в:*

- а) збільшенні сукупного світового виробництва за рахунок більш ефективного перерозподілу та використання ресурсів;
- б) обмеженні конкуренції;
- в) посиленні залежності від впроваджуваної нової технології;
- г) порушенні трудового законодавства.

7. *Портфельні інвестиції можуть здійснюватися у:*

- а) акційні цінні папери;
- б) боргові цінні папери;
- в) інструменти грошового ринку;
- г) всі відповіді вірні.

8. *Причиною здійснення портфельних інвестицій не є:*

- а) прагнення розмістити капітал у тій країні і у тій галузі, де він буде приносити максимальний прибуток;
- б) зменшення рівня оподаткування;
- в) диверсифікація ризику;
- г) прагнення отримати контроль над об'єктом вкладання коштів.

9. *Основним негативним наслідком портфельних інвестицій є:*

- а) залежність від впроваджуваної нової технології;

- б) обмеження конкуренції;
- в) економічне і політичне втручання ТНК в діяльність уряду;
- г) відтік капіталу у разі виникнення загрози економічної або політичної нестабільності.

10. *Умовами міжнародного кредиту як руху позичкового капіталу є:*

- а) повернення, строковість, сплата відсотків;
- б) стабільність, довгостроковість, ефективність;
- в) мінливість, короткостроковість, низька ефективність;
- г) необов'язковість, середньостроковість, безоплатність.

11. *До ознак, за якими класифікуються форми міжнародного кредиту, не належить:*

- а) джерела;
- б) призначення;
- в) валюта позики;
- г) безстроковість.

12. *Країна-імпортер капіталу отримує можливість:*

- а) збільшити свій національний дохід;
- б) витратити сьогодні більше, ніж зроблено;
- в) знизити відсоток по кредитах на внутрішньому ринку;
- г) покращити свої інвестиційні можливості.

13. *Ефективність міжнародного кредиту досягається за умови:*

- а) вільного переміщення капіталу;
- б) стабільності й передбачуваності розвитку світової економіки;
- в) виконання позичальником своїх зобов'язань;
- г) всі відповіді вірні.

14. *До нових форм міжнародного кредитування не належить:*

- а) факторинг;
- б) лізинг;
- в) товарний кредит;
- г) форфейтинг.

15. *Оберіть три правильні відповіді на кожне з поставлених питань:*

- а) мотиваційні чинники прямого іноземного інвестування такі...
- б) до цілей прямого іноземного інвестування відносять:...
- в) до прямих іноземних інвестицій відносять:..
- г) портфельне міжнародне інвестування передбачає реалізацію таких інтересів:...

Відповіді:

- 1) оволодіння певними сегментами ринку країни - імпортера капіталу;
- 2) отримання спекулятивного доходу;
- 3) реінвестування прибутку із закордонного структурного підрозділу чи підприємства -партнера;
- 4) контроль за діяльністю підприємства;
- 5) зниження ризику шляхом географічної диверсифікації;
- 6) захист грошей від інфляції;
- 7) отримання більш високого підприємницького прибутку;
- 8) вкладення компаніями власного капіталу за кордоном;
- 9) лідерство окремих країн у розвитку новітніх технологій;
- 10) передача фінансового ризику від покупця активу його продавцю;
- 11) досягнення довгострокового інтересу;
- 12) перекази капіталу в середині міжнародної корпорації.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Інвестиції в цінні папери різної прибутковості збільшують ризик неотримання прибутків.

2. Експорт підприємницького капіталу здійснюється у формі міжнародного кредиту та портфельних інвестицій.

3. Міжнародна економічна допомога є однією з форм позикового капіталу.

4. Міжнародний рух капіталу здійснюється через неможливість його застосування у країні походження.

5. Євरोринок характеризується жорстким контролем наднаціональних валютних органів.

6. Прямий інвестор – державні або приватні організації, фізичні та юридичні особи, а також їх об'єднання, що володіють підприємством з прямими інвестиціями за рубежем.

7. Портфельні інвестиції – вкладення капіталу в інвестиційні цінні папери, що не забезпечують інвестору контроль над об'єктом інвестування.

8. До прямих закордонних інвестицій відносять вкладення власного капіталу, реінвестування прибутку, внутрішньо корпоративні перекази капіталу, депозитні сертифікати, передачу нових технологій, знань і навичок.

9. Завдяки міжнародному кредиту відбувається перерозподіл капіталів між країнами відповідно до їх потреб і можливостей для його

більш прибуткового застосування.

10. До форм портфельного інвестування належать операції з облігаціями та акціями.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Припустимо, що між країнами «Вітчизна» і «Закордон» здійснюється вільна міграція капіталу. Номінальна процентна ставка за внутрішніми кредитами у «вітчизні» складає 14%, а в «Закордоні» –9%. Рівень інфляції відповідно дорівнює 8 і 3%. В якому напрямку буде мігрувати капітал? Як зміняться напрямки руху капіталу, якщо рівень інфляції у «Вітчизні» зменшиться до 5%?

Задача 2. Які з наступних форм інвестицій є прямими, а які – портфельними:

- російська компанія «Лукойл» купила акції українського нафтопереробного підприємства на суму 20 млн. дол. Загальна вартість випуску акцій складає 100 млн. дол.;
- американський банк «Сіті Бенк» купив будівлю у Києві, в якій відкрив своє представництво в Україні;
- Фірма Nestle відкрила ще один завод в Україні;
- німецький автомобільний концерн «Skoda» збільшив свою частку у статутному капіталі розміщеного в Україні українсько-німецького спільного підприємства, яке займається збутом автомобілів на українському ринку з 50 до 80%;
- американська компанія «МакДоналдс» відкрила у Києві черговий ресторан швидкого обслуговування;
- американський інвестиційний фонд розмістив в Україні 30 млн. дол. в облігації зовнішньої державної позики.

Задача 3. Припустимо, що житель Великобританії, який має доларовий депозит в лондонському банку, приймає рішення про переказ 10 тис. дол. в американський банк. Як дана операція відобразиться на пропозиції євродоларів, на платіжних балансах США і Великобританії та на грошових базах двох країн?

Задача 4. Компанії необхідне обладнання вартістю 100 тис. дол., яке буде експлуатуватися протягом 5-ти років. Після даного терміну

залишкова вартість обладнання складатиме 15 тис. дол. Виробник обладнання пропонує компанії комісію за технічне обслуговування обладнання в сумі 5 тис. дол. щорічно. Податки компанії складають 40%. Орендодавець забезпечує компанії технічне обслуговування. Обладнання можна купити і за умови залучення банківського кредиту на суму 85 тис. дол. на 5 років під 15% річних.

Яка форма кредиту буде вигіднішою для компанії – банківський кредит чи лізинг?

Задача 5. Умови здійснення факторної операції наступні: вартість складає 200 тис. дол.; аванс – 90%; комісія фактора – 3%, плюс щомісячний процент за аванс – 2%. Яку суму на рахунок отримає фірма, яка продала фактору рахунки?

Задача 6. Пряма облікова ставка 10% по векселю на 1 млн. дол. складає 100 тис. дол., при цьому облікова сума складає 900 тис. дол. Скільки складатиме дохід форфейтингової компанії (в % річних), якщо вексель буде погашено протягом одного року?

7. МІЖНАРОДНІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ВІДНОСИНИ

7.1. Сутність, передумови й економічна доцільність міжнародного науково-технічного обміну

Останнім часом найбільш актуальними стають проблеми розвитку міжнародних науково-технічних відносин. Новий етап НТР, що почався в п'ятидесяті роки ХХ сторіччя, сприяв відокремленню міжнародного науково-технічного обміну як нової форми МЕВ. За даними ООН, на сучасний момент у фундаментальних науках обсяг знань подвоюється менш ніж за 10 років, а в прикладних – оновлюється кожне п'ятиліття. Кожні 7 років відбувається подвоєння витрат на наукові розробки, а темпи приросту витрат на ці розробки випереджають темпи приросту світового ВВП. Міжнародна передача технології є однією із самих прибуткових і закритих сфер підприємництва.

Періодизація технологічних укладів налічує п'ять етапів:

1) З 1770 по 1830 рр. країнами-лідерами технологій виступали Бельгія, Велика Британія та Франція. На цей час переважали технології, пов'язані з виробництвом водяних двигунів, виплавою чавуну,

обробкою заліза, будівництвом каналів.

2) З 1840 по 1880 рр. на світовій арені залишились домінувати Франція, Бельгія та Велика Британія, але з'явилися ще США та Німеччина. Основні досягнення на цей час полягали в розробці парового двигуна, у вугільній промисловості, машинобудуванні, чорній металургії та верстатобудуванні.

3) З 1890 по 1940 рр. домінують Франція, США, Велика Британія та Німеччина. З'являються нові технології в галузях електротехнічного і важкого машинобудування, виробництва сталі, неорганічної хімії, кораблебудування, ліній електропередач, стандартизації.

4) З 1940 по 1980 рр. країнами-лідерами стають США, країни Європи та Японія. Застосовуються нові технології в галузях синтетичних матеріалів, органічної хімії, кольорової металургії, електронної промисловості, автомобілебудування та атомної енергетики.

5) На сучасному етапі (1990 – 2030 рр.) у світі домінують США, Японія, країни ЄС та Південно-Східна Азія. Переважаючі технології в галузях обчислюваної техніки, телекомунікації, роботобудуванні, космічної техніки, штучного інтелекту та біотехнологій.

Міжнародний технологічний обмін – це сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами із приводу використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову й практичну цінність. Відповідно до міжнародної документації ООН поняття технології трактується як набір конструкторських рішень, методів і процесів виробництва й надання послуг. У поняття технології звичайно включається три групи технологій: технологія продуктів, технологія процесів і технологія управління.

Носіями технології можуть виступати товари й фактори виробництва. Існують різні причини, які обумовили швидкий розвиток міжнародного ринку технологій. На рівні країни – це нерівномірність розвитку країн світового господарства в науково-технічній сфері. Велика роль у цьому процесі належить потужним фірмам, які мають змогу отримувати надприбутки за рахунок передових позицій в технічному розвитку і продажу результатів наукових досліджень. Великі ТНК використовують експорт наукових досягнень та передових технологій для встановлення панування на світових ринках контролю над дрібнішими фірмами. На рівні організацій – це розв'язання

конкретних економічних і науково-технічних проблем, подолання вузькості науково-технічної бази окремого підприємства, одержання нових стратегічних можливостей у розвитку.

Особливості сучасного ринку технологій наступні:

1) головними його суб'єктами виступають ТНК, у яких відбувається спільне використання результатів НДДКР материнськими й дочірніми компаніями;

2) найбільші ТНК зосереджують дослідження у своїх руках, що сприяє монополізації міжнародного ринку технологій (рівень монополістичного контролю в галузі технологій досягає 80–90 %); починаючи з останньої чверті ХХ століття близько 2/3 світового технологічного обміну припадає на внутріфірмовий трансферт технологій ТНК;

3) світовий ринок технологій сприяє інтелектуалізації світової економіки в цілому;

4) високі технології обертаються переважно між промислово-розвинутими країнами; низькі й середні технології промислово розвинутих країн є новими для тих країн, що розвиваються;

5) світовий ринок технологій має специфічну нормативно-правову базу свого функціонування – Міжнародний кодекс поведіння в галузі передачі технологій;

6) нова технологія з'являється не одна, а у зв'язці з іншими; кожний набір технологій складається з ряду взаємодоповнюючих технологій; кожна базова технологія є ядром багатьох прикладних;

7) величезні зусилля витрачаються на створення й впровадження енергозберігаючих технологій;

8) відбувається скорочення енергоємних і розвиток високотехнологічних галузей;

9) спостерігаються процеси прискорення розробки, впровадження і швидкого відновлення товарів;

10) скорочується період відновлення технологій у світі. Раніше радикальні технологічні зміни в суспільному виробництві відбувалися через 35–40 років, зараз через 4–5 років, а в деяких галузях 2–3 роки.

Економічна доцільність експорту технологій пояснюється тим, що це:

1) джерело одержання доходів;

2) форма боротьби за товарний ринок;

3) спосіб обійти проблеми експорту відповідного продукту;

4) спосіб встановлення контролю над закордонною фірмою через такі умови ліцензійної угоди, як обсяг виробництва, участь у прибутках та інше;

5) спосіб забезпечення доступу до іншого нововведення через «перехресне ліцензування».

Економічна доцільність імпорту технологій полягає в тому, що це:

1) доступ до нововведень високого технічного рівня;

2) засіб економії витрат на НДДКР;

3) засіб зменшення валютних витрат на товарний імпорт і одночасне забезпечення використання національного капіталу й робочої сили;

4) умова розширення експорту продукції, яку можна випускати, використовуючи закордонну технологію;

5) гарантія освоєння продукту або процесу за допомогою продавця, який забезпечує технічну допомогу.

Вважається, що імпорт технологій сприяє економічному зростанню в країнах, де ВВП на душу населення не перевищує 21 % США. Але зі зростанням добробуту, щоб впливати на економічне зростання, імпорт технологій повинен доповнюватися власними НДДКР. Для країн, в яких ВВП на душу населення перевищує 50 % від рівня США, імпорт технологій приносить результати, тільки якщо власні НДДКР становлять не менш 1,5 % ВВП (Угорщина, Ізраїль, П. Корея). Це пов'язано з тим, що новітні технології мають потребу в доробці, у пристосуванні до технологічного й інституціонального середовища приймаючої країни.

Величезних витрат на НДДКР зазнають ТНК. Так, у США практично весь обсяг витрат на НДДКР приватного бізнесу припадає на 700 найбільш великих компаній, при цьому близько 40 % цих коштів припадає на частку лише 15 найбільших корпорацій. У США приріст національного доходу на душу населення більш ніж на 90 % забезпечується за рахунок технологічних інновацій. У цілому в розвинених країнах приріст ВВП на 85 % здійснюється за рахунок виробництва наукомісткої продукції. Основний обсяг наукових досліджень і розробок здійснюється в лабораторіях і наукових центрах ТНК. При цьому велику роль у науково-технологічній стратегії ТНК відіграють приймаючі країни. Значний внесок у розробку передової технології ТНК дає співробітництво з університетами й науковими центрами.

Певний внесок у створення передових технологій роблять також компанії малого й середнього бізнесу, для яких проведення принципово

нових НДДКР, їхнє впровадження в спеціалізоване виробництво часто є єдиним способом виживання. Саме на частку малих підприємств припадає основна частина науково-дослідних досягнень і винаходів. Через зазначені витрати більшість таких компаній часто розоряється й лише найбільш удачливі продовжують співробітничати з ТНК шляхом участі останніх у їхньому фінансуванні й через інші канали.

Таким чином, міжнародний поділ технології є результатом розходжень у темпах НТП в окремих країнах, у забезпеченості працею, капіталом і науково-технічною інформацією. Структура світового ринку технологій така: 39 % належить США, 30 % – Японії, 16 % – Німеччині, П. Кореї та Франції, на Росію припадає 0,3 %, на Україну менш 0,1 %. Обсяг науково-технічної інформації значною мірою залежить від рівня витрат на НДР. Частка витрат на НДР до ВВП США становить 2,74 %, у Японії – 3,06 %, у Німеччині – 2,29 %. На цей час ЄС вирішив збільшити витрати на НДР до 3 %. В Україні ці витрати законодавчо повинні становити 1,7 % до ВВП.

7.2. Теорії впливу технічного прогресу на міжнародні економічні відносини

Більшість теорій, які розглядають технологію як фактор виробництва, пояснюють міжнародну торгівлю технологічно ємними товарами різною забезпеченістю країн технологіями. Так, теорія співвідношення факторів виробництва виходила з того, що виробництво товарів у різних країнах здійснюється із застосуванням однакової технології. Однак впровадження нової технології дозволяє підвищити продуктивність праці, отже, технологія є способом збільшення пропозиції інших факторів виробництва. У цьому випадку вплив нової технології на міжнародну торгівлю можна проаналізувати за допомогою теорії Хекшера–Оліна: впровадження нової технології еквівалентно зростанню пропозиції того фактора виробництва, ефективність якого підвищується за допомогою цієї технології.

Теорії абсолютних і порівняльних переваг припускали розходження в технології виробництва товарів між країнами, що вело до різних рівнів продуктивності праці й було основою торгівлі. Однак питання впливу зміни технології із часом залишається нерозв'язаним.

Найбільш наближеними до дійсності моделями, які намагалися

розв'язати дану проблему, стали моделі динамічних технологічних розходжень між країнами. Вони спробували пояснити міжнародну торгівлю – торгівлею новими технологічно ємними товарами. В 1961 році американський економіст Майкл Познер розробив **модель технологічного розриву**, що є причиною міжнародної торгівлі [див. 5, с. 346]. Відповідно до цієї моделі розробка нової технології (технологічного процесу) дає країнам тимчасову монополію у виробництві й експорті основаного на ній товару. Країна, що перша створила нову технологію й що почала робити на її основі товари, стає експортером цих товарів і технології, що міститься в них, в інші країни. З часом, коли товари, вироблені за допомогою нової технології, поширюються у світі, країна-винахідник втрачає монополію на володіння нею.

Дану модель істотно конкретизував Раймонд Вернер, що в 1966 році розробив теорію, яка описує модель циклу життя товару. Дана теорія може розглядатися і як самостійна теорія міжнародної торгівлі, і як теорія, що розвиває теорію порівняльної забезпеченості факторами виробництва. Однак на відміну від останньої, вона досліджує порівняльну перевагу країн не в статиці, а в динаміці.

Теорія циклу життя товару виходить із того, що деякі країни спеціалізуються на виробництві й експорті технологічно нових товарів, тоді як інші – на виробництві вже відомих. Країни, що володіють більшим капіталом і кваліфікованою робочою силою, можуть інвестувати більше коштів у технологічні нововведення. Таким чином, вони мають можливість одержувати динамічну порівняльну перевагу перед іншими країнами. Відповідно до теорії товар проходить п'ять стадій життя в міжнародній торгівлі [див. 5, с. 347]:

1) *Стадія нового продукту*. На даному етапі новий продукт виробляється й споживається тільки в тій країні, де він був розроблений. Виробництво продукції здійснюється в невеликих масштабах і повністю орієнтовано на внутрішній ринок.

2) *Стадія зростання продукту*. Товар удосконалюється, зростають його продажі на внутрішньому ринку й починається його експорт за кордон. Іноземної конкуренції поки що нема, і країна має тимчасову монополію у виробництві й торгівлі даним товаром.

3) *Стадія зрілості продукту*. Технологія товару вже відпрацьована. Країні – розробнику товару стає недоцільним його

подальше виробництво. Ефективніше стає перенесення виробництва в інші країни, де менша вартість необхідних для виробництва ресурсів. Інші країни починають виробляти даний продукт за ліцензією для свого внутрішнього ринку.

4) *Стадія падіння виробництва.* Використовуючи дешеві ресурси, країна, що перейняла технологію, продовжує постачати товар не тільки на свій внутрішній ринок, але й продавати його на ринку країни-розробника, що супроводжується витісненням місцевих виробників. На даному етапі конкуренція технологій переходить у площину цінової конкуренції. Внутрішнє виробництво в країні-розробника падає, й експорт припиняється.

5) *Стадія припинення внутрішнього виробництва товару.* Країна, що прийняла технологію, настільки випереджає країну-розробника, що остання змушена взагалі припинити його внутрішнє виробництво й насичувати внутрішній ринок тільки за рахунок імпорту з-за кордону. Країна-розробник починає створювати новий товар, який поки що невідомий закордонним країнам.

Найбільш характерними товарами, що вписуються в модель циклу життя товару, є калькулятори, телевізори, радіоприймачі, магнітофони, електронні чипи та інші. Так, цикл життя калькуляторів склав близько 20 років. За цей період вартість калькулятора, що в 1961 році становила 1000 дол., встигла впасти до 2-4 дол. до кінця 70-х років. Американські компанії, які стояли у джерел розробки калькуляторів, перенесли їхнє збирання в Сінгапур і Тайвань, що сприяло значному зниженню їхньої ціни.

На практиці однаково часто зустрічається як послідовне, так і одночасне впровадження технологічних нововведень у своїй країні й за кордоном. Послідовне впровадження дозволяє довше зберегти технологічне лідерство й збільшити прибутковість його монопольного використання. Одночасне впровадження технології характерне для товарів з коротким життєвим циклом з метою швидкого витягу максимального комерційного ефекту.

Науково-технічний прогрес є основою розвитку технологій. Найбільш відому **модель впливу НТП на економічний розвиток** розробив Д. Хікс. Відповідно до цієї моделі НТП може бути [див. 5, с. 343]:

а) *нейтральний* – впроваджується технологія, що забезпечує пропорційне підвищення продуктивності праці й капіталу (кількість використовуваної праці і капіталу скорочується, але K/L , L/K –

постійні). Таким чином, нейтральний технічний прогрес приводить до скорочення відносних витрат виробництва і зростання обсягів виробництва. Це веде до поліпшення умов торгівлі країни, якщо ці технологічні зміни відбуваються в галузях, що конкурують із імпортом, і погіршенню умов торгівлі, якщо вони відбуваються в експортоорієнтованих галузях;

б) *працезберігаючий* – впроваджується технологія, що забезпечує підвищення продуктивності праці значно більшою мірою, ніж капіталу. У результаті кількість капіталу (K/L), яку треба витратити на виробництво даного товару, відносно зростає, а праці (L/K) – скорочується. Таким чином, працезберігаючий технічний прогрес приводить до економії не тільки праці, але одночасно обох факторів виробництва – і праці, і капіталу. Працезберігаючий технічний прогрес робить галузь, у якій він відбувається, відносно капіталонасиченою;

в) *капіталозберігаючий* – впроваджується технологія, що забезпечує підвищення продуктивності капіталу у відносно більшому ступені, ніж праці. У результаті відносна кількість використовуваного капіталу (K/L) знижується, а праці (L/K) – зростає. Таким чином, капіталозберігаючий технічний прогрес приводить до економії не тільки капіталу, але одночасно обох факторів виробництва – і капіталу, і праці. Капіталозберігаючий технічний прогрес робить галузь, у якій він відбувається, відносно працenasиченою.

В умовах відсутності торгівлі будь-який технічний прогрес веде до зростання добробуту країни, у якій він відбувається, тому що збільшується обсяг виробництва, розраховуючи на кожного його мешканця.

7.3. Основні форми передачі науково-технічних знань

Міжнародна передача технологій розглядається в широкому й вузькому розумінні. У вузькому розумінні – це передача власне технології (методів і техніки виробництва товарів і надання послуг). У широкому розумінні – це передача матеріалізованої технології (машин, обладнання та інше).

Міжнародна передача технологій розглядається міжнародними організаціями як тривалий процес, що містить:

- 1) відбір і придбання технології;
- 2) адаптацію й освоєння придбаної технології;

3) розвиток місцевих можливостей удосконалення технології з урахуванням особливостей національної економіки.

Існують комерційні та некомерційні способи передачі технології. Способи некомерційної передачі технології передбачають ситуацію, коли між сторонами не виникають грошові зобов'язання. До них належать:

1) надання науково-технічної інформації, тобто поширення відомостей про технології через літературні джерела, патенти, інформаційні листи тощо;

2) проведення виставок, ярмарків, конференцій, симпозіумів;

3) стажування спеціалістів;

4) спільні фундаментальні науково-технічні розробки.

Способи комерційної передачі технології припускають ситуацію, коли покупець оплачує передані продавцем науково-технічні знання. Умовно способи комерційної передачі технології поділяються на три групи:

1) власне передача технології;

2) спільне розроблення і використання технології;

3) промислове кооперування та спільне підприємництво.

Перший спосіб комерційної передачі технології включає: інжиніринг, виконання НДДКР за замовленням, ліцензування, закупівля зразків техніки для імітації, лізинг машин і обладнання, закупівля машин і обладнання.

Спільне розроблення і використання технології включає: координацію НДДКР (взаємне інформування партнерів про плани науково-технічних розробок), кооперування НДДКР на договірній основі, спільне ведення НДДКР через залучення спеціалістів для роботи за кордоном чи організацію спільного колективу розробників.

Промислове кооперування та спільне підприємництво може бути:

1) у формі науково-технічного виробничого кооперування – спільного розроблення і спільного виробництва продукції в різних країнах;

2) у формі спільних підприємств.

Найпоширеніші такі основні канали передачі технології:

1) внутріфірмовий – закордонним філіям ТНК;

2) міжфірмовий – за ліцензійними, коопераційними, управлінськими та іншими довгостроковими угодами з іноземними фірмами;

3) зовнішньоторговельний – разом з експортними поставками

машин, устаткування та ін.

Некомерційні форми передачі технології здійснюються вільно й не мають потреби в договірно-правовому оформленні й регламентації. Комерційні форми передачі технології оформляються у вигляді договору (звичайно, ліцензійний договір або договір про спільне виробництво, про науково-технічне співробітництво або договір купівлі-продажу).

До основних форм передачі технології відносять такі:

1. Патентна угода – міжнародна торговельна угода, за якою власник патенту уступає свої права на використання винаходу покупцеві патенту. Найчастіше продавцями патентів виступають дрібні фірми, які не мають достатнього фінансового капіталу, щоб впровадити винахід у виробництво й продають патенти великим компаніям. **Патент** – свідоцтво, що видає урядовий орган винахідникові і що засвідчує його монопольне право на використання цього винаходу. Патент дає власникові право власності на винахід, що підкріплюється реєстрацією товарного знака й промислового зразка. Термін дії патенту обмежується 15–23 роками.

2. Ліцензійна угода – міжнародна торговельна угода, за якою власник винаходу або технічних знань надає іншій стороні дозвіл на використання в певних межах своїх прав на технологію.

3. «Ноу-хау» – надання технічного досвіду й секретів виробництва, що включають відомості технологічного, економічного, адміністративного, фінансового характеру, використання яких забезпечує певні переваги. Предметом купівлі-продажу в цьому випадку є незапатентовані винаходи, що мають комерційну цінність.

4. Інжиніринг – надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу й використання куплених або орендованих машин і устаткування. Інжиніринг передбачає комплекс заходів щодо підготовки техніко-економічного обґрунтування проектів, здійснення консультацій, нагляду, проектування, випробувань, гарантійного й післягарантійного обслуговування.

5. Франчайзинг – це надання великою «батьківською» фірмою права дрібній фірмі вести протягом певного періоду свою справу під її опікою та, використовуючи її обладнання, реалізувати за допомогою неї свою продукцію.

Технологія також може передаватися між країнами в межах угод про

промислове співробітництво, про науково-технічну та виробничу кооперацію, про інвестиційне співробітництво тощо.

Основною формою міжнародної передачі технології є ліцензійна торгівля. Її предметом є патентні й безпатентні ліцензії на передачу винаходів, технологічного досвіду, промислових секретів і комерційних знань.

Патентна ліцензія – документ, що підтверджує передачу права використання патенту без відповідного «ноу-хау».

Безпатентна ліцензія – документ, що підтверджує право використати «ноу-хау» без патентів на винахід.

Виключна ліцензія передбачає монопольне право ліцензіата використовувати технологію й відмову ліцензіара від самостійного використання запатентованої технології й «ноу-хау», а також їхнього продажу на певній території.

Невиняткова ліцензія залишає ліцензіарові право надавати ліцензії на технологію й іншим ліцензіатам на даній території.

Повна ліцензія припускає надання ліцензіатові виключного права на використання патенту або «ноу-хау» протягом терміну дії угоди. Вона передбачає відмову ліцензіара від самостійного використання предмету ліцензії протягом цього періоду.

Існує чотири форми виплати ліцензійної винагороди.

1. Роялті – періодичні відрахування від доходу ліцензіата протягом усього періоду дії угоди, які залежать від розміру прибутку, що утворюється від комерційного використання ліцензії. Застосовується у випадку впевненості ліцензіара в ліцензіаті при довгостроковому співробітництві. Роялті можуть встановлюватися у вигляді певних фіксованих ставок у відсотках і виплачуватися ліцензіатом через погоджені проміжки часу – щорічно, щоквартально, щомісяця, до певної дати.

2. Паушальний платіж – це одноразовий платіж, не пов'язаний у часі з фактичним використанням ліцензії, а встановлений заздалегідь на основі експертних оцінок. Використовується в тому випадку, якщо ліцензіат хоче уникнути контролю ліцензіара за наступним використанням технології, а також у випадку існування побоювань щодо можливості переведення періодичних платежів за кордон. Даний тип платежу також використовується при поставках комплектів устаткування, коли вартість технології включається у вартість устаткування.

3. Участь у прибутку – відрахування на користь ліцензіара частини прибутку, отриманої ліцензіатом від комерційного використання предмета ліцензії. У випадку надання виключної ліцензії частка участі ліцензіара в прибутку ліцензіата становить до 30 %, а при наданні невиняткової ліцензії – до 10 %.

4. Участь у власності – передача ліцензіатом ліцензіарові частини акцій своїх підприємств як платіж за надану ліцензію. Застосовується даний вид платежу звичайно ТНК, які намагаються встановити контроль над власністю тих іноземних підприємств, які використовують їхню технологію.

Необхідно зазначити, що в сучасному світі поряд із законними формами передачі науково-технічних знань посилюються кримінальні форми передачі технології:

1) *промислове шпигунство* – передача, викрадення або збір з метою передачі іноземній державі або компанії відомостей у науково-технічній і виробничій сферах, що становлять державну або комерційну таємницю;

2) *технічне піратство* – масовий випуск і продаж технологій - імітацій тіншовими структурами.

Звичайно промислове шпигунство і піратство вигідні замовникам. Не витрачаючи великих зусиль, вони одержують нові розробки, на які були витрачені величезні кошти й роки роботи.

Особливу роль у процесах нелегальної передачі технологій відіграють ТНК. Маючи у своєму розпорядженні широкі можливості, спецслужби ТНК добувають різноманітну політичну й економічну інформацію, що, у ряді випадків, не можуть одержати зовнішньополітичні відомства й розвідки провідних держав. Для цього найбільші компанії, крім «традиційного» устаткування, використовують власні космічні супутники й засоби радіоперехоплення. Спецслужби ТНК здійснюють практично всі види шпигунства – від науково-технічного до політичного. В останні роки значно активізували свою діяльність спецслужби провідних компаній Японії, Франції, Південної Кореї та інших країн. Про це, зокрема, свідчать арешти в США представників японської «Хітачи», викриття пресою діяльності ряду французьких компаній, обвинувачених у промисловому шпигунстві проти ТНК США.

7.4. Державне регулювання й правові форми захисту технологій

У сучасному світі передача технології пов'язана з великими складнощами й ризиками. На відміну від звичайної торгівлі перешкоди, які з'являються на шляху міжнародної передачі технології, більш серйозні, оскільки кожна країна зацікавлена утримати технологію в національних рамках. Це дає їй можливість одержати перевагу в конкурентній боротьбі на світовому ринку. Крім того, не останню роль відіграють міркування національної безпеки, політичні й ідеологічні мотиви.

Особливістю ринку технологій є відсутність твердого регулювання процесу міжнародної передачі науково-технічних знань. Окремі програми та міжнародні організації обумовлюють правила поведінки і стимулюють розвиток ринку технологій.

Виділяють наступні причини введення державного регулювання процесу міжнародної передачі технології [5, с.355]:

1. *Прагнення утримувати технологічне лідерство.* Дана політика припускає обмеження передачі передової технології, оскільки на цей момент країна має відносну перевагу перед іншими країнами у виробництві технологічно ємної продукції й не хоче дану перевагу втратити. Однак ця політика пов'язана з високими витратами на підтримку технологічного лідерства й монопольних позицій, оскільки це приносить бажаний дохід. Тобто збільшуються витрати на робочу силу, на підтримку патентів і ліцензій у силі, на патентування винаходів за кордоном. Однак згодом інші країни копіюють або отримують готову технологію або зроблені на її основі товари.

2. *Міркування національної безпеки.* Дана політика спрямована на запобігання отримання технології виробництва озброєнь і технології «подвійного призначення» тими країнами, уряди яких проводять ворожу політику або у відношенні яких існують дані про можливість переходу до такої політики в майбутньому. Так, за політичними мотивами, координаційний комітет, що склався з 15 країн НАТО, аж до кінця 80-х років контролював експорт у колишні соціалістичні країни.

3. *Умови міжнародних угод.* Дана політика заснована на багатосторонніх угодах країн-учасниць. Вона пов'язана з державним контролем за продажем технологій, які потенційно можуть бути використані для створення хімічної, бактеріологічної й ракетної зброї. Особливого контролю також підлягає передача технологій і науково-

технічної інформації, які можуть бути застосовані при створенні матеріалів, устаткування, що мають мирне призначення, але можуть бути використані й для створення зброї масового знищення.

Основною метою обмеження імпорту технологій є обмеження іноземної конкуренції й збереження робочих місць.

Виділяють *прямі* й *непрямі* механізми регулювання процесів передачі технологій. *Пряме* державне регулювання передачі технологій здійснюється органами експортного контролю, методами митного й прикордонного контролю. *Непряме* регулювання передачі технологій здійснюється через державну систему реєстрації патентів і торговельних знаків. Часто рівень технологічного розвитку країни, що прагне придбати іноземну технологію, сам по собі може стати перешкодою на шляху до її передачі. Соціальні, культурні розходження, розриви в загальноосвітньому рівні між країнами не дозволяють працівникам з менш розвинених країн освоїти й застосувати новітню технологію. Найбільшому контролю з боку держави підлягає ввіз технології виробництва зброї, хімічних товарів, наркотиків, спиртних напоїв.

Нова технологія захищається одним або декількома правовими інструментами – патентами, ліцензіями, копірайтом, товарною маркою.

Копірайт (право відтворення) – ексклюзивне право автора літературного, аудио- або відеотвору на показ і відтворення своєї роботи.

Товарна марка – символ певної організації, що використовується для індивідуалізації виробника товару, який (символ) не може бути використаний іншими організаціями без офіційного дозволу власника. Це може бути малюнок, графічне зображення, сполучення букв, ім'я засновника або власника корпорації.

Найбільш активними учасниками в придбанні й підтримці практично всіх форм захисту технологій є ТНК. Процес охорони нових технологій вимагає непорівнянно великих витрат. Жорстка конкурентна боротьба й прагнення одержувати максимальні прибутки змушує керівництво ТНК стежити за діяльністю своїх конкурентів і відслідковувати процеси, що відбуваються на світовому ринку технологій. З цією метою в більшості ведучих ТНК створені спеціальні розвідувальні й контррозвідувальні підрозділи, що використовують у своїй діяльності ті ж форми й методи, що й державні спецслужби. Про масштаби діяльності спецслужб ТНК можна судити, виходячи з тих фактів, що ще на початку 80-х років минулого сторіччя тільки на

отримання своїх служб безпеки провідні ТНК США витрачали щорічно понад 2,5 млрд. дол. (практично стільки ж, скільки й ЦРУ США), а вартість технічних засобів охорони оцінювалася в 800 млн. дол. Кількість працівників тільки однієї служби безпеки корпорації «Дженерал моторз» (22 тис. осіб) була порівнянна із загальною чисельністю співробітників ФБР США. Для забезпечення інформаційної безпеки корпорації широко використовують шифри й коди, для перевірки власних співробітників – «детектори неправди» і інше спеціальне обладнання.

Існують угоди і програми, що обумовлюють правила поведінки та стимулюють розвиток ринку технологій. Угода СОТ про пов'язані з торгівлею аспекти прав на інтелектуальну власність є міжнародним правовим документом, що регулює відносини інтелектуальної власності щодо копірайта, торгової марки, географічної назви і промислового дизайну. Ця угода визначає стандарти з охорони інтелектуальної власності для країн – членів СОТ, які повинні дотримуватись Паризької конвенції із захисту прав інтелектуальної власності та Бернської конвенції із захисту авторських прав на твори мистецтва та літератури.

Міжнародна організація з інтелектуальної власності (МОІВ) – це спеціалізоване агентство системи ООН, пов'язане з питаннями технології. Воно сприяє захисту інтелектуальної власності (промислового дизайну, винаходів, торгових марок), копірайта на твори літератури і мистецтва, фотографії, відео- та звукозапис.

Програма розвитку ООН – ПРООН створена у 1965 р. для сприяння у розвитку країн, що розвиваються (члени ООН), шляхом надання їм технічної допомоги у галузі передачі і адаптування технологій, розробки природних ресурсів, сприяння підприємництву, а також у вирішенні соціальних питань. Вона є основним джерелом багатостороннього фінансування технічної допомоги і розвитку країн – членів ООН.

Таким чином, світовий ринок продажів об'єктів інтелектуальної власності – один із самих динамічних. Якщо середньорічний приріст світового ВВП – 2,5 %, то цей ринок зростає з темпами 14 % на рік.

Підбиваючи підсумок, необхідно відзначити, що така форма МЕН, як міжнародні науково-технічні відносини, становить величезний інтерес з погляду прогнозування подальших перспектив світового економічного розвитку і його впливу на економіки різних країн світу.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягає сутність міжнародного науково-технічного обміну?
2. Які передумови й економічна доцільність міжнародного науково-технічного обміну?
3. Які існують теорії впливу технічного прогресу на міжнародну торгівлю?
4. Які основні форми передачі науково-технічних знань?
5. Назвіть правові форми захисту технологій.
6. У чому полягає державне регулювання передачі технологій?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 7

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. *Нейтральний технічний прогрес – це прогрес, заснований на:*

- а) технології, що забезпечує підвищення продуктивності капіталу у відносно більшому ступені, ніж підвищення продуктивності праці;
- б) технології, що забезпечує підвищення продуктивності праці у відносно більшому ступені, ніж підвищення продуктивності капіталу;
- в) технології, що забезпечує одночасне підвищення продуктивності обох факторів виробництва – і праці, і капіталу;
- г) всі відповіді неправильні.

2. *У моделі «Життєвого циклу товару» Р. Вернера стадія зрілості продукту припускає, що:*

- а) новий продукт виробляється й споживається в зростаючих масштабах;
- б) починається експорт нового товару за кордон країною-розробником;
- в) відбувається перенесення країною-розробником виробництва в інші країни, де низька вартість робочої сили;
- г) країна-імпортер технології починає поставляти товар не тільки на свій внутрішній ринок, але й продавати його на ринку країни-розробника.

3. *Працезберігаючий технічний прогрес – це прогрес, заснований на наступному:*

- а) технології, що забезпечує підвищення продуктивності капіталу у відносно більшому ступені, ніж праці;
- б) технології, що забезпечує підвищення продуктивності праці у відносно більшому ступені, ніж капіталу;
- в) технології, що забезпечує одночасне підвищення продуктивності обох

факторів виробництва – і праці, і капіталу;

г) всі відповіді неправильні.

4. У моделі «Життєвого циклу товару» Р. Вернера стадія зростання продукту припускає, що:

а) новий продукт виробляється й споживається в зростаючих масштабах;

б) починається експорт нового товару за кордон країною-розробником;

в) відбувається перенесення країною-розробником виробництва в інші країни, де низька вартість робочої сили;

г) країна-імпортер технології починає поставляти товар не тільки на свій внутрішній ринок, але й продавати його на ринку країни-розробника.

5. Капіталозберігаючий технічний прогрес – це прогрес, заснований на наступному:

а) технології, що забезпечує підвищення продуктивності капіталу у відносно більшому ступені, ніж підвищення продуктивності праці;

б) технології, що забезпечує підвищення продуктивності праці у відносно більшому ступені, ніж підвищення продуктивності капіталу;

в) технології, що забезпечує одночасне підвищення продуктивності обох факторів виробництва – і праці, і капіталу;

г) всі відповіді неправильні.

6. У моделі «Життєвого циклу товару» Р. Вернера стадія падіння виробництва припускає, що:

а) новий продукт виробляється й споживається в зростаючих масштабах;

б) починається експорт нового товару за кордон країною-розробником;

в) відбувається перенесення країною-розробником виробництва в інші країни, де низька вартість робочої сили;

г) країна-імпортер технології починає поставляти товар не тільки на свій внутрішній ринок, але й продавати його на ринку країни-розробника.

7. У моделі «Життєвого циклу товару» Р. Вернера стадія нового продукту припускає, що:

а) новий продукт виробляється й споживається в зростаючих масштабах у країні-розробнику;

б) починається експорт нового товару за рубіж країною-розробником;

в) відбувається перенесення країною-розробником виробництва в інші країни, де низька вартість робочої сили;

г) країна-імпортер технології починає поставляти товар не тільки на свій внутрішній ринок, але й продавати його на ринку країни-розробника.

8. Надання технічних знань, що необхідні для монтажу й експлуатації устаткування, підготовка техніко-економічних обґрунтувань проектів називається:

- а) «ноу-хау»;
- б) інжиніринг;
- в) франчайзинг;
- г) ліцензування.

9. Ліцензія – це:

- а) свідоцтво, що дає монопольне право використання винаходу, яке діє 15–20 років на території певної країни;
- б) дозвіл власника технологій зацікавленій стороні на використання технології за певну плату протягом певного періоду;
- в) право автора винаходу на показ і використання своєї роботи;
- г) немає правильної відповіді.

10. Міжнародний рух технології може вважатися:

- а) міжнародною торгівлею специфічним товаром;
- б) міжнародним рухом фактора виробництва;
- в) одночасно і тим, і іншим;
- г) немає правильної відповіді.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Технологія, порівняно з іншими факторами виробництва, має більшу міжнародну мобільність.

2. Якщо міжнародної торгівлі немає, то будь-який тип НТП призведе до зростання обсягу виробництва.

3. Якщо міжнародна торгівля зростає тими ж самими темпами, що й виробництво, то вплив технічного прогресу на зростання виробництва позитивний.

4. Якщо міжнародна торгівля зростає швидше, ніж виробництво, то вплив технічного прогресу на зростання виробництва нейтральний.

5. Якщо міжнародна торгівля зростає повільніше, ніж виробництво, то вплив технічного прогресу на зростання виробництва негативний.

6. Власник технології, який продає її іншій особі, називається ліцензіат.

7. Копірайт – це символ, що використовується для індивідуалізації виробника товару.

8. Ліцензія – це дозвіл власника технології зацікавленій стороні на використання запатентованої або незапатентованої технології за певну

плату протягом певного часу.

9. Роялті – це зафіксований в угоді разовий платіж, не пов'язаний з часом фактичного використання ліцензії.

10. Паушальний платіж – це періодичні відрахування від доходу покупця протягом періоду дії угоди, які залежать від прибутку, що отримується від комерційного використання ліцензії.

8. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

8.1. Міжнародна міграція робочої сили як форма міжнародних економічних відносин

Найважливішим елементом глобальної економічної системи, на яку перетворився світ наприкінці другого тисячоліття, є міжнародний ринок праці. У зв'язку з посиленням процесу глобалізації, міжнародна трудова міграція стала являти великий інтерес для світової економіки.

Міграція робочої сили може бути внутрішньою, що відбувається між регіонами однієї держави, і зовнішня, яка зачіпає кілька країн.

Міжнародна міграція робочої сили – це переселення працездатного населення з одних країн в інші строком більш ніж на рік, що спричинене факторами економічного або неекономічного характеру.

Всі переміщення населення відносно певної території складаються з еміграційних і імміграційних потоків.

Еміграція – це переселення громадян в іншу країну на постійне або довготривале тимчасове проживання.

Імміграція – це в'їзд у країну на постійне або довготривале проживання громадян іншої країни.

Реєміграція – це виїзд іммігрантів з країни імміграції або повернення емігрантів на батьківщину.

Міграційне сальдо – це різниця між еміграційними й імміграційними потоками.

У світовій практиці сформувався наступна класифікація форм міграції робочої сили:

1) *за напрямками*:

- міграція в рамках промислово розвинених країн;
- міграція із країн, що розвиваються, і колишніх соціалістичних країн у промислово розвинені країни;
- міграція робочої сили в рамках країн, що розвиваються;

- міграція із промислово розвинених країн у країни, що розвиваються (звичайно припускає міграцію висококваліфікованої робочої сили.);

2) *за територіальним охопленням:*

- міжконтинентальна;
- внутріконтинентальна;

3) *за рівнем кваліфікації мігрантів:*

- висококваліфікована робоча сила;
- низькокваліфікована робоча сила;

4) *за часом:*

- безповоротна (як правило, міжконтинентальна);
- тимчасова (як правило, внутріконтинентальна);
- сезонна (пов'язана із щорічними поїздками на заробітки);
- маятникова (передбачає щоденні поїздки до місця роботи за межі свого населеного пункту, країни);

5) *за ступенем законності:*

- легальна;
- нелегальна.

Сучасний світовий ринок праці характеризують три основні моделі трудових відносин: європейська, англо-саксонська й китайська. Вони відображають характер соціально-трудоових відносин у різних країнах світу.

Європейська модель характеризується високим рівнем правової захищеності працівника, жорсткими нормами трудового права, які орієнтовані на збереження робочих місць, регіонально-галузевим регулюванням рівня оплати праці та її диференціації.

Англо-саксонської моделі характерна свобода роботодавця у відносинах найму і звільнення, перевага колективно-договірного регулювання на рівні підприємства і фірми, що сприяє динамічним змінам на ринку праці, чутливому реагуванню на потребу зміни кількості робочих місць.

Китайська модель поєднує жорстке регулювання трудових відносин у державному секторі з повною відсутністю правового регулювання у приватному секторі.

Характерні риси сучасного процесу міжнародної міграції робочої сили наступні:

1) збільшення питомої ваги мігрантів у загальній кількості працездатного населення країн;

- 2) зростання масштабів міграції робочої сили;
- 3) формування нових центрів залучення робочої сили;
- 4) розширення еміграції з країн Східної Європи та країн колишнього соціалістичного табору;
- 5) зростання нелегальної імміграції;
- 6) посилення процесу «відпливу інтелекту»;
- 7) ротаційний характер міграції;
- 8) посилення ролі ТНК у міграційних процесах та надання їм організаційного характеру.

Кількісними показниками переміщення трудових ресурсів між країнами є показники, що фіксуються в платіжному балансі. Відповідно до методології складання платіжного балансу нерезидентом вважається приватна особа, що перебуває в країні менш ніж один рік. Якщо людина перебуває в країні більше року, то з метою статистичного обліку вона перекласифікується в резиденти. Показники, що пов'язані з міграцією робочої сили, є частиною балансу поточних операцій.

Попит на українських заробітчан, починаючи з 2016 року, найбільше зростає в Польщі, Словаччині, Литві і Хорватії. Якщо у 2005 році кількість українських трудових мігрантів, що виїхали за кордон, становила 56,5 тис. чол., у 2008 році – 80,4 тис. чол., то за 2015-2017 роки з України виїхало понад 4 млн. чол. Ця інформація стосується тільки тих мігрантів, які були працевлаштовані за допомогою офіційних посередницьких структур. Але за матеріалами преси та оцінками експертів, сьогодні за кордоном працює близько 6 млн українських громадян. Дані соціологічних опитувань свідчать, що 59 % опитаних українців у віці від 30 до 54 років хотіли б виїхати працювати за кордон, пояснюючи це переважно економічними причинами (але тільки 16 % з опитаних мали вищу освіту).

Міжнародна міграція робочої сили виникла дуже давно й постійно зазнавала змін. Проблеми міжнародної міграції вперше загострилися наприкінці 60-х років у рамках моделей економічного росту. Їхня суть полягала в тому, що міграція впливала на темпи економічного росту, а її причиною було розходження в рівні оплати праці між країнами. Відповідно до неокласичної теорії, еміграція приводить до росту добробуту приймаючої країни, при цьому економічний розвиток держави, з якої відбувається еміграція, залишається незмінним (не погіршується).

Неокейнсіанська теорія визнавала можливість погіршення

економічного становища країни, що експортує робочу силу в результаті міграції, особливо якщо відбувається «відплив інтелекту».

Сучасні теорії наголошують на дослідженні акумуляції людського капіталу як ендогенного фактора економічного росту країн. У рамках цих моделей міжнародна міграція є одним з пояснень розходжень у темпах економічного росту між країнами.

Отже, одним з основних факторів міжнародної міграції робочої сили є різний рівень реальної середньої заробітної плати в країнах. Якщо припустити, що у світі існують дві країни, що мають у своєму розпорядженні певну кількість трудових ресурсів, то, за умови зняття обмежень на переміщення робочої сили, виникне міжнародна міграція. При цьому, частина працівників буде виїжджати із країни з меншим рівнем заробітної плати в країну з більш високим рівнем заробітної плати.

У результаті міжнародної міграції обидві країни одержать економічний вигравш. Для країни з більш високою заробітною платою він буде полягати в розширенні обсягів внутрішнього виробництва за рахунок використання прибулої іноземної праці. Для країни з меншою заробітною платою економічний вигравш полягає в більше продуктивному використанні трудових ресурсів за рахунок їхнього часткового переливу в країну з більш високою заробітною платою. Крім того, країна, що експортує робочу силу, звичайно одержує своєрідну оплату за такий експорт у вигляді переказів на батьківщину частини доходів емігрантів. В умовах надлишковості трудових ресурсів виїзд робочої сили допомагає знизити безробіття. Необхідно також відзначити, що міграція робочої сили веде до вирівнювання оплати праці в країнах.

Найголовнішою проблемою сучасного стану міжнародної міграції є **«відплив інтелекту»**. Цей термін означає безповоротну або довготривалу еміграцію вчених і висококваліфікованих спеціалістів. Фактори, які впливають на процес еміграції цих людей, такі:

- 1) бажання покращити своє матеріальне становище;
- 2) постійне зниження соціального статусу вченого та спеціаліста;
- 3) не знаходження остаточної реалізації результатів їхньої роботи;
- 4) більша можливість за кордоном реалізувати свої знання та досвід;
- 5) національна та релігійна нетерпимість;
- 6) зростання безробіття в країні, навіть серед висококваліфікованих спеціалістів.

На жаль, розрив у заробітній платі українського і, наприклад, американського спеціаліста однакової кваліфікації вимірюється десятками й сотнями разів. Еміграція українських інтелектуалів підриває науковий потенціал країни: адже варто науковому закладу втратити лише 2–3 «генераторів ідей», як розпадається робота цілих творчих колективів, а іноді й інститутів.

8.2. Фактори, що визначають міграцію робочої сили

Зі здобуттям Україною незалежності демократизацією суспільного життя було усунуто характерні для тоталітарного суспільства обмеження щодо реалізації права людини на вільне пересування і вибір місця проживання. Не останню роль в ході української міграції робочої сили відіграли процеси роздержавлення власності й приватизація, що підсилили мобільність капіталу, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків та режим виїзду громадян за її межі. Існують причини, за якими відбувається переміщення населення.

Фактори, що впливають на процес міжнародної міграції робочої сили:

1) неекономічні:

- а) політико-правові (наприклад, потоки біженців із В'єтнаму після перемоги комуністів у 1975 р.);
- б) релігійні;
- в) етнічні;
- г) сімейні;
- д) екологічні;
- е) освітньо-культурні;
- ж) психологічні;

2) економічні:

- а) різні рівні економічного розвитку країн, що спричиняє різну вартість робочої сили. Робоча сила переміщається із країн з більш низьким рівнем життя в країни з більш високим рівнем;
- б) стан національного ринку праці. Так, у слаборозвинених країнах національний ринок праці розвивається в умовах органічного безробіття, що підштовхує людей до пошуку роботи в інших країнах;
- в) НТП, розвиток якого супроводжується ростом потреб у кваліфікованій робочій силі;
- г) вивіз капіталу, функціонування ТНК. Корпорації поєднують робочу

силу з капіталом, здійснюючи або рух робочої сили до капіталу, або переміщення свого капіталу до працenasичених регіонів.

Позитивні сторони еміграції для економіки в цілому:

- 1) еміграція полегшує положення на національному ринку праці;
- 2) з-за кордону в країну повертаються більш кваліфіковані робітники, які отримали освіту в іншій країні;
- 3) перекази валютних коштів з-за кордону є важливим джерелом доходу країни;
- 4) повертаючись на батьківщину, мігранти привозять із собою матеріальні цінності й заощадження, що становить приблизно таку ж суму, що і їхні грошові перекази.

Негативні сторони еміграції для економіки в цілому:

- 1) країна втрачає частину трудових ресурсів у найбільш працездатному віці, у результаті чого відбувається старіння нації;
- 2) втрачаються витрати на загальноосвітню й професійну підготовку;
- 3) відбувається «відплив інтелекту».

Прийнято вважати, що ефекти імміграції найчастіше спрощено описуються як негативні, оскільки робітники, що приїжджають з-за кордону, скорочують кількість робочих місць і збільшують безробіття серед корінного населення. Однак варто підкреслити й позитивні наслідки імміграції.

Позитивні сторони імміграції для економіки в цілому:

- 1) іммігранти сприяють омолодженню нації, тому що виїжджає звичайно мобільна частина населення в найбільш працездатному віці;
- 2) досягається економія коштів на навчання прийнятих працівників і фахівців;
- 3) іммігранти розширюють ємність внутрішнього ринку, а зібрані на їхніх рахунках кошти використовуються для економіки;
- 4) у результаті припливу іноземних робітників, що володіють високою мобільністю, полегшуються структурні, галузеві й інші зміни в економіці.

Позитивні сторони імміграції для окремої фірми полягають в тому, що іноземна робоча сила коштує дешевше, ніж національна, отже, фірма знижує витрати на заробітну плату.

Негативні сторони імміграції для економіки в цілому:

- 1) погіршується ситуація на ринку праці у зв'язку з ростом пропозиції робочої сили й обмеженням робочих місць;

- 2) відбувається зниження ціни на національну робочу силу, тому що росте пропозиція на національному ринку праці;
- 3) можуть провокуватися конфлікти між корінним населенням і іммігрантами.

Масова еміграція з України в 90-х роках була спричинена такими обставинами:

- 1) зростанням безробіття;
- 2) величезною різницею в умовах життя й рівні заробітної плати в Україні й країнах Заходу;
- 3) відсутністю перспектив професійного зростання для багатьох обдарованих людей;
- 4) економічною нестабільністю в країні й невизначеністю шляхів виходу з неї;
- 5) гуманітарними мотивами;
- б) відсутністю безпеки громадян.

Вплив імміграції на бюджет розрізняється в довгостроковому й короткостроковому плані залежно від характеру міграції, від кваліфікації й тривалості перебування мігрантів у приймаючій країні, від їхнього віку. Наприклад, навчання дітей іноземців відноситься до статті витрат, пов'язаних з імміграцією, але через деякий час, ставши громадянами приймаючої країни і працюючи, вони будуть здійснювати податкові платежі в державний бюджет. Відповідно дослідженням, що були проведені у США й Канаді, середній іммігрант одержує менше соціальних виплат і платить більше податків і внесків, ніж середній представник корінного населення.

Спостерігається взаємозв'язок між значенням ВВП на душу населення й впливом, що імміграція робить на економічне зростання країни. У найбідніших країнах вплив імміграції на економічний ріст негативний, а в розвинутих країнах – позитивний. Це пояснюється тим, що бідні країни не можуть проводити раціональну імміграційну політику. Мігранти, що перебувають у даних країнах, менш освічені (наприклад, біженці з інших бідних країн), ніж у середньому населення приймаючої країни. Збільшення робочої сили в таких країнах знижує капіталоозброєність у розрахунку на одного працівника, і тим самим негативно впливає на економічний ріст. Імміграція в розвинуті країни складається з більш кваліфікованих працівників. Таким чином, у розвинутих країнах вигоди від імпорту людського капіталу

перевищують витрати від зниження капіталоозброєності.

На цей час в нашій країні спостерігається зменшення чисельності працюючих у наукомістких та соціально-орієнтованих галузях економіки. Скоротилася чисельність зайнятих у галузях машинобудівного комплексу та переробної промисловості. Більшість працівників, що звільнились, перейшли у сферу торговельно-посередницької діяльності, тобто відбулася значна професійна декваліфікація кадрового потенціалу.

Якщо раніше основним мотивом еміграції був етнічний фактор, то останнім часом на перший план висувається економічний. Після зняття штучних обмежень на шляху возз'єднання сімей кількість емігрантів з України зростала дуже швидко. Останнім часом значного поширення набули поїздки за кордон з метою заробітку шляхом дрібної торгівлі або тимчасового працевлаштування, ставши засобом виживання багатьох сімей у складних умовах перехідного періоду.

Порівнюючи місця діяльності трудових мігрантів за кордоном з останнім місцем роботи до виїзду, слід зазначити, що найбільш "постійними" є будівельники (82,8 % з них не змінили рід діяльності при зміні місця роботи). Також доволі часто за кордоном продовжують займатися тим самим видом діяльності трудові мігранти, які до виїзду працювали у торгівлі або готелях та ресторанах, хоча серед них значна частка осіб, які працюють домашньою прислугою. У будівництві найчастіше переходять трудові мігранти, які до виїзду за кордон працювали у сільському господарстві, промисловості, транспорті та зв'язку і навіть у державному управлінні й операціях з нерухомим майном. Мігранти, які в Україні працювали в галузях освіти або охороні здоров'я, за кордоном переважно працюють зазвичай як домашня прислуга (гувернантки, догляд за хворими).

Необхідно відзначити, що на рубежі XX–XXI вв. у розвинених країнах знову загострилася проблема недостачі трудових ресурсів, що було викликане падінням народжуваності й посиленням структурних диспропорцій на ринку робочої сили. Щоб до 2050 р. утримати чисельність населення ЄС на рівні 2000 р., треба щорічно приймати 949 тис. іноземців.

8.3. Напрямки й структура міграційних потоків

Відповідно до класифікації В. Бенінга, у сучасній структурі економічної міграції виділяються чотири основних її типи:

- міграція некваліфікованої й напівкваліфікованої робочої сили для тимчасової роботи за кордоном;
- міграція для постійної роботи за кордоном;
- міграція технічних і управлінських працівників, бізнесменів і осіб, зайнятих реалізацією закордонних проектів, що включає індивідуальну міграцію професіоналів і бізнесменів за власним бажанням; пересування менеджерів і технічних фахівців у рамках ТНК. Але цей тип характеризується невеликими масштабами. Наприклад, частка американських громадян, зайнятих в 1989 р. у закордонних філіях ТНК (переважно на вищих посадах), не перевищувала в середньому 0,3 % їхнього персоналу, що пов'язано з високими витратами на утримання таких службовців за кордоном і більш вигідними умовами найму місцевого висококваліфікованого персоналу, а також активним використанням передових засобів зв'язку;
- міграція з метою одержання професійної освіти й практичної підготовки, яка організується більш розвиненими державами для просування на закордонні ринки й наступне використання своїх технологій, устаткування, досвіду роботи та інше.

Основними чинниками, що визначають напрямок міжнародної міграції робочої сили є:

- а) близькість до державних кордонів з іншими країнами: це полегшує й здешевлює здійснення трудової міграції;
- б) особливості менталітету населення;
- в) загальний рівень розвитку регіону: з високорозвинених регіонів відтік населення на роботу за кордон є менш інтенсивним.

Виділяють такі країни й регіони, які є джерелами притягання мігрантів з інших країн [див. 5, с. 329]:

1. **США.** Післявоєнна міграція до США складалася із двох етапів: першого – активна європейська еміграція; другого (починаючи з 1965р.) – еміграція із країн Азії й Латинської Америки. У 60-ті роки в США трудова імміграція, що здійснювалася на відміну від Німеччини й Франції головним чином за приватними каналами, набула великого розмаху. Відповідно до програми "Брасеро", що була ініційована ще в роки Другої світової війни й здійснювалася до 1964 р., мексиканським

робітникам дозволялося тимчасово працювати в США. За час дії програми було прийнято близько 5 млн. працівників, зайнятих в основному в сільському господарстві США. Стільки ж мексиканських мігрантів прибуло в цей період у країну нелегально, що послужило приводом для припинення дії програми. На цей час США, які вважаються найбільш економічно розвинутою країною сучасного світу, залучають як низькокваліфіковану, так і висококваліфіковану робочу силу. Основні потоки низькокваліфікованої робочої сили направляються до США з Мексики й країн Карибського басейну. Вискокваліфіковані працівники іммігрують до США практично з усіх країн світу, включаючи Західну Європу, Латинську Америку, Росію, Україну, Індію та інші країни.

2. Країни Західної Європи. Країнами, що приймають основну частину іммігрантів, є Німеччина, Франція, Великобританія, Швейцарія, Бельгія, Швеція й Нідерланди. У цих країнах цілі галузі економіки залежать від імпорту робочої сили. У Франції іммігранти становлять чверть зайнятих у будівництві, третина в автомобілебудуванні, у Бельгії половину гірників. Країнами - експортерами робочої сили в даний регіон є країни європейської периферії (Туреччина, Італія та інші), країни Східної Європи, країни Близького Сходу й Північної Африки. Міграції працівників з африканських країн – колишніх колоній західноєвропейських держав сприяють спільність мови, історично сформовані традиційні торговельні й інші зв'язки. Особливістю міжнародного міграційного процесу в даному регіоні є існування Єдиного ринку праці, що був утворений як одна зі стадій інтеграції ЄС, тому в Західній Європі висока частка мігрантів (близько 40 %) із країн-членів ЄС.

3. Австралія. У країні налічується близько 200 тис. іноземних робітників. Переважають мігранти зі Східної й Південно-Східної Азії, а також зі Східної й Центральної Європи. Відповідно до австралійської міграційної політики, туди, у першу чергу, приймаються іммігранти, здатні здійснити інвестиції в економіку країни.

На початку 70-х стали з'являтися нові нетрадиційні центри притягання робочої сили. Для них характерне прискорене зростання темпів економічного росту, розвиток обробної промисловості, значні обсяги притягнутого іноземного капіталу, аж до створення філій ТНК. Це сприяє зацікавленості в залученні трудових ресурсів. До цих країн відносять:

1. **Країни Латинської Америки.** Найпоширенішою формою тут є сільськогосподарська міграція. В останні роки для країн цього регіону особливий інтерес являють іммігранти із країн Центральної й Східної Європи за тими спеціальностями, у яких відчувається гостра нестача кадрів (нафтовики, інженери-хіміки, фермери й т. і.) Крім того, у даних країнах переважає короткострокова міграція, пов'язана, наприклад, з роботою в машиноскладальних цехах філій відомих автомобілебудівних ТНК. Роста також попит з боку даних країн на іммігрантів з колишнього СРСР.

2. **Країни Африки.** Для цього регіону характерна внутріконтинентальна міграція. Основні приймаючі країни цього регіону – країни Північної Африки й ПАР, де мігранти працюють у таких складних галузях, як алмазодобування, золотодобування, видобуток урану.

3. **Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону.** Сюди переважно направляються мігранти із Брунею, Японії, Гонконгу, Малайзії, Пакистану, Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню та ін.

4. **Нафтовидобувні країни Близького Сходу.** Даний регіон переважно залучає дешеву іноземну робочу силу на важкі низькооплачувані роботи. Цей ринок робочої сили сформувався ще в 70-і роки. В 90-х роках на ньому вже було зафіксовано більш 4,5 млн. іноземних робітників, у той час як чисельність місцевих робітників становила 2 млн. осіб. Головним експортером робочої сили на Близькому Сході є Єгипет. У середині 90-х років доходи за трудовими переказами емігрантів склали 3,2 млрд. дол. Висока частка мігрантів з інших прилеглих арабських держав (Сирія, Ліван, Йорданія), зі Східної й Південно-Східної Азії (Індія, Пакистан, Філіппіни).

Ті країни, до яких іммігрує більш 25 тис. осіб на рік, вважаються високорозвиненими державами із ВВП більш ніж 6900 дол. на душу населення. У цілому можна говорити про інтенсифікацію міграційних процесів.

Для сучасних зовнішніх міграцій населення України характерною є зміна спрямованості і інтенсивності міграційних потоків. За показниками рівня участі населення нашої країни у трудовій міграції та спрямованості зовнішніх трудовіграційних контактів усі регіони України можна об'єднати у п'ять географічно цілісних міграційних районів [4, с.66]:

1. *Закарпатський.* Цей район охоплює однойменну область, що

характеризується найвищим серед усіх регіонів України рівнем участі населення у трудовій міграції. Основними напрямками трудових поїздок є Чеська Республіка, Угорщина та Словаччина.

2. *Буковинський*. Район територіально відповідає Чернівецькій області, де спостерігається дуже високий (хоча й у півтора рази менший, ніж на Закарпатті) рівень участі населення працездатного віку в трудовій міграції. Більше половини місцевих заробітчани працюють в Італії, решта – переважно в інших країнах “старого” Євросоюзу.

3. *Галицько-Волинський* – Волинська, Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області. Рівень участі населення працездатного віку у трудових міграціях удвічі вищий за загальнодержавний рівень, але вдвічі менший, ніж у Буковинському районі. На тлі інших районів тут спостерігається значно вищий рівень орієнтації на Польщу і підвищений – на Португалію, Іспанію та Італію за відносно низьким рівнем орієнтації на країни СНД.

4. *Західно-Центральний* – Вінницька, Рівненська, Хмельницька та Черкаська області. Показник участі у трудових міграціях тут відповідає загальнодержавному рівню або вищий за нього. Структура мігрантів за потоками близька до загальних по Україні показників.

5. *Східно-Центральний* – Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Харківська, Чернігівська області та м. Київ. Це територіально найбільший район, що охоплює 11 з 27 регіонів України. Основні особливості трудові міграційної ситуації – помітно нижчий від загальнодержавного рівень участі населення працездатного віку у трудовій міграції і переважна орієнтація на країни СНД.

8.4. Державна міграційна політика

Міграційні процеси впливають на країни імміграції й еміграції. Будь-яка держава, яка здійснює економічну політику, не може не регламентувати процеси трудової міграції. Із цією метою вона проводить певну міграційну політику.

Державна міграційна політика – це політика держави, спрямована на регулювання експорту/імпорту робочої сили з даної країни та до неї.

Міграційна політика класифікується на еміграційну та імміграційну.

Виділяють три напрямки імміграційної політики:

1. Політика, що базується на обмеженні строку перебування іммігрантів у країні, про що вони відразу ж попереджаються. Ця політика має на меті постійне відновлення працюючих мігрантів, тому деякі автори пишуть про так звану ротаційну імміграцію.

2. Політика, що дозволяє перебування без певного строку із правом в'їзду членів родини.

3. Політика, що дозволяє постійне проживання іммігрантів і припускає право на одержання громадянства після певного строку.

Вибір тієї або іншої форми імміграційної політики держави залежить від економічної ситуації в країні, стану національного ринку праці, демографічної ситуації.

Імміграційна політика містить у собі наступні інструменти:

1. Якісні вимоги до іноземної робочої сили: наявність сертифіката про освіту, стаж роботи зі спеціальності. Наприклад, в Австралії приймають фахівців із професійним стажем від 3 років, у США – від 5 років.

2. Введення вікового цензу для осіб, що в'їжджають. В Алжирі вік робочих різних спеціальностей не повинен перевищувати 40 років, у Швеції й Норвегії вік буровиків-нафтовиків обмежений 20–40 роками.

3. Перевірка стану здоров'я потенційних іммігрантів. Наприклад, фірми Швеції й Норвегії проводять попереднє медичне й психологічне тестування іноземних кандидатів.

4. Обмеження політичного характеру. Так, у США був обмежений в'їзд членів комуністичної або будь-якої іншої партії тоталітарного типу. В Ірландії відмовляють іноземцям, раніше засудженим на строк більш 1 року.

5. Пряме квотування імпорту робочої сили, що виражається в законодавчо встановлюваному співвідношенні чисельності іноземних і національних кадрів на підприємстві.

6. Обмеження часу роботи в країні: у Норвегії дозвіл на тимчасову роботу видається на строк не більш 1 року, у Зімбабве – на строк не більше 5 років.

7. Заборони на професії в явній або непрямій формі, що виражаються в прийнятті законів, які містять докладний перелік професій, займатися якими іноземцям заборонено.

8. Національно-географічні пріоритети, що показують кращі регіони міграції. У США з 1924 року структура імміграційних квот була

сприятливою для жителів Північно-Західної Європи. Реформа імміграційного законодавства в 1965 р. стимулювала в'їзд вихідців з Азії й Латинської Америки. Новий імміграційний закон 1990 р. надав більші можливості для кваліфікованих фахівців із країн Європи.

9. Система санкцій, що діють відносно незаконних іммігрантів, а також осіб, що займаються незаконним імпортом робочої сили й роботодавців, що незаконно використовують працю мігрантів.

Загальним для всіх країн імміграції є положення про те, що, незважаючи на наявне законодавство, його застосування залежить від коливань кон'юнктури ринку праці, спеціальності й кваліфікації мігранта, від країни його походження.

Двоїстий вплив еміграції на економіку й демографію відображується й в еміграційній політиці держав, з яких іде відтік трудових ресурсів.

Можна виділити наступні напрямки еміграційної політики держав:

- а) стимулювання трудової міграції;
- б) обмеження трудової міграції;
- в) створення нових умов для рееміграції;
- г) створення умов для адаптації реемігрантів на батьківщині.

Еміграційна політика містить у собі наступні інструменти:

- тверді вимоги до фірм-посередників, що займаються вербуванням робочої сили, відносно надання ними фінансових і юридичних гарантій працевлаштування й створення нормальних життєвих умов для емігрантів;

- лімітування видачі закордонних паспортів; заборона (пряма або непряма) на виїзд окремих категорій працівників і введення еміграційних квот; установлення строків обов'язкової роботи в країні після отримання освіти за державний рахунок;

- проведення валютної і банківської політики заохочення валютних переказів з-за кордону: надання пільг по валютних внесках (більш високий відсоток по депозитах, звільнення їх від податків, пільгові поштові й телеграфні тарифи на інвалютні перекази); продаж робітникам-мігрантам цінних паперів, що не оподатковуються та інше;

- проведення митної політики, що передбачає митні пільги для трудящих-емігрантів, які повернулися до країни. Наприклад, у Бангладеш уряд дозволяє реемігрантам ввозити в країну за пільговими тарифами більш 40 найменувань виробів;

- розробка програми робочих місць для реемігрантів;
- видача кредитів і надання пільг реемігрантам на будівництво й придбання житла;
- видача кредитів для відкриття власного бізнесу.

Система міждержавного регулювання міграційних процесів містить у собі: двосторонні й багатосторонні міжнародні угоди про використання праці мігрантів і захист їхніх соціально-економічних прав; діяльність міжнародних економічних організацій, таких як Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Міжнародна організація міграції (МОМ) та інших.

Провідна роль у регулюванні процесів міжнародної міграції належить МОП, що має статус спеціалізованої установи ООН. Вона була створена в 1919 р., відповідно до Версальського мирного договору в рамках Ліги Націй як міжнародна комісія для виробітки конвенцій і рекомендацій з питань трудового законодавства й поліпшення умов праці.

Відмінною рисою участі МОП країн-членів є тристоронній принцип представництва – від уряду, роботодавців і профспілок.

МОП здійснює діяльність за наступними напрямками:

- розробка конвенцій і рекомендацій щодо праці;
- надання технічної допомоги країнам, що розвиваються;
- навчання й освіта з питань, що входять у коло діяльності МОП.

Розробка конвенцій і рекомендацій щодо праці – найважливіша форма діяльності МОП. Міжнародні норми, що їм належать, охоплюють всілякі області трудових відносин і соціальних питань, які відносяться до трудящих-мігрантів. Серед них: захист трудящих-мігрантів; рівноправність громадян країни й іноземців в області соціального забезпечення; збереження прав трудящих-мігрантів в області соціального забезпечення з інвалідності, старості, на випадок втрат годувальника.

МОП рекомендує всім країнам, які включені до процесів міграції, координувати політику в області зайнятості, поліпшувати медичне обслуговування мігрантів, боротися проти «відпливу інтелекту», полегшувати добровільне повернення мігрантів на батьківщину.

Виділяють три основних види програм, спрямованих на стимулювання повернення емігрантів на батьківщину:

1. Програми стимулювання рееміграції. Вони включають широке коло заходів: від заходів щодо примусової репатріації незаконних

іммігрантів до надання матеріальної допомоги іммігрантам, які бажають повернутися на батьківщину (наприклад, виплата допомоги при фактичному поверненні іммігранта на батьківщину).

2. Програми професійної підготовки іммігрантів. Вони мають на увазі те, що, отримавши освіту в розвинутій країні, іммігранти зможуть розраховувати на більш високооплачувану й престижну роботу на батьківщині.

3. Програми економічної допомоги країнам масової еміграції. Вони припускають формування розвиненими країнами (країнами імміграції) нових підприємств у формі кооперативів, спільних компаній, акціонерних товариств на території країн масової еміграції. Це стимулює емігрантів повертатися на батьківщину, оскільки вони мають можливість працювати на цих спільних підприємствах і одержувати заробітну плату не меншу, ніж у розвинутих країнах.

Формування в Україні економіки відкритого типу, інтеграція її у світове господарство ставлять у ряд першочергових завдань, пов'язані з регулюванням зовнішньої трудової міграції. Щоб стати справді ефективним інструментом регулювання міждержавного обміну робочою силою, державна міграційна політика має бути конструктивною і раціонально збалансованою, спиратись на досвід країн – традиційних експортерів та імпортерів робочої сили, формуватися з урахуванням стратегічних орієнтирів розвитку трудової міграції в Україні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Що розуміється під міжнародною міграцією робочої сили?
2. Які фактори визначають міжнародну міграцію робочої сили?
3. Які економічні ефекти міграції робочої сили?
4. У чому полягає вплив еміграції на економіку країни – експортера робочої сили?
5. У чому полягає вплив імміграції на економіку країни, що приймає іноземну робочу силу?
6. Назвіть основні напрямки міграційних потоків.
7. Які існують способи державного регулювання імміграції й еміграції?
8. Назвіть засоби державного стимулювання рееміграції.

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 8

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. *Причини міжнародної міграції робочої сили – це:*

- а) національні відмінності в заробітній платі;
- б) політичний фактор;
- в) особисті обставини;
- г) всі відповіді неправильні.

2. *Реєміграція – це:*

- а) повернення робочої сили в країну еміграції;
- б) посилення процесу еміграції;
- в) наявність негативного міграційного сальдо;
- г) всі відповіді неправильні.

3. *До позитивних наслідків міграції робочої сили для країни-експортера відносять:*

- а) “відплив умів”;
- б) скорочення податкових надходжень;
- в) зниження рівня безробіття;
- г) зниження рівня заробітної плати некваліфікованої робочої сили.

4. *Еміграція – це:*

- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
- б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
- в) переселення працездатного населення з одних країн в інші строком більш ніж на рік, що викликане причинами економічного або неекономічного характеру;
- г) повернення емігрантів на батьківщину.

5. *До характеристик міграційного законодавства розвинених країн не відноситься:*

- а) квотування;
- б) обмеження особистого характеру;
- в) дозвіл на в'їзд всім бажаючим;
- г) професійно-кваліфікаційні вимоги.

6. *Імміграція – це:*

- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
- б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
- в) переселення працездатного населення з одних країн в інші строком більш ніж на рік, що викликане причинами економічного або

неекономічного характеру;

г) повернення емігрантів на батьківщину.

7. Міграційне сальдо – це:

а) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;

б) різниця між еміграцією із країни й імміграцією в країну;

в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;

г) всі відповіді правильні.

8. "Відплив умів" – це:

а) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;

б) різниця між еміграцією із країни й імміграцією в країну;

в) всі відповіді правильні;

г) немає правильної відповіді.

9. Міграція робочої сили – це:

а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;

б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;

в) переселення працездатного населення з одних країн в інші строком більш ніж на рік, що викликане причинами економічного або неекономічного характеру;

г) всі відповіді неправильні.

10. Міжнародна міграція робочої сили у світовому масштабі призводить до:

а) стабілізації обсягів виробництва;

б) зменшення обсягів виробництва;

в) збільшення обсягів виробництва;

г) зниження темпів економічного росту.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. У результаті міграції робочої сили відбувається вирівнювання рівнів оплати праці в країнах.

2. Міжнародна міграція робочої сили сприяє росту сукупного обсягу світового виробництва.

3. Міграційне сальдо – це сума еміграції з країни та імміграції в країну.

4. Рееміграція – це міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів.

5. Еміграція – це в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону.

6. Імміграція – це виїзд працездатного населення з певної країни за кордон.

7. Імміграція в малу країну призводить до зменшення в неї середньої заробітної плати в моделі специфічних факторів виробництва.

8. За моделлю факторів виробництва Хекшера–Оліна внаслідок імміграції в країні, що приймає робочу силу, виробництво трудомісткого товару зменшиться, а виробництво капіталомісткого – зросте.

9. За моделлю специфічних факторів виробництва, якщо праця є мобільним фактором, то виробництво як трудомісткого, так і капіталомісткого товару зросте внаслідок імміграції в країну, що приймає.

10. "Відплив умів" – це повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Легальна імміграція в США становить 740 тис. чол. на рік, а еміграція – 160 тис. чол.. Визначите міграційне сальдо.

Задача 2. Узбекистан виробляє бавовну, використовуючи два фактори виробництва – землю й працю. Граничний продукт праці кожного працівника, виражений у доларах, скорочується з ростом їхньої чисельності таким чином:

Кількість робітників	1	2	3	4	5	6
Граничний продукт	12	10	8	6	4	2

Визначте:

1. Від чого залежить реальна зарплата працівників?
2. Якщо власник землі наймає трьох узбецьких працівників, яка буде їхня сукупна зарплата?
3. Якщо власник землі, крім того, наймає ще й трьох іммігрантів з В'єтнаму, як зміняться його доходи?

9. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

9.1. Сутність, передумови й цілі економічної інтеграції

Закономірним результатом розвитку міжнародної торгівлі товарами й послугами та міжнародного руху факторів виробництва стала економічна інтеграція.

Сучасне світове господарство – це не тільки сукупність і взаємне переплетіння національних економік. Іншою його стороною є інтеграційні комплекси, що включають національні господарства декількох держав і відрізняються більш розвиненим поділом праці, зближенням і взаємним пристосуванням економічних механізмів, більш тісним переплетінням капіталів, проведенням погодженої міждержавної економічної політики.

Утворення інтеграційних угруповань особливо поширилось в останні роки. На цей час у світі діє більш 85 регіональних торговельних економічних угод і домовленостей, у рамках яких здійснюється більше 60 % світової торгівлі.

Економічна інтеграція – це процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів, набуває форму міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами.

З економічних позицій об'єктивний фактор міжнародної економічної інтеграції – забезпечення кращих умов застосування обмежених ресурсів. Переваги тут не задані: характер і роль пріоритетних ресурсних факторів закономірно змінюються. Після Другої світової війни поштовхом для інтеграційного розвитку стало завдання об'єднання насамперед виробничих ресурсів (енергоносіїв, металургійних потужностей і т. і.), як це було при створенні загального ринку в Західній Європі. Поступово ядром міжнародного інтеграційного розвитку стає технологічна сфера. Останнім часом особливого значення набуває інформаційно-інжинірингова діяльність. Це також підтверджується практичним досвідом ЄС.

Можна констатувати, що в сучасних умовах міжнародна економічна інтеграція – логічний, закономірний результат транснаціоналізації мікроекономічних і макроекономічних процесів. При цьому остання «вбудовується» у ринкові принципи світогосподарських відносин.

У світовій практиці використовуються два основних методи

здійснення всіх типів міжнародної економічної інтеграції: інституціональний і функціональний. Відповідно до першого методу інтеграція починається, розвивається й поглиблюється за допомогою інституціональних, адміністративних заходів і акцій. Другий метод заснований на принципах лібералізації економіки й зовнішньої торгівлі.

Економічна інтеграція характеризується деякими істотними ознаками, які в сукупності відрізняють її від інших форм економічної взаємодії країн:

1) взаємопроникненням і переплетінням національних виробничих процесів;

2) широким розвитком міжнародної спеціалізації й кооперації у виробництві, науці, техніці на основі найбільш прогресивних і глибоких їхніх форм;

3) глибокими структурними змінами в економіці країн-учасниць;

4) необхідністю в цілеспрямованому регулюванні інтеграційного процесу, розробці скоординованої економічної стратегії й політики;

5) регіональністю просторових масштабів інтеграції, тому що необхідні передумови, в першу чергу, складаються між країнами, де встановилися тісні господарські зв'язки.

Процес економічної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення ширшого економічного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на економічний вигравш, хоча можуть також переслідувати політичні та інші цілі.

Виділяють наступні передумови інтеграції [див. 5, с. 362]:

- *схожість рівнів економічного розвитку* і ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються. За рідкісним винятком (НАФТА) міждержавна інтеграція розвивається між промислово розвиненими та між країнами, що розвиваються;

- *географічна наближеність країн*, що інтегруються, наявність у більшості випадків спільного кордону та історично сформованих економічних зв'язків;

- *спільність економічних та інших проблем*, що постають перед країнами в області економічного розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва тощо. За своєю сутністю економічна інтеграція покликана вирішити низку конкретних проблем, які реально існують перед країнами, що інтегруються;

- *демонстраційний ефект*: у країнах, що входять до інтеграційних

об'єднань, як правило, відбуваються позитивні зрушення (прискорення темпів економічного росту, зниження інфляції, зростання зайнятості, тощо), що чинить певний психологічний вплив на інші країни;

- *«ефект доміно»*. Після того, як більшість країн того чи іншого регіону стали членами інтеграційного об'єднання, інші країни, які залишилися за його межами, відчувають деякі труднощі, пов'язані з переорієнтуванням економічних зв'язків країн, що входять до даного угруповання. Це нерідко призводить до скорочення обсягів торговельних відносин країн, що залишилися за межами інтеграції. У результаті вони також змушені вступити в інтеграційне об'єднання.

Спираючись на зазначені передумови, країни, які утворюють інтеграційні об'єднання, незважаючи на їх чисельність у сучасній світовій економіці і на різні рівні розвитку, переслідують приблизно однакові цілі. Основними цілями інтеграції є:

- використання переваг економії на масштабі, що забезпечує розширення розмірів ринку, скорочення трансакційних витрат, збільшення прямих іноземних інвестицій;

- створення сприятливого зовнішньополітичного середовища. Така мета особливо характерна для країн ПСА і Близького Сходу. Тут важливе зміцнення взаєморозуміння і співробітництва в політичній, військовій, соціальній та інших неекономічних областях;

- рішення завдань торговельної політики. Регіональна інтеграція розглядається як спосіб зміцнити переговірні позиції країн, що беруть участь, у рамках багатосторонніх переговорів у СОТ. Крім того, регіональні об'єднання дозволяють створювати більш стабільну основу для взаємної торгівлі;

- сприяння структурній перебудові економіки. Залучення країн, що створюють ринкову економіку або здійснюють глибокі економічні реформи, до регіональних торговельних угод країн з більш високим рівнем ринкового розвитку розглядається як найважливіший канал передачі ринкового досвіду. Більш розвинуті країни, залучаючи своїх сусідів до процесів інтеграції, також зацікавлені в прискоренні їхніх ринкових реформ і в створенні там повноцінних емних ринків;

- підтримка молодих галузей національної промисловості, тому що для національних товаровиробників виникає більш широкий регіональний ринок.

Економічна інтеграція має ряд сприятливих умов для

взаємодіючих сторін.

1. Зближення країн у регіональних рамках створює привілейовані умови для фірм країн–учасниць економічної інтеграції, захищаючи їх деякою мірою від конкуренції з боку третіх країн.

2. Інтеграційне співробітництво дає господарюючим суб'єктам більш широкий доступ до різного роду ресурсів: фінансових, трудових, матеріальних, до новітніх технологій, а також дозволяє виробляти продукцію, розраховуючи на більш ємний ринок.

3. Інтеграційна взаємодія дозволяє вирішувати найбільш гострі проблеми соціального характеру.

Таким чином, у результаті інтеграції окремі групи країн створюють між собою більш сприятливі умови для торгівлі й для міжрегіонального пересування факторів виробництва, ніж для інших країн. У цілому міжнародна інтеграція позитивно впливає на світову економіку за умови, якщо група країн, що інтегруються, лібералізуючи взаємні економічні зв'язки, не встановлює менш сприятливі, ніж до початку інтеграції, умови для торгівлі із третіми державами.

9.2. Основні етапи й економічні ефекти інтеграції

Історично інтеграція еволюціонує через декілька основних рівнів, кожен з яких свідчить про ступінь її зрілості.

На першому рівні, коли країни ще лише роблять перші кроки до взаємного зближення, між ними укладаються преференційні торговельні угоди [див. 5, с. 363]. Преференційні угоди, що передбачають збереження національних митних тарифів кожної з країн, повинні розглядатися навіть не як початковий, а як підготовчий етап інтеграційного процесу, який стає таким лише тоді, коли набуває розвиненіших форм.

На другому рівні інтеграції країни переходять до створення зони вільної торгівлі, що передбачає вже не просто скорочення, а повну відміну митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами. В більшості випадків умови зони вільної торгівлі поширюються на всі товари, окрім продуктів сільського господарства. Зона вільної торгівлі може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, розташованим в одній із країн-членів, але часто обходиться без нього, погоджуючи основні параметри свого розвитку на періодичних нарадах

керівників відповідних відомств.

Третій рівень інтеграції пов'язаний з утворенням митного союзу (МС). На цьому етапі узгоджується відміна національних митних тарифів і вводиться загальний митний тариф і єдина системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх країн. Для МС вже виникає необхідність у регулюючих інститутах. По-перше, перехід до єдиних мит і спільного здійснення координаційних заходів вимагає істотного перегляду підходів до розвитку багатьох галузей національної економіки в кожній країні. По-друге, необхідна координація розвитку окремих галузей на макроекономічному рівні, що веде до появи нових проблем в інших сферах діяльності. По-третє, виникає потреба в переговорах з узгодження не тільки митно-тарифної політики, але й координації або пристосування внутрішніх ринків до виникаючих спільних інтересів. У цьому зв'язку постає питання про створення наднаціональних органів, які будуть розробляти, координувати, контролювати діяльність окремих сфер зовнішньої торгівлі й виробництва. Реальні МС навряд чи можуть обійтися без цього.

Функціонування МС аж ніяк не припускає уніфікацію митно-тарифної політики для всього спектра вироблених і споживаних товарів. У сферу інтеграційної діяльності на цьому етапі поступово попадають всілякі галузі й сектори економіки. Це цілком зрозуміло, тому що головну роль одержує рух на мікро-рівні, який забезпечує виробничу інтеграцію. Інтеграція відбувається й у валютно-фінансовій області, але валютно-фінансове співробітництво, особливо спочатку, не є основним, воно скоріше відіграє роль обслуговуючого фактора.

Як правило, у рамках МС сформовані фінансові інститути, банки, страхові компанії відіграють другорядну роль. Як показує практика, поза сферою МС і його загальної митно-тарифної політики залишаються такі великі напрямки, як оборонна промисловість, окремі галузі енергетики та ін.

Коли інтеграційний процес досягає **четвертого рівня** – спільного ринку (СР), інтегруючі країни домовляються про свободу руху не лише товарів і послуг, але і факторів виробництва – капіталу і робочої сили. Свобода міждержавного пересування під захистом єдиного зовнішнього тарифу факторів виробництва вимагає організаційно значно більш високого рівня міждержавної координації економічної політики. Переростання МС у спільний ринок обумовлюється як чисто

економічними факторами, так і політичними. Незважаючи на зникнення певною мірою тарифних перешкод при обміні, залишаються нетарифні: розходження в технічних нормах, законодавчий захист національних марок товарів та інше. Досвід показує, що узгодження широкого кола питань є досить складною справою й домогтися консенсусу вдасться не завжди. Для досягнення успіху необхідні нові підходи й методи керування, значне посилення наднаціональних інтересів.

На п'ятому рівні інтеграція перетворюється на економічний союз (ЕС), який передбачає разом із загальним митним тарифом і свободою руху товарів і чинників виробництва також і координацію макроекономічної політики і уніфікацію законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній і грошовій.

Своєрідну форму економічного союзу, й одночасно, його велику складову створює **валютний союз**, що передбачає:

- погоджене (спільне) плавання національних валют;
- встановлення за згодою фіксованих валютних курсів, які цілеспрямовано підтримуються центральними банками країн-учасниць;
- створення єдиної регіональної валюти;
- формування єдиного регіонального банку, що є емісійним центром даної міжнародної валютної одиниці.

Функціонування економічного союзу на цей час виглядає наступним чином. Основні напрямки політики країн-учасниць визначаються спільно у вигляді рішень Ради Міністрів відповідних країн, яка навіть стежить за ходом економічного розвитку кожної країни й союзу в цілому. При невідповідності економічної політики якоїсь із країн основним напрямкам політики економічного союзу, а також у випадку, якщо її проведення перешкоджає нормальному його функціонуванню, Рада Міністрів вживає необхідних заходів. Наприклад, країни-учасниці повинні уникати дефіциту державного бюджету, і за цим установлений контроль.

Принципово можливе існування і **шостого рівня** інтеграції – політичного союзу (ПС), який передбачав би передачу національними урядами більшої частини своїх функцій в стосунках з третіми країнами наддержавним органам. Це фактично означало б створення міжнародної конфедерації і втрату суверенності окремими державами. Проте жодне інтеграційне угруповання не лише не досягло такого рівня розвитку, але навіть і не ставить перед собою подібних завдань.

Міжнародна економічна інтеграція приводить до виникнення двох типів ефектів:

- *статичні ефекти*, які проявляються відразу після створення інтеграційного об'єднання, внаслідок перерозподілу існуючого капіталу, праці й інших ресурсів країн-учасниць інтеграційного об'єднання;
- *динамічні ефекти*, які проявляються пізніше і впливають на виробничі потужності, продуктивність, темпи економічного росту в інтегрованих економіках.

Економічні ефекти інтеграції досліджує теорія митних союзів, тому що подібні ефекти проявляються на етапі створення зони вільної торгівлі або митного союзу.

Серед статичних ефектів найбільше значення мають ефекти розширення торгівлі і відхилення торгівлі. Внаслідок того, що митний союз передбачає зняття обмежень на внутрішньоінтеграційну торгівлю й одночасне збереження обмежень на торгівлю із третіми країнами, то він може робити на торгівлю як позитивний, так і негативний вплив. Позитивний вплив одержав назву ефекту розширення торгівлі.

Ефект розширення торгівлі досягається в тому випадку, коли усунення обмежень на торгівлю стимулює збільшення обсягів торгівлі між країнами, що інтегруються, та коли не відбувається скорочення обсягів торгівлі із третіми країнами. Ефект розширення торгівлі буде мати місце, коли економіки країн, що інтегруються, є конкурентоспроможними й володіють диверсифікованим виробництвом. Чим більше країн інтегруються, і чим більший їхній розмір, тим вище ймовірність переваги ефекту розширення торгівлі.

Негативний вплив митного союзу на торгівлю одержав назву ефекту відхилення торгівлі.

Ефект відхилення торгівлі – це внутрішньоінтеграційна покупка країнами тих товарів і послуг, які вони до створення інтеграційного об'єднання купували за меншими цінами у третіх країн. Ефект відхилення торгівлі виникає в тому випадку, коли економіки країн, що інтегруються, були до створення інтеграційного об'єднання взаємодоповнюючими, тобто мали взаємну спеціалізацію.

Міжнародна економічна інтеграція – закономірний результат розвитку світового господарства. Теоретичні дослідження інтеграції показують, що в більшості випадків позитивні ефекти, які виникають у результаті її розвитку, перевищують ефекти негативні. Якщо в

результаті утворення митного союзу виникає тільки ефект розширення торгівлі, то добробут всіх країн – як тих, що беруть участь, так і тих, що не беруть участь в інтеграції – підвищується. Якщо в результаті утворення митного союзу виникає ефект відхилення торгівлі, то добробут тих країн, що не беруть участі у митному союзі, однозначно погіршиться, а країн-учасниць інтеграції, або погіршиться, якщо ефект відхилення торгівлі за своїми вартісними розмірами перевищить ефект розширення торгівлі, або покращиться, якщо ефект відхилення торгівлі за вартісними розмірами буде меншим, ніж ефект розширення торгівлі. При проведенні зовнішньоторговельної політики країна повинна враховувати як вигоди, які одержить національна економіка від участі в інтеграційному об'єднанні, так і можливі втрати.

9.3. ЄС як найбільш розвинене інтеграційне об'єднання

Сьогодні у світі нараховується близько 20 економічних угруповань. Серед них можна виділити: в Західній Європі – Європейський Союз, у Північній Америці – Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС). Найбільшого ступеня зрілості досяг інтеграційний господарський комплекс у Західній Європі, де в 1957 р. було створено Європейське економічне співтовариство (ЄЕС). Договір про його утворення підписали: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. З 1967 р. ЄЕС має загальні управляючі органи і єдиний бюджет із двома іншими європейськими інтеграційними об'єднаннями – Європейським об'єднанням вугілля й сталі і Європейським співтовариством з атомної енергії. У 1973 р. до ЄС приєдналися Великобританія, Данія й Ірландія, в 1981 р. – Греція, в 1986 р. – Іспанія і Португалія, в 1995 р. – Австрія, Фінляндія і Швеція. З 1-го листопада 1993 р., після набрання чинності Маастрихтського договору, Європейське співтовариство стало офіційно іменуватися Європейським союзом (ЄС). Зараз до ЄС входять 28 держав Європи. На країни ЄС доводиться більш 20 % світового ВВП і більш 40 % світового експорту. Це регіональне угруповання набагато ближче стоїть до економічного, політичного й валютного союзу, ніж будь-яке міждержавне об'єднання сучасного світу.

У Римському договорі відзначалося, що в рамках ЄС створюється загальний ринок, що являє собою простір «чотирьох свобод» – свободи

руху товарів, капіталів, послуг і робочої сили.

Першим кроком у формуванні ЄС стала поступове, у три етапи (з 1959 по 1968 рр.), скасування мит у торгівлі між «шісткою» країн ЄС і створення Митного союзу. Стосовно третіх країн, що не входять до ЄС, був установлений Єдиний митний тариф ЄС. Потім, із приєднанням до ЄС нових країн, скасовувалися мита в торгівлі між державами-засновниками ЄС і новими учасниками.

Митний союз активізував взаємну торгівлю держав-членів ЄС, на яку зараз доводиться в середньому більш 60 % обсягу їх сукупної зовнішньої торгівлі. Однак після усунення взаємних мит на кордонах між країнами співтовариства, усе ще мали місце випадки проведення митного огляду й контролю. Вільній торгівлі продовжували перешкоджати розходження в стандартах і технічних нормах різних держав (в області охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, захисту інтересів споживачів і т.ін.).

Рада міністрів ЄС у рамках аграрної політики встановила лімітовані імпорتنі ціни, тобто мінімальні ціни, за якими ті або інші продукти можуть бути імпортовані в країни-члени Європейського союзу. Ці ціни, які через ввізні мита в багатьох випадках є вищими за світові, призначені для захисту сільського господарства ЄС від конкуренції з боку більш дешевих продуктів із країн, що не входять у Союз. Фермери одержують із бюджету ЄС субсидії у випадку несприятливих погодних умов (заморозків, засухи й т.п.) на будівництво нових приміщень, модернізацію виробництва, закупівлю нової техніки та інше. Субсидіюється й експорт сільськогосподарських товарів – експортери одержують відшкодування, що повинне компенсувати різницю між світовою ціною й більш високою ціною в ЄС.

Субсидії, система єдиних цін і захист ринку сприяли укрупненню господарств, вирішенню продовольчої проблеми. Країни ЄС практично повністю забезпечили себе продовольством і стали другим у світі (після США) експортером аграрної продукції.

У рамках ЄС також проводиться регіональна політика, спрямована на надання допомоги так званим проблемним районам Союзу. Насамперед, мова йде про слаборозвинені райони, в яких рівень ВВП на душу населення не перевищує 75 % середнього для ЄС показника. Сюди відносяться й деякі країни Східної Європи, що недавно приєдналися до ЄС.

Наприкінці 80-х рр. у Римський договір про організацію ЄС була внесена спеціальна глава про співробітництво в науково-технічній області. Її мета – забезпечення конкурентоспроможності країн ЄС в області інформаційних технологій, технологій засобів зв'язку, промислових технологій, біотехнологій, енергетики і т. ін. Велика увага приділяється питанням охорони навколишнього середовища. Основні напрямки досліджень і розробок – інформаційні технології, зв'язок, робототехніка й автоматизація виробництва, нові матеріали, медицина й біотехнологія, охорона навколишнього середовища, лазерна техніка, транспорт.

Формування інтеграційного комплексу в ЄС включало й створення ряду регіональних валютно-кредитних і фінансових організацій. З березня 1979 р. почала функціонувати Європейська валютна система (ЄВС), що призначена для зменшення коливань валютних курсів і стимулювання інтеграційних процесів. У рамках ЄВС була введена європейська валютно-розрахункова одиниця – ЕКЮ, що базувалася на кошику валют країн-членів ЄВС. У 80-х рр. Європейське співтовариство стало одним з головних центрів світового господарства й найбільшим торговельним блоком на планеті.

Перехід Співтовариства до нового етапу – Європейського союзу ґрунтується на договорі про Європейський союз. Він був підписаний у голландському місті Маастрихт 7 лютого 1992 р. Маастрихтський договір передбачав, зокрема, поступовий перехід від єдиного ринку до повного Економічного й Валютного союзу (ЕВС), створення Європейського Центрального банку (ЄЦБ) і заміну національних грошових знаків єдиною валютою євро.

Наприкінці квітня 2008 р. Польща та Швеція виступили зі спільною ініціативою про необхідність розвитку чіткого східного виміру зовнішньої політики ЄС, яка отримала назву „східне партнерство”. Лідери країн Європейського Союзу затвердили програму «Східне партнерство», виділивши на її реалізацію у 2009–2013 рр. 600 млн. євро.

Таким чином, договір про ЄС визначив послідовність наступних заходів:

- 1) скасування мит, імпорتنих і експортних кількісних обмежень, а також усіх інших торговельних обмежень на шляху руху товарів усередині Співтовариства;

2) введення загального митного тарифу і єдиної торговельної політики відносно третіх країн;

3) вільний рух факторів виробництва, свобода створення філій на території ЄС і вільна торгівля послугами між країнами-учасницями;

4) проведення загальної аграрної й транспортної політики;

5) створення валютного союзу;

6) координація й поступове зближення економічних політик країн-учасниць;

7) уніфікація податкових законодавств;

8) вирівнювання внутрішньодержавних правових норм, що мають значення для загального ринку.

Виходячи з цього, можна відзначити наступні інтеграційні етапи ЄС:

1) етап зони вільної торгівлі (1958 – 1969 рр.);

2) етап митного союзу (1969 – 1976 рр.);

3) етап загального ринку (1987 – 1992 рр.);

4) етап економічного союзу (з 1993 року і до теперішнього часу).

Італійськими дослідниками було розраховано, що усунення бар'єрів, які впливали на торгівлю країн, може привести до додаткового зростання їх ВВП на 0,2 % – 0,3 %, ліквідація перешкод у виробництві додатково збільшить цей макропоказник на 2,0 % – 2,4 %, економія від масштабу й інтенсифікація конкуренції, підвищення ефективності бізнесу й зменшення монопольних прибутків – ще на 2,1 % – 3,7 %. Загальний ефект додаткового приросту ВВП становитиме, отже, 4,3 % – 6,4 %.

Проте, слід також зауважити, що в умовах глобальної економічної кризи всі недоліки та обмеження Євросоюзу зазнали безжалісного викриття. Європа, перебуваючи нещодавно під натиском кризи і власних внутрішніх протиріч, погрожує повернутися до протекціонізму. За відсутності раціональної загальної економічної та фінансової політики, принаймні між учасниками Євросоюзу, єдність загальної валюти – і саме існування Євросоюзу – знаходяться під безпрецедентною загрозою. Зрозуміло, в облозі кризи опинилися практично всі країни світу. Однак всередині самого ЄС та Євросоюзу існують значні відмінності і економічна нерівновага, які знаходять своє відображення, наприклад, у зростаючій невідповідності процентних ставок. Голова МВФ критикує рівень координації антикризових заходів у середині Євросоюзу. На його думку, всі країни намагаються відшукати рішення лише для своїх національних економік, а через глобальну кризу національних рішень бути не може.

9.4. Участь України в інтеграційних об'єднаннях

Однією з найскладніших проблем стратегії зовнішніх економічних відносин України є визначення правильного співвідношення різних векторів у рамках курсу на входження країни в систему світогосподарських відносин [11].

Стратегія вступу України до Європейського Союзу стала головним пріоритетом у визначенні напрямку економічної інтеграції та була ухвалена Указом Президента України 11 червня 1998 р. Зараз Україна стоїть напередодні підписання угоди про створення «Зони вільної торгівлі» із країнами ЄС.

Звичайно, вступ України до ЄС приведе до серйозних позитивних зрушень в економіці. Однак цими перевагами необхідно буде зуміти скористатися. Найбільш очевидні з них такі [10, с. 92].

По-перше, розширення ринку збуту для вітчизняної продукції. Можливість виходу вітчизняних підприємств на європейський ринок і продаж вітчизняної продукції за конкурентними цінами дозволить вирішити проблему дефіциту бюджету. У цьому випадку вітчизняні підприємства, які вийдуть на ринок ЄС, торгуватимуть за тими ж правилами, що й підприємства інших країн – учасниць ЄС, в умовах відсутності тарифних або нетарифних обмежень.

По-друге, досягнення найбільш ефективного використання ресурсів. Рівні умови для всіх учасників, умови конкуренції дозволять оптимально розподіляти й використовувати обмежені ресурси.

По-третьє, відхід з ринку нерентабельних, неефективних виробництв, не здатних конкурувати з імпортними аналогами.

По-четверте, економія на масштабі. Усунення тарифів і скасування нетарифних обмежень, істотне зниження транспортних витрат дозволить заощаджувати значні кошти, що позначиться й на ціні продукції. Крім того, виникнення й поглиблення коопераційних зв'язків між підприємствами різних країн, призведе до економії постійних витрат. Це може бути виражено в переміщенні не тільки товарів між країнами, й капіталу, трудових ресурсів і технологій.

По-п'яте, відсутність візового режиму розширює можливості вітчизняних громадян як для трудової міграції, так і для відпочинку.

По-шосте, досягнення політичної й економічної стабільності у результаті ведення єдиної централізованої політики.

По-сьоме, реформування інституту «права» у результаті

наближення національного законодавства до законодавства країн ЄС.

По-восьме, приплив іноземного капіталу в країну дозволить вирішити проблему необґрунтовано високих відсоткових ставок, що створить сприятливі умови для кредитування як підприємницького сектора, так і рядових громадян. Це приведе до поліпшення ситуації в банківському секторі, «пожвавлення» сукупного попиту, і, таким чином, створить сприятливе підґрунтя для економічного зростання.

Однак вступ України до ЄС не буде обмежений тільки позитивними ефектами. Досвід країн Східної Європи, які приєдналися відносно нещодавно до ЄС, показав, що виникають і проблеми, пов'язані з адаптацією [10, с. 92].

По-перше, приплив імпортової продукції з-за кордону може в короткостроковому періоді призвести до зниження зайнятості населення, оскільки не всі українські підприємства здатні конкурувати з високотехнологічною продукцією Заходу.

По-друге, проблема великого потоку біженців з азіатських країн створила напруження в Союзі.

По-третьє, проблеми фінансування країн Східної Європи, хоча частково й були вирішені, однак підсилилася політична залежність даних країн від країн Західної Європи.

Таким чином, вступ України до ЄС повинен бути чітко обґрунтованим, відпрацьованим не тільки «зовні», але й «зсередини». Виконання вимог ЄС про обмеження коливань валютних курсів, про максимальний розмір бюджетного дефіциту, про рівень інфляції, про відсоткові ставки за довгостроковими борговими цінними паперами уряду та інше – це тільки частина «зовнішніх» умов, до виконання яких потрібно прагнути Україні. Основні ж умови, «внутрішні», повинні бути спрямовані не просто на вступ України до ЄС, а на її адаптацію до нового торгового режиму співробітництва й отримання з нього максимальної вигоди. Головне завдання полягає у виконанні «внутрішніх» умов, які ставить саме Україна перед вступом до ЄС.

Виконання «внутрішніх» умов визначається на основі потенційних проблем, з якими може зіткнутися Україна при переході до чергового етапу економічної інтеграції [10, с. 92].

1) *Проблема технологічного розриву*. Рішення цієї проблеми передбачає зосередження уваги на відновленні технологічної бази. Необхідно обрати пріоритети. У цей час найбільш перспективними

українськими галузями вважаються: металургія, хімічна, нафтохімічна галузь, суднобудування, виробництво добрив та інше. Модернізація даних галузей, застосування в них нових технологій, які дозволяють підвищити рівень обробки сировини, дасть можливість Україні одержати істотний вигравш у торгівлі як із країнами ЄС, так і з іншими країнами. Відновлення технологій в електроенергетиці необхідно для рішення проблеми неефективного, витратного режиму використання енергоресурсів.

2) *Проблема зайнятості населення.* Приплив імпортової продукції здатний витіснити національного товаровиробника, що призведе до росту безробіття. Однак проблему можна вирішити, якщо проаналізувати основні статті імпорту, що потече в Україну з відкриттям границь. Якщо національний товаровиробник здатний конкурувати з імпортовою продукцією, необхідно його підтримати. Якщо продукція не може конкурувати із західними аналогами, її варто поступово знімати з виробництва, надаючи можливість зайнятим у даній сфері перекваліфікуватися, пройти курси перепідготовки, одержати фінансову й консультаційну тимчасову допомогу. Це дозволить трохи пом'якшити негативний ефект, який виникатиме з появою масового безробіття у відповідних галузях у момент вступу України до ЄС. Розробка механізму залучення іноземного капіталу також частково дозволить вирішити проблему.

3) *Проблема посилення економічної й політичної залежності.* Координація макроекономічної політики й уніфікація законодавств у валютній, бюджетній і грошовій галузях припускає погоджену відмову урядів країн – учасниць ЄС від частини своїх функцій, поступаючись частинного державного суверенітету на користь наддержавного органу – Комісії ЄС. Дане положення не погодилася прийняти Англія, яка вже не є членом ЄС. Існування наднаціонального органу необхідно й логічно. Однак, як було раніше вже зазначено, основні голоси в прийнятті найбільш важливих рішень залишаються за країнами Західної Європи.

Крім того, слід зазначити, що для прискорення процесу формування в Україні умов для ефективної міжнародної інтеграції, необхідно здійснювати курс на гармонізацію українського законодавства з правовою системою ЄС та глобальними нормами економічного регулювання (значна частина яких представлена нормами СОТ).

Вступ України в потужне інтеграційне угруповання країн, яким,

по суті, є ЄС, дає країні ряд економічних і політичних переваг. Але для України є ще одна цікава альтернатива – це Балто-Чорноморський Союз (БЧС) [8]. Це геополітичний проект, який досліджується багатьма політиками і громадськими діячами з України, Білорусі, Польщі і Литви. Близькість рівнів економічного розвитку, взаємодоповнюваність економік, вдале геостратегічне розташування країн потенційних учасниць БЧС, – все це є передумовами для його формування. Ідея створення БЧС все більше виходить на передові позиції поряд з посиленням проблем єдності ЄС.

До основних передумов створення БЧС відносять [8]:

- 1) вдале геостратегічне і компактне розташування країн БЧС на шляху перетину транспортних і енергетичних коридорів;
- 2) взаємодоповнюваність економік;
- 3) тривалі історичні контакти і взаємодія;
- 4) подібність етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних основ.

Отже, БЧС - це потенційне об'єднання країн Східної Європи, яке здатне прискорити їх економічне зростання.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягає сутність економічної інтеграції?
2. Які основні передумови економічної інтеграції?
3. Назвіть основні цілі економічної інтеграції.
4. Які основні етапи економічної інтеграції?
5. Дайте визначення економічним ефектам, що виникають при створенні митного союзу.
6. Назвіть основні етапи розвитку ЄС. Які головні механізми управління ЄС?
7. Яка участь України в інтеграційних об'єднаннях?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 9

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Що відноситься до цілей інтеграції:

- а) використання позитивного ефекту масштабу;
- б) географічна близькість;
- в) спільність проблем;
- г) збільшення кількості поглинань компаній?

2. Країни, що інтегруються, домовляються про вільне переміщення не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва. Цей процес називається:

- а) загальний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) преференційна торговельна угода.

3. Погоджене скасування групою країн національних митних тарифів і введення єдиного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх країн називається:

- а) загальний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) економічний союз.

4. Що відноситься до недоліків інтеграції:

- а) сприяння структурній перебудові економіки;
- б) створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;
- в) посилення конкуренції між виробниками різних країн;
- г) збільшення кількості злиття компаній?

5. Що відноситься до переваг інтеграції:

- а) посилення конкуренції між виробниками різних країн;
- б) близькість рівнів розвитку різних країн;
- в) спільність проблем;
- г) збільшення розриву між бідними й заможними країнами?

6. Що відноситься до передумов інтеграції:

- а) сприяння структурній перебудові економіки;
- б) відтік ресурсів з менш економічно розвинених країн у більш розвинені;
- в) близькість рівнів економічного розвитку й ступеня розвитку ринкових відносин;
- г) рішення завдань торговельної політики?

7. Якщо у результаті утворення митного союзу виникає ефект відхилення торгівлі, то:

- а) добробут країн, які не беруть участь у митному союзі, погіршиться;
- б) добробут країн – учасниць митного союзу погіршиться, якщо ефект відхилення торгівлі перевищує ефект створення торгівлі;
- в) добробут країн – учасниць митного союзу поліпшиться, якщо ефект

відхилення торгівлі буде меншим від ефекту створення торгівлі;
г) усі відповіді правильні.

8. Динамічний ефект економічної інтеграції – це:

- а) економічні наслідки, які виявляються на пізніших стадіях функціонування митного союзу;
- б) переорієнтація місцевих споживачів купівлі товару з ефективнішого позаінтеграційного джерела поставки на менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, яка відбувається в результаті усунення імпорتنих мит у рамках митного союзу;
- в) переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на більш ефективне зовнішнє джерело (імпорт), яка стає можливою в результаті усунення імпорتنих мит у рамках митного союзу;
- г) економічні наслідки, які виявляються негайно після створення митного союзу як його безпосередній результат.

9. Система міждержавних органів, що координують діяльність інтеграційних об'єднань, створюється на етапі:

- а) преференційної торгової угоди;
- б) митного союзу;
- в) зони вільної торгівлі;
- г) спільного ринку.

10. Процес підписання на двосторонній основі угод між окремими державами або між вже наявними інтеграційними угрупованнями й окремою країною або групою країн називається:

- а) спільний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) преференційна торгова угода.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Якщо дві країни укладають угоду, за якою експортно-імпорتنі операції резидентів цих країн не оподатковуються митами, то така форма інтеграції називається зона вільної торгівлі.

2. Узгоджене скасування групою країн національних митних тарифів і запровадження загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі щодо третіх країн називається

економічним союзом.

3. Ефект споживання показує, як збільшується споживання товару в результаті приєднання країни до митного союзу.

4. Динамічний ефект економічної інтеграції – це економічні наслідки, що виявляються негайно після створення митного союзу як його безпосередній результат.

5. Якщо в результаті утворення митного союзу ефект створення торгівлі перевищує ефект відхилення торгівлі, то добробут усіх країн – як тих, що беруть участь, так і тих, що не беруть участі в інтеграції – погіршується.

6. Якщо в результаті утворення митного союзу ефект відхилення торгівлі перевищує ефект створення торгівлі, то добробут країн, що не беруть участі в інтеграції – поліпшується.

7. Теорія «другого кращого» припускає існування ще одного варіанту торговельної політики, крім свободи торгівлі, яка б також забезпечувала ріст сукупного добробуту.

8. Якщо рівень митних тарифів, що існували до інтеграції, був вищим, висока ймовірність того, що їхнє скасування призведе до перевищення ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення торгівлі.

9. Висока ймовірність переваги ефекту створення торгівлі тоді, коли інтегрується велика кількість країн переважно великого розміру.

10. Якщо обсяг торгівлі між країнами, що інтегруються, до створення інтеграційного об'єднання був дуже великим, внаслідок інтеграції буде висока ймовірність переваги ефекту відхилення торгівлі.

10. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА Й МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВІ ВІДНОСИНИ

10.1. Світова валютна система та її основні елементи

Валютно-фінансовими відносинами називається сукупність грошових відносин, що визначають платіжно-розрахункові операції між національними господарствами. Валютні відносини залежать від стану МЕВ. Будь-які зміни в їхніх формах будуть впливати на валютні відносини, але існує й зворотна тенденція. Для того щоб регулювати виниклі валютні відносини між країнами, необхідна валютна система.

Валютна система – це сукупність грошово-кредитних відносин,

що склалися між суб'єктами світового господарства на базі інтернаціоналізації господарського життя й розвитку світового ринку, що закріплені в міжнародних договірних і державно-правових нормах.

З інтернаціоналізацією господарських зв'язків формуються національна, регіональна й світова валютні системи.

Спочатку виникла **національна валютна система** – це форма організації валютних відносин країни, що склалася історично й була закріплена національним законодавством та звичаями міжнародного права. Її основні функції:

- 1) формування й використання валютних ресурсів;
- 2) забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків країни;
- 3) забезпечення оптимальних умов функціонування національного господарства.

Світова й регіональна валютні системи носять міжнародний характер і обслуговують взаємний обмін результатами діяльності суб'єктів національних економік.

Регіональна валютна система – це форма організації валютних відносин ряду держав певного регіону, яка закріплена в міждержавних угодах і в створенні міждержавних фінансово-кредитних інститутів.

Світова валютна система, по суті справи, є набором деяких правил і законів, які регулюють діяльність центральних емісійних банків на зовнішніх валютних ринках. Мета цих правил полягає в полегшенні процесів міжнародної торгівлі таким чином, щоб усі її учасники одержували максимально можливу користь, що забезпечує ефективність і процвітання економічних систем, які представляє міжнародна торгівля. У процесі реалізації цієї мети на практиці світова валютна система повинна забезпечити стабільний фундамент для довгострокового планування міжнародних торговельних відносин і всіляко сприяти скасуванню різного роду валютних обмежень і протекціоністських заходів з боку окремих країн і їхніх урядових органів.

Світова валютна система (СВС) – це глобальна форма організації валютних відносин у рамках світового господарства, закріплена багатосторонніми міждержавними угодами й регульована міжнародними валютно-кредитними й фінансовими організаціями.

СВС включає, з одного боку, валютні відносини, з іншого боку, валютний механізм. Валютні відносини являють собою повсякденні зв'язки, у які вступають приватні особи, фірми, банки на валютному й

грошовому ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних і валютних операцій. Валютний механізм являє собою правові норми й інструменти, що їх представляють, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Основні функції СВС:

- 1) опосередкування міжнародних економічних зв'язків;
- 2) забезпечення платіжно-розрахункового обороту в рамках світового господарства;
- 3) забезпечення необхідних умов для нормального відтворювального процесу й безперебійної реалізації вироблених товарів;
- 4) регламентування й координування режимів національних валютних систем;
- 5) уніфікація й стандартизація принципів валютних відносин.

Отже, головним елементом СВС є валюта. Валюта може трактуватися як у широкому, так і у вузькому розумінні. Валюта в широкому розумінні – це будь-який товар, здатний виконувати грошову функцію засобу обміну. Валюта у вузькому розумінні – це наявна частина грошової маси, що циркулює з рук в руки у формі грошових банкнот і монет [див. 6, с. 18].

Залежно від належності, валюта класифікується: національна (валюта, що є законним платіжним засобом на території випускаючої її країни), і іноземна (валюта, що є платіжним засобом інших країн, але яка законно або незаконно використовується на території даної країни).

За призначенням валюта може бути [див. 6, с. 18]:

- 1) *резервна* – валюта, у якій країни тримають свої ліквідні резервні активи, що використовуються для покриття негативного сальдо платіжного балансу;
- 2) *вільного використання* – валюта, що широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами і активно продається й купується на головних валютних ринках (долар, євро, японська ієна, англійський фунт стерлінгів);
- 3) *тверда* – валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

Конвертованість валюти – це здатність резидентів і нерезидентів вільно, без усяких обмежень, обмінювати національну валюту на

іноземну й використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами.

Валюта може бути конвертованою за поточними, капітальними операціями або повністю конвертованою.

Конвертованість за поточними операціями – це відсутність обмежень на платежі й трансферти за операціями, що пов'язані з торгівлею товарами, послугами, міждержавними переказами доходів і трансфертів. Обмеженням тут може бути, наприклад, обов'язкова вимога до імпортера депонувати в національній валюті частини майбутнього платежу за імпортною угодою в національному або комерційному банку, ще до підписання контракту. При цьому, курс, за яким імпортер купує іноземну валюту в банку, звичайно менш вигідний, ніж курс покупки валюти на вільному ринку. Конвертованість за поточними операціями є вимогою МВФ.

Конвертованість за капітальними операціями – це відсутність обмежень на платежі й трансферти за міжнародними операціями, що пов'язані з рухом капіталу. Такими обмеженнями можуть бути, наприклад, вимоги про обов'язкову репатріацію прибутку національними компаніями, що інвестують за кордон; заборона на покупку резидентами іноземних цінних паперів; вимоги здавати або продавати іноземну валюту. Конвертованість за капітальними операціями не є обов'язковою вимогою МВФ. Звичайно обмеження за капітальними платежами є виправданими, особливо в країнах з перехідною економікою, метою яких є досягнення необхідної макроекономічної стабілізації й перешкодження небажаного відтоку капіталу. Однак з усуненням макроекономічних дисбалансів, з метою стимулювання припливу іноземного капіталу, країнам вигідно поступово переходити на конвертованість за капітальними операціями.

Повна конвертованість – це відсутність будь-якого контролю і будь-яких обмежень і за поточними, і за капітальними операціями. Перехід до повної конвертованості – досить тривалий процес. Він передбачає забезпечення достатньої внутрішньої макроекономічної стабільності, стійкості державного бюджету, твердої грошово-кредитної політики, низької інфляції й безробіття, стійких темпів економічного зростання. Повна конвертованість означає, що уряд країни має можливість підтримувати платоспроможність держави за допомогою економічних методів, а не прямих обмежень або заборон. Звичайно країни, що мають

позитивний платіжний баланс, стежать за припливом капіталу при переході до конвертованості за капітальними операціями. Країни, що мають негативний платіжний баланс, стежать за відтоком капіталу.

Конвертованість може бути внутрішньою й зовнішньою. Внутрішня конвертованість припускає право резидентів купувати, мати й здійснювати операції усередині країни з активами у формі валюти й банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті. Зовнішня конвертованість припускає право резидентів здійснювати операції з іноземною валютою з нерезидентами.

Паралельний обіг валют – це використання однієї або декількох іноземних валют у грошовій системі держави поряд з національною валютою. Паралельний обіг валют має дві стадії:

- 1) доларизація – використання іноземної валюти як засобу обігу, одиниці розрахунку й засобу заощадження;
- 2) валютне заміщення – використання іноземної валюти тільки як засобу обігу.

У випадку нестабільності валютного курсу в країні населення переважно використовує іноземну валюту як засіб заощадження, оскільки це найзручніший спосіб збереження заощаджень. Згодом, коли людям стає незручно носити із собою величезні згортки знецінених паперів у вигляді національної валюти, поступово іноземна валюта починає використовуватися як засіб обігу. Коли ж цей процес набуває значних оборотів, відбувається перехід до стадії валютного заміщення.

Недоліком паралельного обігу валют є неможливість проведення повноцінної грошово-кредитної політики і впливу на інфляцію, оскільки попит населення виявляється не тільки у використанні національної, але й іноземної валюти, обсяг якої невідомий.

Основні заходи щодо усунення паралельного обігу валют такі:

- 1) обмеження або заборона використання іноземної валюти для внутрішніх платежів;
- 2) заборона відкриття рахунків в іноземній валюті;
- 3) введення високих резервних вимог для банків по депозитах в іноземній валюті;
- 4) підтримка високої процентної ставки за активами, що деноміновані у національній валюті;
- 5) випуск грошових купюр високої деномінації.

10.2. Еволюція світової валютної системи

У своєму розвитку СВС пройшла декілька етапів. Класифікація цих етапів базується на тому, який саме актив зазначається резервним, тобто за допомогою якого активу можна урегулювати дисбаланс в міжнародних платежах.

Система золотого стандарту. Майже все дев'ятнадцяте століття й частину двадцятого століття золото відіграло центральну роль у міжнародній валютно-фінансовій системі. Ера золотого стандарту почалася в 1821 році, коли незабаром після закінчення наполеонівських війн Британська імперія зробила фунт стерлінгів конвертованим у золото. Невдовзі і Сполучені Штати зробили те ж саме з американським доларом. Найбільшої сили золотий стандарт досяг у період з 1880 по 1914 роки, але після Першої світової війни ніколи більш не відродив свій колишній статус.

Золотий стандарт – це міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати й продавати національну валюту в обмін на золото.

Система золотого стандарту пройшла два етапи:

1. Паризька валютна система (з 1867 по 1914 рр. ХХ століття).
2. Генуезська валютна система (з 1922 по 1931 рр. ХХ століття).

Паризька валютна система склалася стихійно в результаті промислової революції ХІХ століття й на базі розширення міжнародної торгівлі у формі золотомонетного стандарту. На цей час національна й міжнародна валютні системи були тотожні. Цей період характеризувався відносною економічною стабільністю й швидким ростом провідних країн світу.

Основні принципи системи золотого стандарту:

1. Встановлено золотий вміст національних грошових одиниць.
2. Золото виконувало функції світових грошей, а отже, загального платіжного засобу.
3. Банки були зобов'язані обмінювати на золото банкноти, які перебували в обігу, за першою вимогою.
4. Курс валюти міг відхилятися від монетних паритетів у межах «золотих точок» (на 1 %, у межах витрат на транспортування золота), тобто був фактично фіксованим.
5. Підтримувалося тверде співвідношення між національним

золотим запасом і внутрішньою пропозицією грошей.

6. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом.

Система золотого стандарту, таким чином, забезпечувала стійку рівновагу. Поки кожна із країн-учасниць золотого стандарту готова була конвертувати свою валюту в золото, обмінні валютні курси не могли сильно відхилятися від золотого паритету. Будь-який тиск на обмінні валютні курси, який відхиляв їх від паритетних значень, коректувався впливом транснаціональних золотих потоків на грошову масу, що оберталася усередині певної країни.

Дія системи золотого стандарту відбувалася таким чином. Припустимо, британці експортують до США певний товар. У результаті цього збільшення пропозиції доларів за поточними рахунками зовнішньоторговельних операцій знижує обмінний валютний курс долара. Як тільки обмінний валютний курс долара падає нижче паритету на величину, більшу ніж вартість перевезення золота, то золото потече із США в Британію. Цей процес виснажить резерви американської банківської системи й поповнить резерви англійських банків – тим самим кількість грошей, що перебуває в обігу в США, скоротиться, а грошова маса Британії – зросте. У США скорочення кількості грошей, що перебувають в обігу, обмежить попит, у тому числі й на імпорт. Це скорочення понизить рівень цін і відповідно підвищить норму відсотку. Кожен з цих процесів впливає на обмінний валютний курс долара, підвищуючи його рівень. У Британії ж, навпаки, зростання грошової маси стимулює попит, включаючи попит на імпорт. Це зростання підвищує рівень цін і знижує норму відсотку. Впливаючи на зовнішній валютний ринок, ці процеси знижують обмінний валютний курс фунта стерлінгів.

Таким чином, переміщення золота на світовому ринку викликає відповідні коректування економічної ситуації на ринках внутрішніх, які приводять обмінні валютні курси в рівновагу при збереженні золотого паритету.

Переростання капіталізму вільної конкуренції в монополістичний призвело до того, що класичний золотомонетний стандарт перестав відповідати масштабам господарських зв'язків, гальмував регулювання економіки. На початку ХХ століття виросла економічна могутність США й Франції, що підірвало позиції Великобританії. Під час Першої світової війни розмін банкнот на золото в капіталістичних країнах, крім

США, був припинений і золотий стандарт розпався. Золото вилучалося із внутрішнього обігу й замінялося банкнотами, нерозмінними на золото. У міжнародному платіжному обороті був заборонений вільний рух золота між країнами.

Відновлення зовнішньоекономічних зв'язків країн після Першої світової війни привело до необхідності розробки нових принципів СВС. Так виникла Генуезська валютна система. На даній конференції було відзначено, що наявні запаси золота капіталістичних країн недостатні для урегулювання розрахунків за зовнішньою торгівлею й іншими операціями. Крім золота й англійського фунта стерлінгів, рекомендувалося використовувати також долар США. Основні принципи Генуезської валютної системи були аналогічні принципам попередньої Паризької системи. Вони полягали в тому, що окремі національні банкноти розмінювалися не на золото, а на валюту інших країн (які у свою чергу розмінювалися на золоті злитки).

Дана система вже використовувала принцип вільно-плаваючих валютних курсів. Однак центральні банки країн-учасниць повинні були контролювати можливі значні відхилення валютних курсів своїх національних грошових одиниць, використовуючи методи валютного регулювання (переважно валютні інтервенції). Генуезська система закріпила валютну залежність одних країн від інших – долар США й англійський фунт стерлінгів стали основою ряду валют.

Світова криза 1929 – 1931 рр. повністю зруйнувала дану систему. У вересні 1931 р. Великобританія була змушена скасувати золотий стандарт, а фунт стерлінгів девальвувала. В 1933 році в США розмін банкнот на золото був припинений, а вивіз золота за кордон – заборонений. Долар було девальвовано на 41 %. В обороті стали функціонувати кредитні гроші. У результаті того, що більшість країн, намагаючись форсувати експорт, почали девальвувати свої валюти, в 1936 році курси виявилися приблизно такими ж, як і в 1930 році. Внаслідок посилення політики протекціонізму міжнародна торгівля скоротилася наполовину. Ситуація, коли золото перестало відігравати роль світових грошей, була на руку деяким американським компаніям (компаніям, що мали пряме відношення до ФРС), які прагнули забезпечити монопольні позиції долару. Кризові потрясіння показали, що світова валютна система потребує реформування.

Основна перевага системи золотого стандарту полягала в

забезпеченні стабільності як у внутрішній, так і в зовнішній економічній політиці. Стабільний валютний курс забезпечував стабільний рівень цін в економічній системі.

Недоліки системи золотого стандарту такі.

1. Виникла залежність грошової маси від видобутку золота. Відкриття нових родовищ, наприклад, приводило до транснаціональної інфляції.

2. Неможливість проведення незалежної грошово-кредитної політики, спрямованої на рішення внутрішніх проблем в економічній системі. Так, у воєнний час будь-яка країна, що намагалася фінансувати військові витрати шляхом емісії грошей, підтримуючи при цьому їхню конвертованість у золото, зіштовхувалася з відтоком золотих запасів за кордон. Багато країн не мали достатньої кількості золотих запасів.

Бреттон-Вудська валютна система (золотодевiзна). У 1944 році основні учасники процесу міжнародної торгівлі зустрілися на конференції в місті Бреттон-Вудс (штат Нью-Гемпшир, США), щоб дійти згоди про майбутнє світової валютної системи.

Основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи:

1. Золото зберігало функції світових грошей.
2. Одночасно використалися резервні валюти (долар США й англійський фунт стерлінгів).
3. Установлено офіційний курс розміну резервних валют на золото.
4. Кожна національна грошова одиниця мала валютний паритет у золоті й доларах.
5. Відхилення від валютного паритету допускалося тільки в межах 1 %.
6. Регулювання валютних відносин здійснювалося міжнародними валютно-кредитними організаціями.
7. Казначейство США встановило обов'язковий розмін резервних валют на золото за офіційним курсом 35 доларів за 1 тройську унцію (31,1 г.), або 1 долар прирівнювався до 0,88571 г. золота.

У післявоєнний період Великобританія не мала достатніх золотих запасів, щоб фунт стерлінгів міг вільно обмінюватися на золото, і практично відмовилася від його функції девізної валюти. Таким чином, долар опинився в привілейованому положенні, що давало економічні й політичні переваги США. На практиці долар майже монополізував усі зовнішньоторговельні розрахунки. США мали право погашати дефіцит платіжного балансу за рахунок простої емісії власної національної

валюти, коли будь-яка інша країна, зіштовхнувшись з дефіцитом платіжного балансу, повинна була витратити золоті резерви, урізати внутрішнє споживання й збільшувати експорт.

Відновлення національних економік західноєвропейських країн, що постраждали під час Другої світової війни, поступово змінило розміщення сил у світовій економіці. Зміцнення економічних позицій країн ЄС і Японії знизило конкурентоспроможність США на світових ринках. Разом з тим усе більше країн стали виходити самостійно на світові ринки. В 1971 році вперше за період з 1933 року торговельний баланс, а також есі статті платіжного балансу США мали дефіцит. Криза долара змусила уряд США в серпні 1971 р. ввести 10 % мито на імпорт і скасувати обмін долара на золото. У зв'язку з цим була порушена угода із МВФ. У середині 60-х років фіксовані валютні курси вже не відповідали інтересам країн і стали стримувати розвиток світової торгівлі.

Наприкінці 60-х – початку 70-х років у міжнародній економічній системі вибухнула нова криза. В 1971 р. МВФ розширив припустиму межу відхилення курсу валют від паритетного до $\pm 2,25\%$, однак це не допомогло, і через рік уся система фіксованих курсів рухнула.

Недоліком Бреттон-Вудської валютної системи було те, що вона дозволяла здійснювати валютні спекуляції. Валютні спекуляції виявлялися безпрограшним заняттям. У найгіршому разі валютний спекулянт просто нічого не втрачав. Валютна спекуляція прискорила розвал даної системи.

Сучасна валютна система (Ямайська). Сучасний етап розвитку СВС починається з 1976 року, коли на нараді у Ямайці представники 20 країн дійшли згоди про реформування світової валютної системи. У 1978 році Ямайські угоди були ратифіковані більшістю країн–учасниць МВФ. З того часу набувають чинності принципи системи, що одержала назву Ямайської валютної системи.

Основні принципи Ямайської валютної системи:

1. Офіційно скасовано золотий стандарт.
2. Зафіксовано демонетизацію золота, тобто скасування його функції як світових грошей.
3. Заборонено золоті паритети – прив'язку валют до золота.
4. Центральному банку дозволялося продавати й купувати золото як звичайний товар за цінами «вільного» ринку.

5. Введено стандарт СДР (спеціальні права запозичення, валюта, емісію якої проводить МВФ), який повинен використовуватися для встановлення обмінних курсів валют, оцінки офіційних активів тощо. У функції СДР входить: регулювання платіжних балансів, поповнення офіційних валютних резервів, порівняння вартості національних валют та інше.

6. Резервними валютами офіційно були визнані долар США, марка ФРН, фунт стерлінгів, швейцарський франк, японська ієна, французький франк.

7. Установлено режим вільно плаваючих валютних курсів, тобто їхнє формування на світовому валютному ринку на основі попиту та пропозиції.

8. Дозволено самостійне визначення державами режиму валютного курсу.

Європейська валютна система (ЄВС) – це регіональна валютна система, що являє собою сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням національних валют у рамках європейської економічної інтеграції.

ЄВС базується на трьох основних елементах: спеціальній європейській валютній одиниці, механізмі валютних курсів та інтервенцій і механізмі кредитування.

З моменту створення й до 1 січня 1999 р. спеціальною європейською розрахунковою одиницею було визнано ЕКЮ – спеціальний запис на рахунках Європейського фонду валютного співробітництва. ЕКЮ використовувався як розрахункова база для визначення бюджету ЄС, для розрахунку центральних валютних курсів, як розрахункова й кредитна одиниця між центральними банками, а також як база для розрахунку відхилень різних валютних курсів. Квота національних валют у структурі ЕКЮ визначалася економічним потенціалом країн (їхньою часткою у сукупному ВВП та товарообігом країни).

У 1999 році Євросоюз увів в обіг євро. З того моменту почав діяти економічний і валютний союз. Остаточний список держав, які готові були до впровадження євро, було затверджено главами держав і урядів країн на саміті в 1998 р. у Брюсселі.

В ЄВС здійснюється міждержавне регіональне валютне регулювання шляхом надання ЦБ країн кредитів для покриття

тимчасового дефіциту платіжних балансів і проведення валютних інтервенцій. Валютна інтервенція – це втручання ЦБ в операції на валютному ринку з метою впливу на курс національної валюти шляхом її купівлі-продажу державними органами.

Для того щоб претендувати на участь в ЄВС, країна повинна відповідати наступним вимогам:

1) інфляція споживчих цін не повинна перевищувати інфляцію в трьох країнах-учасниках з найменшим ростом цін більш ніж на 1,5 процентних пунктів;

2) дефіцит держбюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП, а урядовий борг – 60 % ВВП;

3) процентні ставки за довгостроковими цінними паперами уряду не повинні перевищувати більш ніж на 2 % такі ставки в 3-х країнах-учасниках з найменшою інфляцією;

4) обмінний курс національної валюти протягом двох років перед приєднанням до валютного союзу не повинен виходити за межі коливань, що діють у рамках ЄВС ($\pm 15\%$);

5) країна не повинна проводити девальвацію своєї валюти за власною ініціативою.

За роки свого функціонування євро не тільки зумів скласти конкуренцію долару, але й перетворився в реальну альтернативу у світовій економіці.

10.3. Платіжний баланс та його структура

Усі відносини країни з іншими країнами світового господарства відображаються в балансах міжнародних розрахунків. Такі баланси є устояними формами статистичної звітності про економічний розвиток держави і його фінансове становище [32].

У міжнародній практиці виділяють три види балансів міжнародних розрахунків:

- 1) розрахунковий баланс;
- 2) баланс міжнародної заборгованості;
- 3) платіжний баланс.

У розрахунковому балансі відображається звітність про співвідношення вимог і зобов'язань даної країни до інших країн, незалежно від строків надходжень платежів, тобто включаються як погашені, так і непогашені платежі.

Розрахункові баланси враховують експорт і імпорт товарів і послуг, надані й отримані позики й інвестиції. Сальдо даного балансу відображає міжнародну розрахункову позицію країни:

- якщо сальдо активне, то країна є нетто-кредитором і в майбутньому вона повинна одержати валютні надходження;
- якщо сальдо пасивне, то країна є нетто-боржником і в майбутньому вона повинна буде здійснювати валютні платежі.

Баланс міжнародної заборгованості широко використовується в міжнародній практиці й відрізняється від розрахункового балансу набором статей. Так, він включає золотовалютні резерви країни, приватні активи, розташовані за кордоном.

У платіжному балансі якісно й кількісно відображаються масштаби, структура й характер зовнішньоекономічних зв'язків країни. Міжнародний валютний фонд характеризує платіжний баланс як «статистичний запис усіх економічних угод протягом даного періоду між резидентами країн, що звітують».

Платіжний і розрахунковий баланси мають істотні розходження:

1. Платіжний баланс включає тільки фактично здійснені надходження й платежі, тоді як у розрахунковому враховуються й непогашені;

2. Платіжний баланс включає тільки реально здійснені (отримані або видані) кредити й інвестиції, а розрахунковий – ті, які можуть бути нездійснені фактично;

3. Платіжний баланс включає тільки оплачений експорт і імпорт товарів і послуг, а розрахунковий баланс – і неоплачену частину зовнішньоторговельної операції.

Спочатку платіжний баланс переслідував фіскальні цілі. На цей час платіжний баланс – джерело інформації, що розкриває особливості участі країни в міжнародному обміні товарами, послугами й капіталами.

Платіжний баланс включає три розділи:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок руху капіталу (рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій);
- 3) офіційні резерви (резервні активи).

Рахунок поточних операцій фіксує: експорт товарів; експорт послуг; доходи, що включають оплату праці резидентів, які перебувають за кордоном; відсотки; дивіденди, що виплачуються

вітчизняним власникам іноземних акцій; односторонні перекази або трансферти (перекази пенсій; заробітна плата, яку пересилають своїм родичам особи, що працюють за кордоном; усі програми урядової або приватної гуманітарної допомоги, що надається країнам).

Рахунок руху капіталу включає:

1. Капітальні трансферти – трансферти, що включають передачу права власності на основний капітал, та пов'язані із придбанням або використанням основного капіталу. У сфері приватного підприємництва – це покупка іноземцями виробничих підприємств, будівель, іншої нерухомості.

2. Короткострокові інвестиції й позики іноземних фірм і організацій. Ці угоди аналогічні попереднім з тією різницею, що вони короткострокові.

Третім розділом є *баланс резервів*, у якому відображається рух золотовалютних ресурсів держави. Резерви виконують такі функції: забезпечення гарантій підтримки курсу національної валюти й кредитоспроможності країни, страхування від несподіваних втрат при неврожаях, стихійних лихах, цивільних безладдях, воєнних діях. Збільшення золотовалютних резервів позитивно впливає на міжнародний престиж країни, свідчить про стабільність і надійність її економічного становища. Зміни в резервах центрального банку й одночасний рух капіталу за довгостроковими і короткостроковими рахунками – дзеркальне відображення балансу за поточними операціями.

Серйозні коливання сальдо за поточними операціями викликають несприятливі для країни наслідки. Внаслідок цього застосовуються такі методи державного регулювання платіжного балансу:

1. Прямий контроль, включаючи регламентацію імпорту, митні й інші збори, заборона або обмеження на перекази за кордон доходів за іноземними інвестиціями і грошові трансферти приватних осіб, різке скорочення безплатної допомоги, вивозу короткострокового й довгострокового капіталу й інше.

2. Дефляція (тобто боротьба з інфляцією), яка націлена на рішення внутріекономічних завдань, але, як побічний ефект, відбувається поліпшення й стану платіжного балансу.

3. Зміни обмінного курсу, які допомагають державі регулювати рівновагу платіжного балансу, але при цьому треба враховувати, що ефект від ревальвації/девальвації послабляється еластичністю експорту

й імпорту. Тому розрізняють коротко-, середньо- і довгостроковий вплив змін в обмінному курсі на платіжний баланс.

4. Зміна дисконтної ставки ЦБ, яка спрямована на регулювання валютного курсу й платіжного балансу шляхом впливу на міжнародний рух капіталу, з одного боку, і динаміку внутрішніх кредитів, грошової маси, цін, сукупного попиту – з іншої. Наприклад, при пасивному сальдо платіжного балансу підвищення дисконтної ставки може стимулювати приплив капіталів із країн, де більш низька ставка відсотку, і стримування відтоку національних капіталів, що буде сприяти поліпшенню стану платіжного балансу й підвищенню валютного курсу.

5. Диверсифікація валютних резервів – політика держави, банків, ТНК, спрямована на регулювання структури валютних резервів шляхом включення в їхній склад різних валют з метою забезпечити міжнародні розрахунки, проведення валютної інтервенції й захист від валютних втрат. Ця політика звичайно здійснюється шляхом продажу нестабільних валют і покупки більш стійких.

Таким чином, держава намагається уникнути серйозних диспропорцій у платіжному балансі й застосовує різноманітні методи впливу на певні статті платіжного балансу і його стан у цілому.

10.4. Міжнародні організації з регулювання валютних відносин

Міждержавне регулювання міжнародних валютних відносин здійснюється спеціалізованими органами й інститутами.

Одним з основних інститутів є **Міжнародний Валютний Фонд (МВФ)**. МВФ – це міжурядова організація, призначена для регулювання валютно-кредитних відносин між державами-учасницями і надання їм фінансової допомоги при валютних ускладненнях, що викликані дефіцитом платіжного балансу, шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. МВФ – спеціалізована установа ООН. Він був створений у 1944 р. на Бреттон-Вудській міжнародній конференції. До кінця 1999 р. до нього входило 182 країни. Вищий керівний орган МВФ – Управлінська Рада, в якій кожна країна-учасниця представлена керуючим і його заступником, що призначені на 5 років. 29 промислово розвинених країн (ПРК) мають 63,4 % голосів у МВФ; 36,6 % голосів доводиться на частку інших 84 % країн. Капітал

МВФ складається із внесків держав-учасниць, здійснених за підпискою. Кожна країна має квоту, виражену в СДР. На частку ПРК доводиться 62,8 % суми квот, з яких частка країн ЄС дорівнює 30,3 %; на частку країн, що розвиваються (РК) – 27,2 %; на країни з перехідною економікою – 10,0 % [12, с. 277].

Основними завданнями МВФ є:

1) сприяння розвитку міжнародної торгівлі та валютного співробітництва встановленням норм регулювання валютних курсів та контролю за їх дотриманням;

2) сприяння багатосторонній системі платежів та ліквідація валютних обмежень;

3) надання валютних кредитів державам-учасницям для вирівнювання платіжних балансів;

4) організація консультативної допомоги з фінансових і валютних питань.

Кредити МВФ видаються, як правило, кредитними частками (траншами) по 25 %.

Не менш важливу роль у СВС відіграє **група Всесвітнього банку**. Це багатоструктурна міжнародна кредитна організація, що поєднує 4 фінансових інститути.

1. Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР) утворений в 1944 р. До кінця 1998 р. нараховував 182 країни-учасниці. Основні цілі МБРР: реконструкція й розвиток територій країн-учасниць, стимулювання приватних зовнішніх інвестицій, забезпечення збалансованого росту міжнародних кредитів, підвищення продуктивності в економіці країн-учасниць, її ефективності, а також рівня життя. Роль МБРР – фінансування середньо- і довгострокових проектів розвитку інфраструктури в країнах-реципієнтах, підтримка програм полегшення болісних наслідків реалізації стабілізаційної й адаптаційної економічної політики для найбідніших верств населення. Більшість кредитів МБРР видає на строк 15 – 20 років з пільговим періодом 5 років. Значна частина кредитів МБРР припадає на регіон Східної Азії й Тихого океану. Як правило, кредити МБРР спрямовуються до сільського господарства (16,7 %), транспорту (14,2 %), електроенергетики (10,6 %), сфери фінансів (6 %) та ін. [12, с. 278].

2. Міжнародна асоціація розвитку (МАР) створена як філія

МБРР у 1960 р. МАР надає безпроцентні кредити найменш розвиненим країнам на строк 35 – 40 років при пільговому періоді 10 років. Пільгові кредити на цей час одержують 70 країн, у яких ВВП на душу населення не вище 925 дол. на рік.

3. Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена у 1956 р. з метою стимулювання приватних інвестицій у промисловість молодих держав, формування й розширення там приватного сектору. МФК кредитує тільки високорентабельні підприємства в найбільш розвинених країнах серед країн, що розвиваються. Строк кредитів 7 – 8 років. Характерна риса МФК полягає в тому, що всі позики надаються приватним особам, а інвестиції проводяться разом із приватним бізнесом.

4. Багатостороннє інвестиційно-гарантійне агентство (БІГА) засноване в 1988 р. Його мета – заохочення інвестицій в акціонерний капітал і інші напрямки прямих капіталовкладень у країни, що розвиваються, за допомогою їхнього страхування від некомерційних ризиків. До некомерційних ризиків належать: експропріація майна інвестора; воєнні дії; перевороти; скасування конвертованості національної валюти й пов'язані із цим складнощі в області переказу прибутків у країну інвестора. Строк гарантії – 15 років.

Всесвітній банк призначений для кредитування економіки країн, що розвиваються. На відміну від комерційних банків, він надає технічну допомогу, консультує, як вигідніше використати кредити, і всіляко сприяє припливу капіталів в економіку цих країн. Приблизно 3/4 надаваних Всесвітнім банком кредитних коштів припадає на інвестиційні проекти у різних галузях економіки, що вимагають, як правило, закупівлі країною-позичальником товарів і послуг, а також замовлення будівельно-монтажних робіт на міжнародних ринках. Інша частина позик (1/4) видається на проведення національних економічних і інших реформ.

У міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносинах беруть участь і приватні клуби кредиторів:

• **Паризький клуб країн-кредиторів** (так звана «група 10», у яку входять країни великої сімки, а також Бельгія, Нідерланди й Швейцарія) – це неформальна організація індустріально розвинених країн, де обговорюються проблеми урегулювання, відстрочки платежів за державним боргом країн. Він був заснований у 1956 р.;

• **Лондонський клуб** (у 1998 році поєднував близько 600 банків) є неформальною організацією найбільших банків-кредиторів, де обговорюються проблеми урегулювання приватної зовнішньої заборгованості країн-боржників.

Серед організацій регіонального значення варто виділити **Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР)**, що був створений в 1990 р. Головне завдання ЄБРР – сприяти переходу європейських постсоціалістичних країн до відкритої, орієнтованої на ринок економіки, а також розвитку приватної й підприємницької ініціативи. Основними об'єктами кредитування є приватні фірми або приватизовані державні підприємства, а також новостворювані компанії. Пріоритетні галузі фінансування ЄБРР: енергетика, телекомунікації, транспорт, агробізнес та ін.

Україна використовує позики міжнародних фінансових організацій – МВФ, СБ, МБРР, ЄБРР та кредити окремих держав і їх угруповань. Найбільше іноземних кредитів залучається в результаті співробітництва з МВФ. Кредити МВФ видаються переважно на економічну трансформацію та досягнення макроекономічної фінансової стабілізації в Україні.

МБРР є другим за розмірами кредитів, наданих Україні. Кредити МБРР становлять 32,8 % від усіх позик МФО. З них понад 70 % спрямовано на покриття дефіциту платіжного балансу країни та державного бюджету.

Розширюється співробітництво між Україною та ЄБРР. Центральне місце серед кредитів цієї організації належить позикам на розвиток приватних малих і середніх підприємств.

Останнім часом започатковане співробітництво України з МФК переважно з надання технічної допомоги приватним фірмам.

Залучення іноземних кредитів є нормальною світовою економічною практикою. Слід зазначити, що міжнародні фінансові організації надають кредити певного призначення, що впливає із принципів і мети їхньої діяльності та взаємних домовленостей між країнами.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Що таке міжнародна валютна система і які її ключові елементи?
2. У чому полягає конвертованість за поточними й за капітальними

операціями?

3. У чому причини виникнення паралельного обігу валют? Назвіть позитивні й негативні сторони паралельного обігу валют.
4. Дайте визначення системи золотого стандарту й опишіть її історію.
5. Назвіть основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи.
6. Дайте характеристику Ямайської валютної системи.
7. У чому полягає сутність Європейської валютної системи?
8. Що таке платіжний баланс і яка його структура?
9. Назвіть основні організації з регулювання валютних відносин. Які їхні цілі?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 10

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Класифікація валютних систем базується на:

- а) тому, який саме актив вважається резервним;
- б) золотому змісті;
- в) виникненні паралельного обігу валют на ринку країни;
- г) змісті срібла.

2. Валюта резервна – це:

- а) валюта, у якій країни тримають свої ліквідні активи, що використовуються для покриття негативного сальдо платіжного балансу;
- б) платіжні кошти інших країн, що використовуються на території даної країни;
- в) валюта, що має здатність для резидентів і нерезидентів вільно обмінюватися на національну валюту;
- г) законні платіжні кошти на території країни, що їх випускає.

3. Валюта, що характеризується стабільним валютним курсом – це валюта:

- а) тверда;
- б) вільно конвертована;
- в) фіксована;
- г) резервна.

4. Золотий паритет існував за наступною системою валютних відносин:

- а) ямайською валютною системою;

- б) паризькою валютною системою;
- в) європейською валютною системою;
- г) всі відповіді вірні.

5. Ямайська валютна конференція:

- а) вирішила проблеми обміну валют на золото;
- б) ухвалила рішення щодо випуску євро;
- в) затвердила долар як єдину резервну валюту;
- г) вирішила проблеми вільного вибору режиму валютного курсу.

6. Валюта – це:

- а) особливий товар, що виконує роль загального еквіваленту при обміні;
- б) наявна частина грошової маси (готівка), що циркулює з рук у руки у вигляді банкнот і монет;
- в) один з різновидів цінних паперів;
- г) всі відповіді правильні.

7. Канали, за якими може ввозитися іноземна валюта – це:

- а) уповноважені банки;
- б) туристи й люди, які приїхали у відрядження;
- в) зняття наявної валюти (готівки) з валютних рахунків підприємств, організацій і т.п.;
- г) усі відповіді правильні.

8. Валюта національна – це:

- а) валюта, у якій країни тримають свої ліквідні активи, що використовуються для покриття негативного сальдо платіжного балансу;
- б) платіжні кошти інших країн, що законно або незаконно використовуються на території певної країни;
- в) валюта, що має здатність для резидентів і нерезидентів вільно обмінюватися на національну валюту і застосовуватися в угодах з реальними й фінансовими активами;
- г) законні платіжні кошти на території країни, що їх випускає.

9. Форми паралельного обігу:

- а) доларизація, девальвація, валютне заміщення;
- б) доларизація, валютне заміщення;
- в) поляризація, євролізація;
- г) доларизація, євролізація, валютне заміщення, валютне переміщення.

10. Бреттон-Вудська валютно-фінансова система припускає:

- а) встановлення режиму вільно-плаваючих валютних курсів;

- б) офіційне скасування золотого стандарту;
- в) установлення офіційного курсу розміну резервних валют на золото;
- г) введення стандарту СДР.

Завдання 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Конвертованість за капітальними операціями припускає відсутність обмежень на платежі і трансферти за капітальними міжнародними операціями, які пов'язані з торгівлею товарами, послугами, міждержавними переказами доходів і трансфертів.

2. Конвертованість зовнішня – це право резидентів купувати, зберігати і здійснювати операції всередині країни з активами у формі валюти і банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті.

3. Конвертованість внутрішня – це право резидентів здійснювати операції з іноземною валютою з нерезидентами.

4. Паралельний обіг валюти – використання і визнання законним платіжним засобом однієї або декількох іноземних валют у грошовій системі держави разом з національною валютою.

5. Паралельний обіг валют сприяє проведенню грошово-кредитної політики, спрямованої на зниження темпів інфляції.

6. Доларизація припускає використання іноземної валюти тільки як засобу обігу.

7. Валютне заміщення припускає використання іноземної валюти як засобу обігу, одиниці розрахунку і засобу заощадження.

8. Перевагою системи Золотого стандарту була можливість відкриття нових родовищ золота.

9. Недоліком системи Золотого стандарту була неможливість проведення країною самостійної внутрішньої грошово-кредитної політики.

10. Одним з недоліків Бреттон-Вудської валютно-фінансової системи була можливість проведення спекулятивних атак на валютному ринку у випадку ослаблення курсу національної валюти.

Завдання 3. *Розв'яжіть задачі.*

Задача 1. Економіка описана такими даними:

Споживання імпортованих товарів і послуг = 200. Споживання

вітчизняних товарів і послуг = 800. Інвестиційні видатки на імпорتنі товари й послуги = 50. Інвестиційні видатки на вітчизняні товари й послуги = 150. Державні закупки вітчизняних товарів і послуг = 250. Податкові надходження в бюджет = 500. Заощадження держсектору = 50. Експорт = 500. Розрахувати сальдо поточного рахунку.

Задача 2. Економіка описана такими даними:

Експорт товарів = 19650\$. Імпорт товарів = 21758\$. Дохід від іноземних інвестицій у вигляді процентних виплат з-за кордону = 3621\$. Країна виплачує іноземним інвесторам дохід у вигляді відсотків = 1394\$. Видатки на туризм = 1919\$. Доходи даної країни від туризму = 1750\$. Односторонні трансферти країни = 2388\$. Відплив капіталу із країни = 4174\$. Приплив капіталу в країну = 6612\$.

Розрахувати сальдо рахунку поточних операцій і сальдо рахунку руху капіталу.

11. ВАЛЮТНИЙ КУРС ТА ПОЛІТИКА ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ

11.1. Поняття валютного курсу і його різновиди

Валютним курсом називається співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Фіксування курсу національної грошової одиниці в іноземній називається **валютним котируванням**.

Валютне котирування може бути прямим, непрямим й крос-котируванням. Пряме котирування – вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти. Непряме котирування – вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти. Крос-котирування – це вираження курсів двох валют одна до одної через курс кожної з них відносно 3-ї валюти.

Спот-курс – це курс, за яким валюти обмінюються протягом не більше двох робочих днів з моменту досягнення угоди про курс.

Форвардний курс – узгоджений курс, за яким обмінюються валюти в певний момент у майбутньому, більше ніж через три дні після досягнення угоди про курс.

Учасниками валютного ринку також можуть бути застосовані курси продавця і покупця. Курс продавця – це курс, за яким банк-резидент продає іноземну валюту за національну, а курс покупця – це курс, за яким він купує іноземну валюту за національну. Курс продавця завжди вищий за курс покупця.

Різниця між курсом продавця і покупця називається маржею. За рахунок маржі банк покриває видатки і формує прибуток за валютними операціями. Для оцінки економічного розвитку й прогнозування використовуються розрахункові види валютного курсу.

Номінальний валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти. Він розраховується, як

$$E_n = \frac{C_f}{C_d},$$

де E_n – номінальний валютний курс; C_f – іноземна валюта; C_d – національна валюта.

Номінальний валютний курс застосовується для виміру поточних операцій, але не для виміру тенденцій у довгостроковій перспективі, тому що він не враховує рівень цін у країнах.

Реальний валютний курс – номінальний валютний курс з урахуванням зміни рівня цін у двох країнах:

$$E_r = E_n \frac{P_f}{P_d},$$

де E_r – реальний валютний курс; P_f – індекс цін зарубіжної країни; P_d – індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс дозволяє оцінити динаміку валютного курсу стосовно однієї валюти. Для того щоб оцінити динаміку валютного курсу стосовно багатьох валют, наприклад, валют країн – торгових партнерів, розраховують ефективний валютний курс.

Номінальний ефективний валютний курс – це співвідношення між національною валютою й валютами інших країн, зваженими відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни.

Номінальний ефективний валютний курс розраховується за формулою

$$E_n^e = \sum_i (P_n^E * W_i),$$

де E_n^e – номінальний ефективний валютний курс;

\sum_i – знак суми показників за і-ми країнами;

і – країна – торговий партнер;

$E_n^e = E_1/E_0$ – індекс номінального валютного курсу поточного року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни – торгового партнера;

$W_i = (X_i + IM_i)/(X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговому обороті даної країни із країнами – торговими партнерами [6, с.44].

Даний показник не враховує зміну рівня цін або показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах – торгових партнерах. Останні враховуються при розрахунку показника реального ефективного валютного курсу.

Реальний ефективний валютний курс – це номінальний ефективний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін або інших показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах – торгових партнерах.

Реальний ефективний валютний курс розраховується за формулою:

$$E_r^e = \sum_i (P_r^E * W_i),$$

де E_r^e – реальний ефективний валютний курс;

\sum_i – знак суми показників за і-ми країнами;

і – країна – торговий партнер;

$P_r^E = E_1/E_0$ – індекс реального валютного курсу поточного року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни – торгового партнера;

$W_i = (X_i + IM_i)/(X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговому обороті даної країни із країнами – торговими партнерами [6, с.44].

Реальний ефективний валютний курс є основним показником, що характеризує динаміку валютних курсів. Він також є підставою для прогнозів щодо тенденції їхнього розвитку, показником, що характеризує конкурентоспроможність країн на світовому ринку.

Зростання даного показника свідчить про те, що експорт стає

більш дорогим і розміри його скорочуються, а імпорт, навпаки, стає більш дешевим і розміри його ростуть, тобто конкурентоспроможність країни на світовому ринку з ростом даного показника падає. Величина росту реального ефективного валютного курсу в порівнянні з більш сприятливими періодами в розвитку країни показує розмір девальвації національної валюти, необхідний для відновлення її конкурентоспроможності й збалансованості платіжного балансу.

За ступенем гнучкості розрізняють: фіксовані, обмежено-гнучкі й плаваючі валютні курси [6, с.49].

Фіксований валютний курс – це офіційно встановлене співвідношення між валютами, що допускає тимчасове відхилення від нього не більш ніж на 2,25 %.

Фіксація може здійснюватися декількома способами:

1) фіксація курсу до однієї валюти – прив'язка курсу національної валюти до курсу найбільш значимій сильній валюті;

2) фіксація курсу національної валюти до валют інших країн – головних торгових партнерів;

3) фіксація курсу до валютного композиту – прив'язка курсу національної валюти до курсів колективних грошових одиниць (наприклад, СПЗ або євро);

4) використання валюти інших країн як законних платіжних засобів;

5) валютне правління – фіксація курсу національної валюти до іноземної, однак випуск національної валюти повністю забезпечується запасами іноземної (резервної) валюти.

Обмежено гнучкий валютний курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає невеликі коливання валютного курсу відповідно до встановлених правил.

Види обмежено-гнучкого валютного курсу:

1) обмежено гнучкий курс до однієї валюти – підтримка коливань валютного курсу в певних межах від офіційно зафіксованого паритету до будь-якої іноземної валюти;

2) обмежено гнучкий курс у рамках спільної політики – спільне плавання національних валют у певних межах від центрального розрахункового курсу.

Плаваючий валютний курс – курс, що вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних умов

впливати шляхом валютних інтервенцій.

Під чистим плаванням розуміється курсоутворення без втручання центральних банків на валютному ринку. Брудне плавання – це курсоутворення при активних інтервенціях центрального банку на валютному ринку.

Різновиди плаваючого валютного курсу:

1) коригований валютний курс – курс, що автоматично змінюється під впливом певного набору економічних показників;

2) керовано плаваючий курс – курс, який встановлюється центральним банком, а не валютним ринком, але із частою його зміною, яка має не автоматичний характер, а бере до уваги макроекономічні показники;

3) незалежно плаваючий курс – курс, що визначається на підставі співвідношення попиту та пропозиції на валюту на валютному ринку за умови невтручання держави в цей процес.

Як показує практика, вибираючи режим валютного курсу, розвинені країни віддають перевагу крайнім варіантам: фіксованому або вільно плаваючому валютному курсу; країни, що розвиваються – проміжним варіантам: м'якої фіксації або жорсткого плавання.

11.2. Політика регулювання валютного курсу

Під валютною політикою розуміють сукупність економічних, правових та організаційних заходів і форм, що здійснюються державними органами, центральними банківськими і фінансовими установами, міжнародними валютно-фінансовими організаціями у галузі валютних відносин.

Валютна політика є частиною зовнішньоекономічної політики і включає: валютну дисконтну політику, валютну девізну політику, валютне субсидування та диверсифікацію валютних резервів.

Валютна дисконтна політика – система економічних і організаційних заходів держави з використання облікової ставки відсотка для орієнтовного корегування валютного курсу, регулювання руху короткотермінових інвестицій та збалансування платіжних зобов'язань. Реалізується вона через вплив на стан грошового попиту, динаміку і рівень цін, обсяг грошової маси, міграцію короткотермінових інвестицій.

Якщо курс фіксований, потрібні зміни у внутрішній економіці з

тим, щоб за існуючого валютного курсу ліквідувати зовнішній дисбаланс. Наприклад, якщо є дефіцит балансу, необхідно за рахунок продажу валютних резервів скорочувати грошову масу, проводити жорстку грошово-кредитну політику доти, доки попит на національну валюту не відновиться. Якщо курс плаваючий, можлива інша крайність. Валютний курс під впливом короткотермінових (спекулятивних) чинників може призвести до переоцінки макроекономічної незбалансованості економіки, що може спричинити небажані структурні зміни.

Валютна девізна політика – це система регулювання валютного курсу шляхом купівлі та продажу валюти через валютну інтервенцію та валютні обмеження. Одним з інструментів валютної політики офіційних органів є валютні інтервенції центрального банку з метою коригування динаміки валютного курсу.

Валютна інтервенція – це форма впливу центрального банку країни на формування курсу національної валюти. Вона полягає у здійсненні банком цільових операцій з купівлі-продажу іноземної валюти (твердої) за національну. Для підвищення курсу власної грошової одиниці банк продає іноземну валюту, а для зниження курсу своєї валюти він скуповує тверду валюту в обмін на національну. Інтервенції ефективні, якщо незбалансованість міжнародних розрахунків країни тимчасова, але у випадку глобальної незбалансованості вони не в змозі протистояти падінню або підвищенню валютного курсу.

Валютні обмеження – це система правових, організаційних та економічних заходів, які регламентують операції з національною та іноземною валютами. Довготривала валютна політика передбачає заходи зі зміни валютного механізму і стосується порядку валютних розрахунків, режиму валютних курсів і паритетів, використання золота і резервних валют, міжнародних платіжних засобів тощо.

Валютний курс є основною сполучною ланкою між економіками країн. Іноземна валюта оцінюється в національній, у результаті чого виникає рівноважний валютний курс іноземної валюти стосовно національної. Якщо припустити, що попит на іноземну валюту визначається вартістю імпорту товарів, а пропозиція обмежується надходженнями, що одержують резиденти від експорту, то визначення рівноважного валютного курсу буде таким.

Рівноважний валютний курс – це курс валюти, що забезпечує досягнення рівноваги платіжного балансу за умови відсутності обмежень на міжнародну торгівлю, спеціальних мотивів для припливу або відтоку капіталу й надмірного безробіття.

Якщо курс національної валюти зростає, то попит на імпорт, а отже, і іноземну валюту, необхідну для його оплати, також збільшується. Якщо курс національної валюти знижується, то в більш сприятливих умовах опиняються експортери, а попит на імпорт відповідно зменшиться.

Економічний зміст зміни валютного курсу в умовах плаваючого й фіксованого режиму різний. Якщо країна дотримується режиму плаваючого валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту та пропозиції.

На графіку (рис. 11.1) на осі ординат показано валютний курс (ціна одиниці іноземної валюти, виражена в одиницях національної). Вісь абсцис характеризує кількість іноземної валюти. Початковий попит та пропозиція іноземної валюти визначаються лініями $D_{\$}$ і $S_{\$}$ відповідно. Рівноважний валютний курс, зафіксований на рівні E . Припустимо, що попит на імпорт зріс (лінія попиту рухається в положення $D'_{\$}$). Виникає дефіцит іноземної валюти. Це приведе до виникнення нової рівноважної точки A' . Таким чином, курс іноземної валюти автоматично зросте, а національної знизиться до E' .

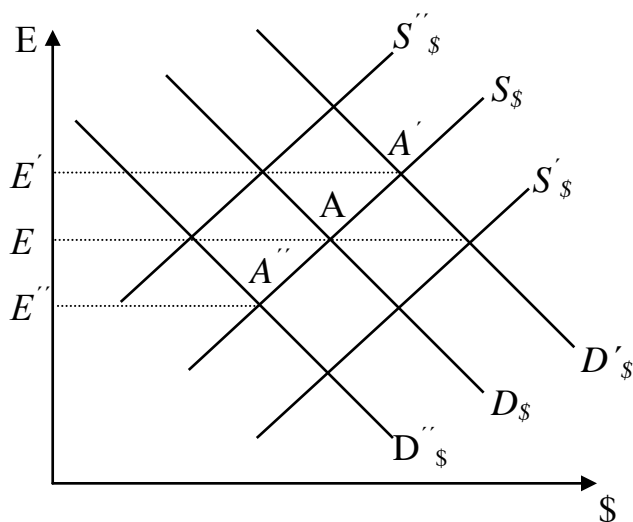

Рисунок 11.1 — Адаптація плаваючого валютного курсу

У випадку зниження попиту на імпорт виникне зворотна ситуація. Попит на іноземну валюту знизиться (лінія попиту рухається в

положення D''). Виникає надлишок іноземної валюти. Це приведе до виникнення нової рівноважної точки A'' . Таким чином, курс іноземної валюти автоматично знизиться, а національної зросте до E'' .

В умовах плаваючого валютного курсу національна валюта може або **знецінитися**, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або **подорожчати**, що означає одночасне знецінення іноземної валюти. Аналогічні ефекти виникають при постійному попиті на валюту, але при зміні її пропозиції.

У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше. Якщо з деяких причин імпорт товарів зростає, то відповідно буде зростати попит і на іноземну валюту. Іноземна валюта виявиться в дефіциті, що буде підштовхувати курс іноземної валюти нагору. Але, на відміну від змінного валютного курсу, Центральний банк країни повинен відреагувати на таку ситуацію, продаючи іноземну резервну валюту, щоб зменшити розмір даного дефіциту. Вливання в економіку іноземної валюти приведе до зростання її пропозиції і частковому зниженню курсу іноземної валюти. Однак, продаючи іноземну валюту, центральний банк проводить вилучення національної валюти. Це приводить до зменшення видатків господарських суб'єктів, у тому числі і на імпорт, а отже, і на іноземну валюту. Таким чином, зниження попиту на іноземну валюту приводить курс до свого початкового значення.

Однак підтримувати фіксований валютний курс держава може лише в тому випадку, якщо в неї достатньо валютних резервів (не менш, ніж сума, що дозволяє оплатити імпорт товарів і послуг протягом восьми тижнів). В іншому випадку їй варто переходити на плаваючий валютний курс.

Девальвація – це політика, спрямована на зниження курсу національної валюти за режиму фіксованих валютних курсів.

Ревальвація – це політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти за режиму фіксованих валютних курсів.

Реальна девальвація – це зниження реального курсу національної валюти за режиму фіксованого валютного курсу, яке відбулося з урахуванням зміни рівня цін у своїй країні та в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта.

Важливо, щоб політика девальвації здійснювалася в реальному, а не номінальному вираженні, оскільки у випадку, якщо зростання цін у

країні, що девальвує свою валюту, перевищує зростання цін у країні, відносно валюти якої котирується національна валюта, це може зруйнувати весь позитивний ефект девальвації.

Значні коливання валютних курсів дають підстави для валютних спекуляцій, призводять до виникнення спекулятивних атак. Спекулятивна атака – це зростання пропозиції національної валюти на ринку в період ослаблення її курсу, що призводить до втрати валютних резервів країни, у випадку спроб держави підтримувати валютний курс.

Попит та пропозиція іноземної валюти залежать від таких факторів:

1. Доходи від експорту й видатки на імпорт.
2. Відносні ціни на той самий товар у різних країнах.
3. Різниця в процентних ставках і рівнях рентабельності в різних країнах, що впливає на рух капіталу.
4. Рівень доходів населення.
5. Прогнози вартості національної та іноземної валюти.

11.3. Еластичність попиту та пропозиції іноземної валюти

Еластичність попиту та пропозиції іноземної валюти – це ступінь реакції величини попиту та пропозиції іноземної валюти на зміну валютного курсу.

Еластичність попиту та пропозиції іноземної валюти розраховується з використанням дугового коефіцієнту еластичності:

$$r = \frac{\Delta Q}{(Q_1 + Q_2)/2} : \frac{\Delta P}{(P_1 + P_2)/2}.$$

Важливе значення мають такі види еластичності.

З боку попиту:

- еластичність попиту з боку закордонних країн на національний експорт;
- еластичність національного попиту на імпорт з-за кордону.

З боку пропозиції:

- еластичність іноземної пропозиції імпорту з боку закордонних країн;
- еластичність пропозиції національного експорту закордонним країнам.

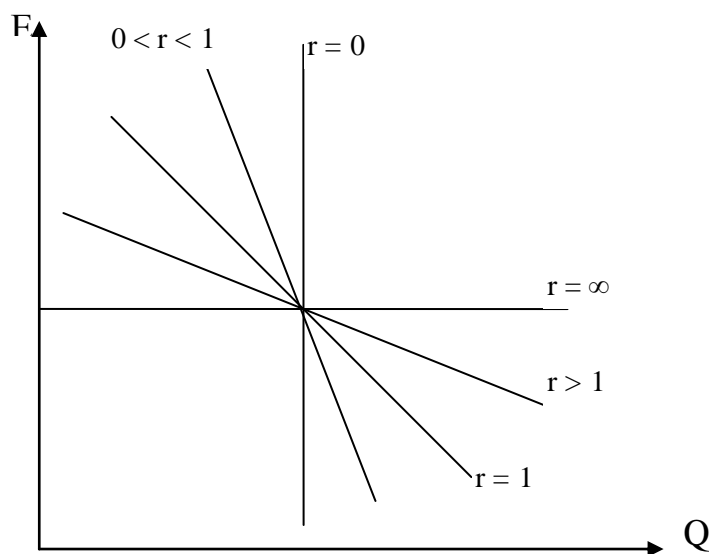

Рисунок 11.2 — Еластичність попиту на іноземну валюту

На рисунку 11.2 показано, що попит на іноземну валюту буде еластичним, якщо $r > 1$. Відповідно, якщо $0 < r < 1$ – попит нееластичний, якщо $r = 1$ – попит є попитом одиничної еластичності, якщо $r = 0$ – попит абсолютно нееластичний, і якщо $r = \infty$ – попит абсолютно еластичний.

Однак попит країни на валюту зарубіжної держави є, по суті, її пропозицією з боку цієї держави. Так само, попит закордонної держави на валюту даної країни еквівалентний пропозиції національної валюти цієї країни. Таким чином, якщо відомий попит на валюту в даній країні й у закордонній країні, відома і її пропозиція. Отже, для визначення параметрів попиту та пропозиції валюти досить знати тільки попит на неї в кожній із країн, що, у свою чергу, визначається попитом на імпорт товарів та іноземні активи.

Попит на валюту еластичний, якщо процентна зміна в об'ємі попиту на валюту більша за процентну зміну її курсу. Попит на валюту нееластичний, якщо процентна зміна в об'ємі попиту на валюту менша за процентну зміну її курсу. Попит на валюту є попитом одиничної еластичності, якщо процентна зміна в об'ємі попиту дорівнює процентній зміні валютного курсу.

Залежно від того, яка еластичність попиту на експорт і на імпорт, можна судити про те, якої валютної політики варто дотримуватися державі з метою поліпшення стану торговельного балансу. Так, еластичність попиту інших країн на національний експорт і

еластичність національного попиту на імпорт є важливими параметрами, що дозволяють визначити, чи дозволить зниження вартості національної валюти поліпшити торговий баланс. Дану проблему досліджували Альфред Маршалл, Абба Лернер і Дж. Робінсон. Їхня модель побудована на таких допущеннях:

1. Міжнародний рух капіталу відсутній, і торговий баланс являє собою просту різницю між експортом і імпортом товарів. Поточний попит та пропозиція іноземної валюти визначається тільки попитом на імпорт і доходами від експорту.

2. Попит резидентів на іноземні товари й пропозиція товарів, що експортуються, залежать тільки від рівня цін на них, які виражені у національній валюті. Пропозиція нерезидентів товарів на експорт і їхній попит на імпорт залежать тільки від їхніх цін в іноземній валюті.

3. Пропозиція іноземної валюти абсолютно еластична.

4. Початковий торговий баланс дорівнює нулю (вартість товарного імпорту, яка еквівалентна попиту на іноземну валюту, дорівнює вартості товарного експорту, яка еквівалентна її пропозиції).

Умова Маршалла – Лернера передбачає виконання перерахованих вище умов і звучить так: зниження вартості національної валюти (девальвація) приводить до поліпшення торгового балансу, якщо сума абсолютних значень еластичності національного попиту на імпорт і іноземного попиту на національний експорт більша за одиницю:

$$r_x + r_{im} > 1,$$

де r_x – еластичність попиту на експорт (еластичність експорту);

r_{im} – еластичність попиту на імпорт (еластичність імпорту).

У тому випадку, якщо еластичність експорту більша за одиницю, це означає, що девальвація залишить доходи в іноземній валюті незмінними, усунувши тим самим друге й третє допущення. Тоді, якою б не була еластичність імпорту, девальвація приведе до поліпшення торгового балансу. Аналогічно, якщо еластичність імпорту більша за одиницю або якщо еластичність експорту й імпорту більша за 0,5, то девальвація також приведе до поліпшення торговельного балансу. Але в тому випадку, коли сума значень еластичності буде меншою за одиницю, то політика девальвації приведе до погіршення торгового балансу [6, с.71].

Умова Маршалла – Лернера виконується тільки у випадку

стабільного валютного ринку.

Валютний ринок вважається стабільним, якщо на попит та пропозицію діють доцентрові сили, що повертають їх, у випадку коливань, у стан рівноваги.

Валютний ринок вважається нестабільним, якщо на попит та пропозицію діють відцентрові сили, що збільшують дисбаланс у випадку коливань. Основними ознаками нестабільного валютного ринку є те, що:

1) пропозиція іноземної валюти стає більш еластичною, ніж попит на неї;

2) пропозиція приймає зворотну залежність між валютним курсом і кількістю іноземної валюти.

Таким чином, визначення факту стабільності або нестабільності валютного ринку залежить від показників еластичності попиту та пропозиції на валюту.

Умова Маршалла – Лернера виконується в довгостроковому періоді через те, що довгострокова еластичність експорту й імпорту вища за короткострокову. У короткостроковому ж періоді зниження вартості національної валюти може призвести до погіршення торговельного балансу, через відсутність негайної реакції кількісного попиту та пропозиції валюти на зміну валютного курсу. Це пов'язано з наступними обставинами: знадобиться час для визнання ринком зміни курсу, прийняття рішень про зміну обсягів експорту й імпорту, укладення контрактів і здійснення поставок товарів за новими цінами, зміни параметрів виробництва, пристосування його до нових цін.

Джей-крива показує тимчасове погіршення торговельного балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти, що веде до його наступного поліпшення [6, с.74].

Ефект Джей-кривої виникає внаслідок того, що в результаті девальвації внутрішня ціна на імпортовані товари зростає швидше, ніж падають ціни на експорт в іноземній валюті, при тому, що кількісно експорт і імпорт змінюються незначно. Девальвація проводиться раптово, а експорт і імпорт продовжують здійснюватися на основі раніше закладених контрактів. Тому видатки на імпорт, що раптово подорожчав у національній валюті, але обсяги якого поки не скоротилися, відразу не перебиваються доходами, що збільшуються від кількісного росту національного експорту, який подешевшав в

іноземній валюті. Для адаптації до нового рівня цін у середньому потрібно від 3 до 12 місяців. Після року еластичність експорту й імпорту зростає, і девальвація поліпшує торговий баланс.

Вплив девальвації та торговий баланс (джей-крива) показано на рисунку 11.3.

На відрізку АВ валютний курс стабільний і не змінюється. Центральний банк країни проводить девальвацію і це приводить до погіршення торгового балансу – відрізок ВС. Внаслідок того, що економіка починає пристосовуватися до нових цін, торговий баланс САВ, поступово вирівнюється до рівня, що передувало девальвації CD, і в довгостроковій перспективі DE поліпшується [6, с.74].

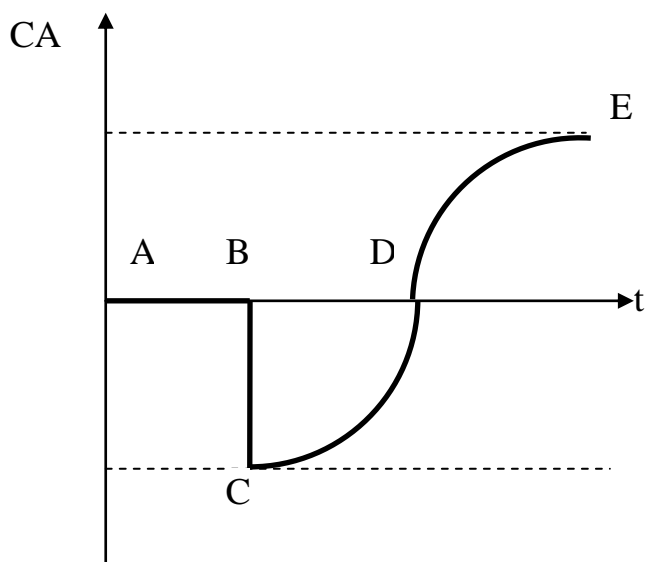

Рисунок 11.3 — Вплив девальвації на торговий баланс (джей-крива)

11.4. Теорія паритету купівельної спроможності

Значна частина теорій валютного курсу намагалася відповісти на запитання про його визначення. Однією з найбільш популярних теорій валютного курсу була теорія паритету купівельної спроможності, яку запропонував після Першої світової війни Густав Кассель. Цей період характеризувався значними розбіжностями між валютним курсом і реальною купівельною спроможністю грошей, що було викликано відмовою країн від золотого стандарту.

Г. Кассель – засновник стокгольмської школи економічної науки, звернувся до ідеї Д. Рікардо, який припустив, що між валютним курсом і

внутрішньою купівельною спроможністю грошей повинен бути взаємозв'язок. При цьому чітко фіксувався лише факт існування такого співвідношення, з якого могла випливати пряма дія впливу внутрішніх цін на валютні курси і зворотний вплив курсів на внутрішні ціни. Встановлення валютного курсу на базі паритету купівельної спроможності, на думку Касселя, здатно було повернути світовий ринок у стан рівноваги.

Паритет купівельної спроможності (ПКС) – рівність купівельної спроможності різних валют за незмінним рівнем цін у кожній із країн.

Наприклад, якщо рівень середньої ціни в Україні у 25 разів вищий за рівень середньої ціни у США, то обмінний курс гривні до долару повинен бути 25 грн. = 1 дол.

Цей висновок ґрунтується на припущенні про те, що в умовах досконалої конкуренції, відсутності транспортних витрат і міждержавних торгових бар'єрів, однаковий товар буде продаватися за однією ціною на ринках різних країн. Якщо товар у США коштує 1 дол., то за таким курсом в Україні він повинен коштувати 25 грн. Якщо з якоїсь причини курс гривні впаде до 30 грн. / дол., той самий товар в Україні буде коштувати 30 грн. У тому випадку, якщо він продовжує в Україні коштувати 25 грн., стає вигідним купити його в Україні за 25 грн. та перепродати в США за 30 грн. (тобто за 1,2дол.), що дасть можливість одержати 20 % прибутку за кожну одиницю. У результаті цього зростання попиту на дешевий товар підніме його ціну в Україні, а зростання пропозиції даного товару знизить його ціну в США.

Теоретичне узагальнення це одержало в законі однієї ціни.

Закон однієї ціни: в умовах досконалої конкуренції один і той самий товар у різних країнах має однакову ціну, якщо вона виражена в одній і тій самій валюті.

$$P_d^i = E_{d/f} * P_f^i,$$

де P_d^i – ціна товару усередині країни, P_f^i – ціна того ж товару за кордоном, $E_{d/f}$ – валютний курс.

Валютний курс виражається як

$$E_{d/f} = \frac{P_d^i}{P_f^i}.$$

Необхідно відзначити, що через недосконалість конкуренції, наявність транспортних витрат і торгових бар'єрів, закон однієї ціни в чистому вигляді не дотримується. Однак, якщо транспортні витрати й торгові бар'єри залишаються постійними, товари абсолютно однакові й існує торгівля між країнами, їхні ціни повинні рухатися в одному напрямку. Недотримання закону однієї ціни може бути пов'язане з розходженнями в якості товару. Крім того, існує категорія неторгових товарів, ціни на які у двох країнах можуть істотно відрізнятись, а головне, впливати на рівень внутрішніх цін.

Виходячи з теорії порівняльних переваг Д. Ріккардо, можна стверджувати, що в результаті зростання внутрішніх цін купівельна спроможність національної валюти повинна скоротитися, що приведе до пропорційного знецінення її валютного курсу. Аналогічним чином, якщо рівень внутрішніх цін знижується, то купівельна спроможність національної валюти зростає, що приводить до пропорційного зростання її валютного курсу.

Теорія абсолютного ПКС – обмінний курс між валютами двох країн дорівнює співвідношенню рівнів цін у цих країнах.

Якщо P_d – рівень внутрішніх цін; P_f – рівень цін за кордоном; а $E_{d/f}$ – валютний курс, то валютний курс на основі теорії абсолютного ПКС виражається за допомогою такої формули:

$$E_{d/f} = \frac{P_d}{P_f},$$

Дана формула близька до формули валютного курсу, що впливає із закону однієї ціни. Основна відмінність полягає в тому, що закон однієї ціни використовує в основі валютного курсу ціну одного і того самого товару в декількох країнах, а теорія абсолютного ПКС – співвідношення рівня цін на всі товари в цих країнах.

Звичайно для порівняння рівня цін у своїй країні й за кордоном використовують кошик гомогенних товарів, які споживаються в обох країнах. Однак у такому вигляді теорія абсолютного ПКС практично не застосовується: важко скласти кошики із виключно однакових товарів, що продаються у різних країнах. Крім того, транспортні витрати й державні обмеження на торгівлю роблять конкуренцію на світовому ринку недосконалою.

Але теорія абсолютного ПКС показує спосіб зміцнення курсу національної валюти – зниження внутрішньої інфляції і підвищення купівельної спроможності національної валюти усередині країни. На основі теорії абсолютного ПКС визначається один з різновидів розрахункового рівноважного валютного курсу, що згодом можна використовувати як точку відліку його змін.

Практичне значення теорія ПКС має у своєму відносному вимірі.

Теорія відносного ПКС заснована на тому, що зміна обмінного курсу між валютами двох країн пропорційна відносній зміні рівнів цін у цих країнах. Валютний курс на основі відносного ПКС виражається за формулою

$$E_{d/f}^1 = E_{d/f}^0 * \frac{P_d^1 / P_d^0}{P_f^1 / P_f^0},$$

де P_d^0 – рівень внутрішніх цін у базовому році; P_f^0 – рівень цін за кордоном у базовому році; $E_{d/f}^0$ – валютний курс у базовому році; P_d^1 – рівень внутрішніх цін цього року; P_f^1 – рівень цін за кордоном цього року; $E_{d/f}^1$ – валютний курс цього року.

Для розрахунку валютного курсу відповідно до теорії відносного ПКС необхідно знати абсолютне значення рівноважного валютного курсу в базовому році й індекси цін для обох країн. За рівноважний курс базового року приймається курс того тимчасового періоду, коли курс був стабільний. Як індекси використовується індекс споживчих цін (ІСЦ), індекс оптових цін і дефлятор ВВП. Прогнозування валютного курсу на основі теорії відносного ПКС означає екстраполяцію поточного курсу на майбутній період на базі співвідношення темпів інфляції у двох країнах.

Альтернативним способом визначення рівноважного валютного курсу на базі теорії відносного ПКС є такий:

$$\pi_d - \pi_f = \frac{E_{(t+1)} - E_t}{E_t},$$

де ліва сторона – розходження в темпах інфляції усередині країни π_d і за кордоном π_f , а права – зміна курсу національної валюти [6, с.88].

Оскільки в більшості випадків курси, розраховані на основі теорії відносного ПКС, відхиляються від поточних ринкових курсів, використовуються такі поняття, як переоцінена або недооцінена валюта.

Переоцінена/недооцінена валюта – валюта, реальний курс якої зростає швидше/повільніше, ніж курс, розрахований на основі ПКС.

Необхідно відзначити, що прагнення валютного курсу до ПКС проявляється тільки як довгострокова тенденція. Крім того, вона є серйозним інструментом для прогнозування в умовах високої галопуючої інфляції, яка викликана переважно монетарним фактором. Теорія може застосовуватися також у розрахунку орієнтовного валютного курсу, на якому повинні базуватися інші макроекономічні оцінки, а також для визначення реальної міжнародної вартості національних товарів і послуг.

Обмеженість теорії ПКС – це передумова про дотримання умов досконалої конкуренції й відсутності торгових бар'єрів і транспортних витрат; існування великого числа неторгових товарів, ціни на які входять до індексу споживчих цін; зміни умов торгівлі в групі торгових товарів, що приводить до зміни питомої ваги цих товарів в індексі цін різних країн; низька короткострокова еластичність заміщення товарів, що виражається в певному консерватизмі поведінки покупців.

Теорія ПКС застосовується переважно у розвинених країнах, оскільки для цих країн підтверджується взаємозалежність динаміки валютних курсів і відносних цін. Для великої групи країн, що розвиваються, і деяких країн з перехідною економікою концепція ПКС не підтверджується.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Що таке валютний курс? Які види валютних котирувань ви знаєте?
2. У чому різниця між номінальним і реальним валютним курсом, номінальним ефективним і реальним ефективним?
3. Назвіть види валютних курсів за ступенем гнучкості.
4. Які основні способи фіксації валютного курсу?
5. Назвіть різновиди змінного валютного курсу.
6. Що розуміється під рівноважним валютним курсом?
7. Поясніть економічний зміст зміни валютного курсу при плаваючому й фіксованому режимі.
8. Сформулюйте умову Маршалла–Лернера. У чому її суть? Що показує джей-крива?
9. Які характерні ознаки нестабільного валютного ринку?

10. Поясніть різницю між теоріями абсолютного й відносного паритету купівельної спроможності. Яке їхнє практичне застосування?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 11

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Непряме котирування припускає:

- а) вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти;
- б) вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти;
- в) вираження курсів двох валют один до одного через курс кожної з них стосовно третьої валюти;
- г) немає правильної відповіді.

2. Пряме котирування припускає:

- а) вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти;
- б) вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти;
- в) вираження курсів двох валют один до одного через курс кожної з них стосовно третьої валюти;
- г) немає правильної відповіді.

3. Курс, за яким обмінюються валюти в певний момент у майбутньому, більш ніж через три дні після досягнення угоди – це курс:

- а) номінальний;
- б) реальний;
- в) спот-курс;
- г) форвардний.

4. Девальвація валюти – це:

- а) політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти при режимі фіксованого валютного курсу;
- б) політика, спрямована на зниження курсу національної валюти при режимі фіксованого валютного курсу;
- в) політика, спрямована на зниження курсу національної валюти при режимі змінного валютного курсу;
- г) політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти при режимі змінного валютного курсу.

5. Ревальвація валюти – це:

- а) політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти при режимі фіксованого валютного курсу;
- б) політика, спрямована на зниження курсу національної валюти при режимі фіксованого валютного курсу;
- в) політика, спрямована на зниження курсу національної валюти при режимі змінного валютного курсу;
- г) політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти при режимі змінного валютного курсу.

6. Джей-крива показує:

- а) тимчасове поліпшення торговельного балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти, що веде до його наступного погіршення;
- б) тимчасове погіршення торговельного балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти, що веде до його наступного поліпшення;
- в) стабільний стан торговельного балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти;
- г) усі відповіді неправильні.

7. Зниження курсу національної валюти призводить до:

- а) зниження ціни експорту й імпорту;
- б) збільшення ціни експорту й імпорту;
- в) зниження ціни експорту й збільшення ціни імпорту;
- г) зниження ціни експорту й зменшення ціни імпорту.

8. Якщо відбувається ревальвація національної валюти, то, за інших рівних умов:

- а) постраждають галузі, орієнтовані на споживання імпортової сировини;
- б) постраждають галузі, орієнтовані на експорт;
- в) може вирости рівень безробіття в країнах – торгових партнерах даної країни;
- г) це є ознакою неспроможності уряду даної країни.

9. Крос-котирування припускає:

- а) вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти;
- б) вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти;
- в) вираження курсів двох валют одна до одної через курс кожної з них відносно третьої валюти;

г) немає правильної відповіді.

10. За умовою Маршалла–Лернера, якщо національні споживачі будуть дуже чуйно реагувати на зміну цін на імпортні товари, то політика девальвації приведе:

- а) до поліпшення торговельного балансу в довгостроковій перспективі;
- б) до погіршення торговельного балансу в довгостроковій перспективі;
- в) не зробить ніякого впливу на торговельний баланс;
- г) усі відповіді неправильні.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Девальвація – це політика, спрямована на підвищення вартості валюти за режиму фіксованих валютних курсів.

2. Пряме котирування – це вираження вартості двох валют одна до одної через курс кожної з них відносно третьої валюти.

3. Спот-курс – курс, за яким обмінюються валюти протягом не більше двох робочих днів з моменту досягнення угоди про курс.

4. Джей-крива показує тимчасове покращення торгового балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти, що призводить до його наступного погіршення.

5. Ревальвація – це політика, спрямована на підвищення курсу валюти за режиму плаваючого валютного курсу.

6. Спекулятивна атака – різке зростання пропозиції валюти на ринку в період послаблення її курсу, що призводить до втрати валютних резервів країни у випадку спроб підтримувати валютний курс.

7. На стабільному валютному ринку діють відцентрові сили.

8. На нестабільному валютному ринку еластичність попиту вища за еластичність пропозиції.

9. Реальна девальвація – зниження реального курсу національної валюти за режиму фіксованого валютного курсу, яке відбулося з урахуванням зміни рівня цін у своїй країні.

10. Якщо курс національної валюти падає повільніше, ніж мав би на основі співвідношення темпів інфляції, то вважають, що національна валюта переоцінена.

12. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

12.1. Сутність та фактори глобалізації

У своєму розвитку світове господарство пройшло два етапи: інтернаціоналізації та економічної інтеграції і наразі перебуває на третьому – етапі економічної глобалізації.

Термін «глобалізація» походить від французького «global» – всесвітній і вживається для характеристики сучасних планетарних процесів. Він виявився найбільш адекватним новій фазі у розвитку світового господарства.

Економічна глобалізація – новий рівень інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції, що характеризується інтенсифікацією і новою якістю внутрішніх міжнародних зв'язків у планетарних масштабах, перетворенням національних господарств та їх суб'єктів на складову частину планетарного відтворювального процесу [22, с.414].

Процес економічної глобалізації почався у 80-ті роки ХХ століття і триває дотепер.

Глобалізація характеризується вільним використанням світових ресурсів, вільним рухом товарів, послуг, факторів виробництва, капіталу, інтенсивним обміном інформацією. Національні границі стираються, формується глобальна економіка.

Компонентами світової глобальної економіки є:

- 1) транснаціональне виробництво;
- 2) глобальна фінансова система;
- 3) система міжнародної торгівлі, побудована на єдиних правилах;
- 4) єдиний інформаційний простір.

Основними передумовами глобалізаційного процесу стало:

1. У багатьох промислово розвинених країнах світу на початку 80-х років відбувся перехід до посилення ринково орієнтованої економічної політики і відповідної нормативно-правової бази. Це позначилося на прискоренні структурних реформ, які супроводжувалися підвищенням конкурентоспроможності й цінової гнучкості товарів, зниженні транскордонних бар'єрів, сприянні розвитку конкуренції.

2. В той же період розпочався перехід до нового типу

економічного зростання, який ґрунтувався на створенні нових глобалізаційних елементах продуктивних сил (програмне забезпечення, розвиток Інтернету), на якісно новому рівні підготовки та використанні людського фактора.

3. На етапі глобалізації відбулося зростання кількості вільних економічних зон як складових елементів процесу економічної глобалізації.

4. Посилився вплив міжнародних організацій, регіональних угруповань, багатонаціональних корпорацій, інституціональних інвесторів, неурядових організацій на світову економіку.

Основні фактори, які обумовили прискорення переходу світової економіки на якісно новий етап [22, с.415]:

1. Науково-технологічний фактор. Він визначається здобутками від використання досягнень науки й техніки, високого фахового рівня працівників у промислово розвинених країнах світу; зменшенням витрат сировини, матеріалів, енергії, інших ресурсів на виготовлення одиниці продукції.

2. Виробничо-технічний фактор. Він визначається різким збільшенням масштабів виробництва, стрибком у розвитку ТНК в останні десятиліття, якісно новим рівнем розвитку транспортних засобів і зв'язку, які забезпечують швидке пересування між країнами товарів та послуг, виробничих ресурсів та об'єктів інтелектуальної власності з метою їх більш прибуткового використання. Так, зростання накопичених, ввезених і вивезених прямих зарубіжних інвестицій у світовому ВВП у двічі випереджає зростання частки в ньому світової торгівлі.

3. Правовий фактор. Створення інтеграційних угруповань супроводжується уніфікацією норм господарського права різних країн, створенням єдиного правового поля щодо регулювання соціально-економічної сфери. Підвищується глобальна регулююча роль міжнародних економічних і фінансових організацій на основі розробки під їх керівництвом універсальних норм, стандартів і правил для розвитку світогосподарських зв'язків.

4. Соціологічний фактор. Характеризується подоланням національної обмеженості, зменшенням впливу традицій та звичаїв народів світу, підвищенням мобільності населення планети.

5. Екологічний фактор. Йому властиве поєднання зусиль

суб'єктів міжнародних економічних відносин, спрямованих на розв'язання суперечностей між суспільством і природою, які наблизилися до критичної точки.

Необхідно також відзначити, що останнім часом суттєво активізується роль великих інституціональних інвесторів капіталу: пенсійних, страхових фондів, інвестиційних компаній і взаємних фондів, які акумулюють грошові ресурси корпорацій і населення й інвестують їх в економіку інших країн.

Фондові ринки стали основним механізмом перерозподілу фінансових ресурсів у глобальному масштабі. Вони виступають основним джерелом коштів для держав і приватного сектора. Фондові ринки витиснули банки як фінансових посередників і перетворили їх в учасників фондового ринку.

Глобалізація, як і будь-яке інше явище в економіці, має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних наслідків процесу глобалізації відносять:

1) розширення прямих іноземних інвестицій, що супроводжується створенням робочих місць, і сприяє зниженню бідності у світі;

2) зростання міжнародної торгівлі, що прискорило соціальні перетворення і зміцнило середній клас;

3) нові комунікаційні та інформаційні технології, що сприяли прискореному поширенню інформації в багатьох областях науки;

4) зв'язок став доступнішим і дешевшим (зниження витрат телефонного зв'язку, поява Skype, Viber та ін.);

5) можливість надання швидкої допомоги, наприклад, в моменти стихійних або рукотворних лих.

Можна відзначити такі проблеми, що породжуються глобалізацією: суперечливі економічні інтереси корпорацій і трудящих, промислово розвинених країн і тих країн, що розвиваються, великого бізнесу й малого бізнесу, прихильників вільної торгівлі й протекціонізму.

Особливою проблемою, що відіграла не останню роль у виникненні світової фінансової кризи, виявилася проблема міграції значних сум спекулятивного капіталу між країнами. Вільний світовий фінансовий ринок у цьому випадку виконує не стільки свою позитивну функцію – оптимізацію розподілу грошових капіталів між окремими видами виробничої діяльності, скільки підриває всі інші різновиди

міжнародних відносин, які повинні забезпечувати ефективність світового суспільного виробництва. До негативних наслідків процесу глобалізації відносять:

- 1) екологічну деградацію внаслідок необмеженої промислової діяльності;
- 2) посилення проблеми соціальної диференціації суспільства;
- 3) пріоритет віддається забезпеченню прибутків, а не прав людини;
- 4) посилення макроекономічної нестабільності внаслідок відкритості фінансових ринків (держави втрачають контроль над фінансовими потоками);
- 5) зниження ролі національної держави, часткова втрата нею державної ідентичності, цілісності;
- 6) зростання проблема невинного споживацтва, культура матеріальних цінностей, а не людських якостей;
- 7) інтернаціоналізацію злочинності;
- 8) «подвійні стандарти» в аспекті захисту прав людини.

Але більшість авторів пояснює причину зубожіння населення значної частини світу не глобалізаційними процесами, а відстороненістю найменш розвинених країн від участі у глобальних процесах. Ця відстороненість найчастіше буває породжена внутрішніми причинами: низькими темпами і недостатньою ефективністю реформування економік, некваліфікованим управлінням економікою, поширенням корупції і міждержавними конфліктами.

Таким чином, світогосподарські зв'язки стають обов'язковою умовою господарського процесу, соціального прогресу, соціального розвитку та історичного процесу в цілому. І тому є всі підстави розглядати включення окремих країн до світогосподарських зв'язків як складову загальнолюдського характеру розвитку сучасної цивілізації.

12.2. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі

Що ж послужило поштовхом для виникнення і поширення глобалізаційного процесу? В першу чергу, це суспільний поділ праці, значимість якого свого часу підкреслював відомий шотландський економіст Адам Сміт. Кожен робить те і спеціалізується на тому, що у нього найкраще виходить. Це стосується і країн. Міжнародний поділ праці – це вищий ступінь суспільного поділу праці. Він має на увазі

стійку економічно вигідну спеціалізацію країн на виготовленні певних товарів і взаємний обмін результатами своєї діяльності в певних співвідношеннях. Коли відбувається все більше поглиблення процесів міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва, істотно починають зростати потоки міжнародної торгівлі (обсяги експорту та імпорту). Переміщення факторів виробництва ще більшою мірою сприяє прискоренню міжнародної торгівлі і росту добробуту країн-учасниць [1].

Виділяються такі тенденції, які спостерігаються у сучасному світі:

1. Тенденція посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами. Так, зараз дуже складно знайти суто американський чи японський комп'ютер. Є величезна кількість лабораторій по всьому світу, які за відповідними технологіями виробляють потрібні деталі, що необхідні для його виготовлення. Це призводить до виникнення тенденції: посилення ролі глобальних корпорацій.

2. Тенденція посилення ролі глобальних корпорацій. Процес управління торгівлею товарами, які мають величезну кількість комплектуючих і виготовляються за відповідними технологіями в різних країнах, дуже складний і вимагає координації. У ролі координаторів даних процесів зазвичай виступають міжнародні глобальні корпорації. Вони являють собою великі фінансово-виробничі, науково-технологічні, торгово-сервісні об'єднання, для яких характерне поєднання виробництва в країні базування з широко розгалуженою системою функціонування за кордоном. Зазвичай до глобальних корпорацій відносять транснаціональні і багатонаціональні корпорації.

Посилення ролі ТНК в світі пов'язано з прискоренням процесів росту як міжнародної торгівлі товарами і послугами, так і фінансових потоків між країнами. Основна частина світових патентів і ліцензій припадає саме на ТНК і БНК. Можливість отримання надприбутків, використовуючи ефект економії на масштабі, змушує ці компанії вести жорстку конкуренцію на світових ринках з метою завоювання ключових позицій в світі. Крім того, глобальні корпорації сприяють «усуненню» культурних відмінностей між країнами, поширюють свою присутність в світі. Наприклад, багато магазинів, автомобілі, їжа, напої, музика, одяг стають все більш схожими.

3. Тенденція прискорення зростання міжнародної торгівлі в більшості країн. Це відбувається завдяки посиленню процесів лібералізації міжнародної торгівлі з поступовим зниженням або повним

скасуванням багатьма країнами тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі. Надаючи пільговий режим торгівлі країнам – торговим партнерам, багато країн розраховують на відповідні дії з боку останніх. СОТ, завданням якої є стимулювання процесів міжнародної торгівлі, контролює тарифний і нетарифний режим країн-учасниць, сприяє вирішенню торговельних суперечок між контрагентами. Таким чином, процеси лібералізації міжнародної торгівлі сприяють прискоренню її зростання і підвищенню добробуту країн-учасниць.

Необхідно звернути увагу на різницю між тими товарами, якими торгують зараз, і тими, якими торгували ще років 150 – 200 тому. Якщо раніше торгівля здійснювалася переважно сировинними товарами (вугіллям, бавовною, залізною рудою, зерном), то зараз торгівля головним чином носить промисловий характер. Сировинні товари стали менш вагомими, ніж промислові товари і послуги. Вартість фізичних матеріалів в кінцевому продукті стає набагато меншою, ніж це було навіть років 50 тому, в той час як зростає роль нових технологій, а відповідно більше оцінюються нові прогресивні ідеї.

4. Тенденція великих міграційних переміщень населення. Це пояснюється, в першу чергу, посиленням напруженості в світі і зростанням кількості військових конфліктів. Крім того, велика частина мігрантів приймає рішення про зміну місця проживання з метою пошуку кращих умов праці і більш високої заробітної плати. Функціонування філій міжнародних корпорацій по всьому світу також часто сприяє переміщенню робітників, вчених і інженерів між підрозділами корпорацій.

5. Тенденція одночасного розвитку двох процесів: інтеграції та дезінтеграції. Під процесом інтеграції мається на увазі процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення їх господарських механізмів. Дезінтеграція – процес розпаду, розчленування цілого (союзу, інтеграційного об'єднання або окремої країни) на складові частини. З одного боку, прогрес в області інформаційно-комп'ютерних технологій, ефекти масштабів виробництва одночасно об'єднують різних людей і різні культури. Це підштовхує країни створювати регіональні інтеграційні угруповання шляхом уніфікації відповідних видів державної політики, введення єдиної валюти, скасування тарифних і нетарифних обмежень на переміщення товарів і факторів виробництва. Але, з іншого боку, є

певна межа зростання даних об'єднань, яка визначається ступенем готовності країн відмовлятися від свого національного суверенітету і ділитися своїми повноваженнями з наднаціональним органом. Коли те чи інше регіональне інтеграційне об'єднання підходить до даної межі, можливий дезінтеграційний процес. Найчастіше процес дезінтеграції запускається активними критиками глобалізації.

6. Тенденція прагнення багатьох економічно розвинених країн переносити енергоємне, матеріаломістке і трудомістке виробництво в країни, що розвиваються. Це пов'язано з тим, що у останніх дешевша вартість робочої сили, матеріалів і енергії. Основна ж частина ТНК і БНК, які знаходяться на території економічно розвинених країн, вважають за краще вкладати кошти в наукоємні галузі.

7. Тенденція стрімкого розвитку засобів зв'язку. Ця тенденція пов'язана із зростанням можливостей людей отримувати доступ до знань і встановлювати зв'язки з людьми, що знаходяться в інших частинах планети. Це стало можливим завдяки тому, що за останні 50 років стрімко розвинувся ринок комп'ютерних технологій і засобів зв'язку.

Найчастіше основні протиріччя між країнами виникають на ґрунті боротьби за ринки збуту або джерела сировини. При цьому основною метою є потіснити конкурента з певної ніші світового ринку. Умовно можна виділити три основні групи суперечностей, що виникають між країнами і ведуть до конфліктів [1]:

1. Економічні, які ведуть до політичного загострення (боротьба за ресурси, за встановлення контролю над їхніми цінами може призводити до військових конфліктів).

2. Політичні (ідеологічні), які ведуть до економічного загострення (вихід невеликих країн з-під сфери впливу більш могутніших держав часто пов'язаний з торговими блокадами, санкціями та ін.).

3. Релігійні, які можуть призвести як до економічних, так і до політичних протистоянь.

Протиріччя зазвичай виникають **в рамках «тріади»** (трьох центрів світового економічного розвитку), до якої відносяться [1]:

- а) НАФТА (Північно-американська зона вільної торгівлі на чолі з США);
- б) країни ЄС;
- в) країни АТР (країни азійсько-тихоокеанського регіону на чолі з Японією).

Суть протиріч полягає у зростаючій конкуренції між даними групами країн на світових ринках. Незважаючи на те, що країни-учасниці торговельно-економічних блоків, розуміючи складність і суперечливість сучасної ситуації на світовому ринку, все ж прагнуть шукати взаємні точки дотику для позитивного вирішення наявних проблем і протиріч, проте, нерідко між ними виникають торгові війни.

Протиріччя між країнами «Півночі» і «Півдня» полягають в істотній різниці їхніх рівнів життя. Незважаючи на досить швидкі позитивні зміни, що відбулися за останні 50 років в країнах, що розвиваються (в країнах Півдня), і які відобразилися на їхніх економічних показниках, вони так і не змогли досягти рівня життя розвинених країн. Цьому заважали такі фактори, як збільшення технологічного розриву між «бідними» і «багатими» країнами, а також проблеми з недостатньо ефективним функціонуванням інституту права в менш розвинених країнах. Величезні потоки мігрантів, що з'явилися в результаті бажання великої кількості людей з менш забезпечених країн домогтися «кращого життя», а також військові дії, що відбуваються на території деяких з цих країн, призвели до проблеми масової міграції та різкого суттєвого ускладнення ситуації в економічно розвинених країнах. Крім того, часто країни «Півдня» винуватцями свого важкого становища вважають глобальні корпорації, штаб-квартири яких розташовуються переважно в економічно розвинених країнах. Звинувачуючи останніх в політичному тиску на приймаючі країни, в переробленні законів для власної вигоди, багато бідних країн вважають, що саме глобальні корпорації є основною причиною поширення бідності і поглиблення нерівності доходів. Все це зараз посилює наростання протиріч між наведеними вище країнами.

Останнім часом можна виділити також **посилення суперечностей між Росією і США**. Незважаючи на закінчення «холодної війни», триває боротьба даних держав за території економічного і політичного впливу. Енергетична криза і прагнення сторін до монополізації ринку енергоресурсів також стало причиною посилення протиріч між державами. На даний момент США здійснюють величезні вливання коштів в розробку нових технологій, пов'язаних з впровадженням альтернативних джерел енергії (сланцевий, скраплений газ, енергія сонця, вітру, води та ін.). Це вже зараз істотно позначається на цінах природних енергоресурсів (спостерігається їх зниження), а також

призводить до ослаблення позицій газових монополістів.

Підводячи підсумок, можна сказати, що глобальна економіка – це економіка, що здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Глобалізація – це більш тісна інтеграція країн і народів світу, що спричинена значним скороченням витрат на перевезення і зв'язок, усуненням штучних бар'єрів на шляху переміщення з країни в країну товарів, послуг, капіталу, знань та людей. Вона має місце в процесі злиття національних економік в єдину загально-світову систему.

Причиною глобалізаційного процесу стало не просто поглиблення процесів міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва, а їх поглиблення з орієнтацією саме на використання результатів науково-технічного прогресу, тобто з орієнтацією на застосування нових технологій.

12.3. Основні глобальні проблеми світового господарства

На рубежі третього тисячоліття світове співтовариство дійшло до необхідності переосмислення шляхів суспільного розвитку. За думкою вітчизняних дослідників, концепція економічного зростання, що превалювала раніше та підходила до аналізу матеріального виробництва із чисто економічної точки зору, могла використовуватися, поки природні ресурси здавалися невичерпними через обмежений вплив з боку виробничої діяльності людини. Однак на цей час суспільство приходить до розуміння того, що економічна діяльність є лише частиною загальнолюдської діяльності й економічний розвиток доцільніше розглядати в рамках більш широкій концепції суспільного розвитку.

Не випадково вже наприкінці ХХ століття найважливіше значення надається вивченню проблем демографії; продовольчого забезпечення населення планети; ресурсів і їхнього відтворення; забезпечення безпеки й миру; охорони навколишнього середовища та інше. Загальним для всіх глобальних проблем є їхній універсальний характер, тому що вони є породженням сучасної цивілізації.

Прояв і наступне загострення цих проблем у планетарному масштабі настійно вимагають їхнього ретельного розгляду й пошуку шляхів їх вирішення також на глобальному рівні.

1. Демографічна проблема. На сучасному етапі розвитку

цивілізації широко визнаються значимість і цінність людських ресурсів. Демографічні процеси, що протікають на планеті, заслуговують найпильнішої уваги й дослідження.

Наростаюча напруженість у цій сфері, насамперед, пов'язана з так званим «демографічним вибухом», що досить чітко виявився вже у середині ХХ століття й став одним з характерних рис сучасної епохи.

Так, чисельність жителів планети лише до середини ХІХ століття вперше досягла мільярдної оцінки. За станом на 2000 рік населення країн світу збільшилося до 6,03 млрд. осіб, у 2018 році – 7,6 млрд. осіб (прогнозується, що до 2100 року цей показник сягне 11 млрд. осіб). Такі високі темпи росту виявлялися неможливими протягом багатьох тисячоріч усього попереднього розвитку. При цьому варто враховувати, що понад 80 % сучасного (а ще більша частка перспективного) приросту світового населення (на відміну від минулих періодів) доводиться на країни, що розвиваються. Так, приблизно 60 % світового населення проживає в Азії; майже 12 % – в Африці; 8 % – у Латинській Америці; 6,3 % – у Північній Америці; 6,2 % – у регіоні Західної Європи; 2,6 % – у Росії й тільки близько 1,0 % – в Австралії й Океанії.

Не викликає сумнівів, що найважливішим фактором, який обумовив такий «демографічний вибух», є специфічна, суперечлива взаємодія й переплетіння прогресу й відсталості в країнах світу.

Поширення сучасних засобів медицини, наприклад, яке привело до значного зниження дитячої смертності, встановлення контролю над інфекційними захворюваннями, розширення масштабів продовольчого постачання населення цих країн як за рахунок зростання власного виробництва продуктів харчування, так і шляхом збільшення імпорту, сприяли різкому зростанню темпів приросту населення. Крім того, і понині країни світу, що розвиваються, відрізняє й економічна відсталість, і відомий консерватизм у сфері соціальних відносин, і панування традиційних моральних, релігійних і інших уявлень на тлі порівняно невисокого рівня грамотності.

Таким чином, на сучасному етапі в країнах, що розвиваються, сформувався своєрідний перехідний тип відтворення населення, за яким зниження смертності не супроводжується відповідним скороченням народжуваності. Демографічні процеси в зоні, що розвивається, сьогодні відрізняються настільки бурхливими формами й такою інтенсивністю, що створюється чимало ускладнень. Все це й призвело до появи

глобальної демографічної проблеми. На думку експертів-демографів, подібний «перехідний період» може тривати в країнах, що розвиваються, до середини XXI століття, у зв'язку із чим чисельність світового населення, імовірно, стабілізується у 2100 р. на рівні 11 млрд. осіб.

Таким чином, за своїм змістом демографічна проблема виявляється тісно пов'язаною із проблемою подолання господарської й іншої відсталості країн, що розвиваються. Міжнародне співтовариство усвідомило серйозність і масштабність демографічних проблем, а також їхній тісний взаємозв'язок з економічним і соціальним розвитком усіх країн і регіонів.

Продовольча проблема. Не менш важливою й гострою глобальною проблемою людства є продовольча проблема, оскільки вона безпосередньо відноситься до саме фізичного існування сотень мільйонів людей. Останнім часом її прояви досить драматичні, тому що несуть у собі відбиток протиріч сучасної технологічної цивілізації.

За статистикою ООН, чисельність голодуючих на планеті становить на цей час близько 500 млн. чол., з яких приблизно 240 млн. чол. приречені в результаті голоду на хвороби й смерть. Проте прямий голод не вичерпує всієї картини. Від різних форм і стадій недоїдання у світі сьогодні страждає понад 1 млрд. чол. При цьому недоїдання найчастіше зовні малопомітне. Відповідно до існуючих оцінок так зване «невидиме голодування» на цей час охоплює до 1/4 дитячого населення світу.

Зараз різні форми недоїдання в багатьох країнах, що розвиваються, є досить поширеним явищем для широких мас населення. Це пояснюється тим, що традиційні раціони можуть забезпечувати достатню кількість калорій, але не містять необхідного мінімуму білків, жирів і мікроелементів. Показово, що недостача цих найважливіших живильних компонентів негативно позначається на здоров'ї людей і, як наслідок, призводить до зниження якості робочої сили.

Як і раніше, недолік життєво важливих компонентів у раціоні багатьох жителів країн, що розвиваються, призводить до цілого ряду серйозних захворювань, якими найбільшою мірою страждають діти й молодь (наприклад, харчова дистрофія). Можливі й такі важкі захворювання, які призводять до серйозної поразки тканин організму.

Як відомо, і голод, і недоїдання існують давно, від самих джерел історії людства. Протягом довгого часу головним фактором, що їх обумовлював, був недостатній розвиток сільськогосподарського виробництва.

Однак на сучасному етапі, в епоху науково-технічної революції, продуктивні сили людства, у тому числі й у сфері сільського господарства, досягли такого рівня розвитку, що в принципі вони здатні забезпечити продовольством у кілька разів більше людей, ніж на цей час проживає на нашій планеті.

Так, відповідно до розрахунків англійських експертів, навіть за нинішніми методами обробки землі можна забезпечити продовольством понад 10 млрд. осіб. Але людство вкрай непродуктивно використовує оброблювані землі. За деякими оцінками, з 149 млн. кв. км суші тими з них, що придатні для сільськогосподарської обробки, вважаються тільки 45 млн. кв. км, при цьому обробляється менш 1/3 таких земель.

Перевага розвинених країн над тими, що розвиваються, продовжує зберігатися в області виробництва продовольства і досягається, серед інших факторів, переважно за рахунок державних (і міждержавних) субсидій. Зрозуміло, що в ряді країн, що розвиваються, такі капіталовкладення могли б принести істотно більший результат. Тому субсидування сільськогосподарського виробництва у ведучих промислово розвинених країнах, поряд з більш високим розвитком продуктивних сил у сільському господарстві, в порівнянні із країнами, що розвиваються, робить для останніх труднодосяжним завдання підвищення інтенсивності і продуктивності свого землеробства в близькому майбутньому. Однак це могло б сприяти рятуванню широких мас населення світу від голоду і недоїдання.

Оскільки продовольча проблема набула глобальних, її радикальне вирішення пов'язується з перспективами раціонального розподілу виробничих ресурсів на всій планеті. Людство створило досить потужні продуктивні сили сільського господарства: у другій половині ХХ століття у світовому землеробстві відбулися такі якісні зрушення, як перехід до системи машин у сільському господарстві на базі використання високоврожайного, гібридного насіння, широкий розвиток агропромислової інтеграції і становлення агропромислового комплексу, біотехнологічна революція. Використання всіх цих досягнень цивілізації для забезпечення продовольством, необхідним для нормального життя, населення країн, що розвиваються, допомогло б вирішити цю глобальну проблему сучасності.

Паливно-сировинна проблема. Сучасна цивілізація постійно розширює споживання природних ресурсів на тлі відповідного росту

відходів виробництва й споживання. Це не може не викликати збільшення витрат на боротьбу із забрудненням навколишнього середовища. Як наслідок, нині суспільство повинне постійно підвищувати відому частку національного доходу, щоб компенсувати витрати на добування природних ресурсів і охорону середовища перебування людини. Це, у свою чергу, призводить до обмеження темпів економічного зростання.

Дослідження причин наростання ряду негативних тенденцій вимагає розгляду, в першу чергу, питання про дефіцитність різних природних ресурсів, якими володіє сучасна цивілізація.

На нинішньому етапі розвитку у світі дійсно існує ряд природних обмежень. Так, на основі оцінки кількості світового палива, варто припустити, що світових запасів вугілля «вистачить» приблизно на 600 років, нафти – на 90, природного газу – на 50 і урану – на 27 років. Іншими словами, всі види палива за всіма категоріями можуть бути вичерпані протягом 800 років. Але якщо виробництво різних видів енергії буде зростати сьогоднішніми темпами, всі види палива, що зараз використовуються, будуть витрачені через 130 років.

Переважна частина розвіданих запасів палива й сировини зосереджена приблизно у 45 із 130 держав і територій світу. Однак лише у 10 з цих 45 країн виявлено більш трьох видів корисних копалин, а в інших – тільки один–два види. Тому лише деякі країни можуть використовувати власний, більш-менш диверсифікований видобувний комплекс як матеріальну базу для створення багатогалузевої обробної промисловості. До їхнього числа входять Аргентина, Бразилія, Венесуела, Індія, Мексика, Перу, а також частково Болівія, Заір і Іран. Але й для цих країн проблема забезпечення паливом і сировиною в процесі індустріалізації стає все більш гострішою.

Шляхи пом'якшення й перспективи вирішення паливно-сировинної проблеми пов'язуються нині з підвищенням потенціалу країн, які розвиваються, у сфері гірничодобувного комплексу (що припускає й розширення геологорозвідувальних робіт у цій зоні), з диверсифікованістю продукції обробної промисловості, переходом до використання нових технологій та невичерпних ресурсів, таких як енергія вітру й сонця, морські припливи та інше.

Збереження миру, роззброювання й конверсія військового виробництва. Протягом сучасної історії (після закінчення Другої

світової війни) людство витратило на озброєння гігантські кошти. Так, за оцінками експертів, тільки з 1950 по 1990 рр. загальносвітові витрати на військові цілі становили приблизно 20 трлн. доларів США.

Наслідком накопичення конфліктного потенціалу в зоні, що розвивається (різка поляризація доходів різних верств населення, підвищення збідніння, соціальної несправедливості, безробіття, господарські диспропорції, витрати «демонстраційного ефекту», корупція, періодичні військові зіткнення як внутрішнього, так і міждержавного характеру та інше), з'явилося досить помітне зростання військових витрат, що у ряді випадків набувало характеру і масштабів гонки озброєнь.

Більшість дослідників цієї проблеми розглядають прагнення багатьох незалежних держав до інтенсифікації витрат на озброєння як одне із найсерйозніших, яке має планетарне значення.

Як відомо, збільшення військових витрат досить негативно впливає на державний бюджет. Крім того, зростання питомої ваги військових витрат у бюджетах країн, що розвиваються, відбувається одночасно з різким скороченням тієї частки, яка використовується на освіту й охорону здоров'я, тобто на розвиток тих сфер соціального обслуговування населення, у яких такі країни зазнають особливо гострої нестачі. При цьому країни з найменшим національним доходом на душу населення, як правило, виділяють на військові галузі більшу частину свого бюджету, ніж промислово розвинені держави. Очевидно, що саме на зростання військових витрат лягає головна відповідальність за зростання бюджетних дефіцитів, що потім викликає посилення інфляції і призводить до важких економічних і соціальних ускладнень.

Крім того, милітаризація псує сутність науково-технічного прогресу в сучасному суспільстві, перетворюючи вищі досягнення людського інтелекту на створення потужніших засобів знищення людей.

Нові підходи до проблем безпеки й збереження миру, що затвердилися у світовому співтоваристві із другої половини 80-х рр., поставили проблему переходу від економіки озброєння до економіки роззброювання, або проблему конверсії військового виробництва, яку можна визначити як послідовне переведення ресурсів, виробничих потужностей і людей з військової в цивільну сферу.

Екологічна проблема. Починаючи з 60-х рр. XX століття фахівці розглядають екологічний стан нашої планети як катастрофічний.

Серед основних проявів кризових ситуацій, що охопили, насамперед, розвинену зону, а потім і країни, що розвиваються, виділяються деградація ґрунтів, збезліснення, нестача води для іригації й побутових потреб, забруднення повітряного простору та ін.

Нераціональне використання земельного фонду в сільських районах призвело до того, що ерозія ґрунтів прийняла загрозливі розміри. Нині близько 23 млрд. т ґрунту щорічно губиться з ріллей.

Досить серйозною також є проблема збезліснення, що найчастіше призводить до повеней, ерозії ґрунтів, зсувів, заболочування, зниження гідроенергопотенціалу.

Непроста в цілому ситуація склалася останнім часом із прісною водою, запаси якої становлять лише 3 % від загальних водних запасів. При цьому 3/4 прісної води заморожені в Арктиці й Антарктиді, 1/5 їхньої частини становлять підземні води. Остання частина циркулює в ріках, озерах, болотах, хмарах. У ряді районів планети, за оцінками вчених, 80 % усіх хвороб викликані недоброякісною водою.

Не так давно повітря вважалось невичерпним джерелом. Проте сьогодні, коли відбувається катастрофічне винищування лісу, процеси, що тут відбуваються, не вселяють оптимізму, адже більшу частину кисню дають нашій планеті саме тропічні ліси. Наслідки цього можуть бути катастрофічними: ерозія ґрунту, зникнення різних видів живих організмів і рослин і, нарешті, планетарні зміни клімату.

Чимало шкоди навколишньому середовищу на сучасному етапі завдають і відходи від виробничої діяльності людини, а також побутові відходи. Прояви цього – дим і газ із труб підприємств, вихлопи автомобілів, хімікати та інше. За деякими даними, тільки вуглекислого газу в атмосферу щодня викидається 5 млрд. т (приблизно по тонні на кожну людину). Як наслідок, людство зіштовхнулося з гострою проблемою ушкодження озонової верстви планети. Австралійські фахівці стверджують, що кожний відсоток втрати озонової верстви означає зростання ракових захворювань на 2 %.

Варто підкреслити, що якщо не зупинити наростаючу тенденцію забруднення навколишнього середовища, може відбутися глобальна екологічна катастрофа, пов'язана з потеплінням клімату планети. Перервати цей процес може тільки суспільство, найважливішим завданням якого повинно стати формування екологічного світогляду. Не менш важливим завданням держави й суспільства є створення

обґрунтованого природоохоронного законодавства.

Таким чином, зрушення, що відбуваються у світі, викликають необхідність формування цілісного цивілізованого світового співтовариства, де загальнолюдські цінності одержать пріоритетне значення.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Що являє собою глобалізація як економічне явище?
2. Які існують передумови глобалізації?
3. Які економічні наслідки глобалізації?
4. Які позитивні риси глобалізації?
5. Які економічні ризики несе глобалізація?
6. Назвіть основні глобальні проблеми світового господарства.
7. Перерахуйте основні позитивні та негативні наслідки процесу глобалізації для України.
8. Які існують проблеми адаптації України до системи глобальних економічних відносин?

ПРАКТИКУМ ДО РОЗДІЛУ 12

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Глобалізація – це:

- а) об'єктивний процес суспільного розвитку, що пов'язаний з переходом до постіндустріального розвитку;
- б) модель економіки, яка функціонує на загальних принципах, що забезпечені однотипними інститутами;
- в) це суб'єктивний процес сприйняття функціонування сучасного світового господарства;
- г) вірні відповіді а) та б).

2. До передумов глобалізації належать:

- а) міжнародний поділ праці та його кооперація;
- б) активізація МЕВ, зниження митних тарифів, транспортних витрат;
- в) розвиток засобів комунікацій;
- г) всі відповіді правильні.

3. Наслідки глобалізації:

- а) цілком негативні;
- б) цілком позитивні;

- в) як позитивні, так і негативні;
- г) немає правильної відповіді.

4. До негативних наслідків глобалізації не відносяться:

- а) поглиблення диференціації середньодушових доходів;
- б) посилення фінансової нестійкості;
- в) створення нових робочих місць;
- г) можливість злиденного економічного зростання.

5. У сучасних умовах глобалізації економічного розвитку розвинуті країни виробляють:

- а) понад 70 % світового ВВП;
- б) понад 40 % світового ВВП;
- в) понад 50 % світового ВВП;
- г) таких даних не існує.

6. До позитивних наслідків глобалізації не належать:

- а) збільшення асортименту товарів, що стають доступні споживачам;
- б) створення нових робочих місць;
- в) злиденне економічне зростання;
- г) немає правильної відповіді.

7. Критерії, за якими проблеми відносять до глобальних:

- а) вони стосуються інтересів усіх або значної групи держав;
- б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил;
- в) вони вимагають невідкладних скоординованих дій світового співтовариства;
- г) усі відповіді вірні.

8. До причин виникнення екологічних проблем можна віднести:

- а) інтенсифікацію використання природних ресурсів;
- б) видобуток природних копалин;
- в) забруднення і збідніння навколишнього середовища;
- г) усі відповіді вірні.

9. Причинами загострення сучасних глобальних проблем є:

- а) швидка урбанізація населення та варварське ставлення людини до природи;
- б) низький рівень впровадження ресурсо- та енергозберігаючих, екологічно чистих технологій;
- в) зменшення родючості ґрунту;
- г) усі відповіді вірні.

10. Економічний аспект глобальних проблем включає:

- а) збільшенні дохідної частини держбюджету;
- б) залучення ресурсів для їхнього використання;
- в) забезпеченні рівноваги платіжного балансу;
- г) усі відповіді неправильні.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Глобалізація характеризується вільним переміщенням товарів, послуг і факторів виробництва.

2. Глобальні проблеми – це проблеми, пов'язані з лібералізацією міжнародної торгівлі.

3. Наслідки процесу глобалізації в основному позитивні.

4. Характерною рисою процесу глобалізації є зменшення кількості й масштабів діяльності регіональних угруповань.

5. Науково-технологічний фактор став одним з найсуттєвіших передумов процесу глобалізації.

6. Сучасною глобальною проблемою стала проблема міжнародного тероризму.

7. Якщо проблеми вимагають невідкладних скоординованих дій світового співтовариства, вони стають глобальними.

8. Одним з позитивних наслідків глобалізації є поглиблення диференціації рівнів соціально-економічного розвитку як між країнами, так і всередині країн.

9. Одним з негативних наслідків глобалізації є посилення макроекономічної нестабільності внаслідок відкритості фінансових ринків.

10. В умовах глобалізації може відбуватися зниження ролі національної держави, втрата нею державної ідентичності, цілісності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архієреєв С.І. Глобальна економіка: Навч. посіб. [для студ. зі спеціальн. “Економіка” “Маркетинг” “Облік і оподаткування”] / С.І. Архієреєв, Н.М. Волоснікова, Н.Н. Губанова, С.О. Климова та інш.; за ред. С.І. Архієреєва. – Харків: НТУ “ХП”, 2018. – 192 с.
2. Архієреєв С.І., Максименко Я.А. та інш. Міжнародна економіка. [Методичні вказівки до вивчення навчального курсу та виконання розрахункових робіт для студентів економічних спеціальностей НТУ «ХП» заочної форми навчання] / ред. проф. С.І. Архієреєва, доц. Я.А. Максименко. – Харків: НТУ «ХП», 2016. – 110 с.
3. Дубницький В. І. Глобальна економіка : навч. посіб. для студ. / В. І. Дубницький, Н. М. Чуприна, І. П. Ганжела. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2015. – 587 с.
4. Зовнішня трудова міграція населення України, Український центр соціальних реформ, www.ukrstat.gov.ua, 2009. – 119 с.
5. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособ.: в 2-х ч. / А. П. Киреев. – Москва : Междунар. отношения, 2001. – Ч. I: Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – 2001. – 416 с.
6. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособ.: в 2-х ч. / А. П. Киреев. – Москва : Междунар. отношения, 2001. – Ч. II: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – 2001. – 488 с.
7. Климова С.О. Соціальні аспекти глобалізації / С.О. Климова // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції 16 листопада 2016 року «Духовно-моральні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації». – Харків, НТУ «ХП», 2017. – Випуск 47 (51), т.1 – С. 153-161.
8. Климова С.О., Губанова Н.Н. Створення Балто-Чорноморського Союзу як зміцнення економічної і політичної платформи України / С.О. Климова, Н.Н. Губанова // Вісник НТУ «ХП» (економічні науки). – Х.: НТУ «ХП». – 2016. – №27'(1199) – С.41-44.
9. Климова С.О. Дослідження динамічних ефектів інтеграції України в ЄС / С.О. Климова // Вісник Національного технічного

університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - С.106-110.

10. Климова С.О. Аналіз проблем адаптації України до торгового режиму країн ЄС // Економіка: збірник наукових праць. – Випуск 255: В 6 т. – Т. І. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 92.

11. Климова С.О. Анализ векторных перспектив экономической интеграции Украины / С.О. Климова // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 21.- С.150-156

12. Козик В.В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. – 7-ме вид. – К.: Знання, 2008. – 406с.

13. Максименко Я. А. Украина в системе международных экономических отношений / Я. А. Максименко, И. В. Гаврилова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – Харків : НТУ «ХПІ», 2014. – № 23 (1066). – С. 34 – 35.

14. Максименко Я. А. Миграционные процессы в Украине: проблемы и перспективы / Я. А. Максименко, И. И. Хайло // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – Харків : НТУ «ХПІ», 2014. – № 23 (1066). – С. 44.

15. Макуха С.М. Україна у міжнародних економічних відносинах в умовах глобалізації. – Харків: Легас, 2003. – 352 с.

16. Міжнародна економіка: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А.М. Поручник, Я. М. Столярчук, О. Д. Павловська та ін. – К.: КНЕУ, 2005. -156 с.

17. Міжнародна економіка: навч.-метод. посіб. для студентів економічних та менеджерських спеціальностей заочної форми навчання / [С. І. Архієреєв, Я. А. Максименко, Ф. В. Абрамов та ін.]; за ред. С. І. Архієреєва, Я. А. Максименко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2012. – 92 с.

18. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях: навч. посіб. / За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, К.І. Ржепішевського. – К: ЦУЛ, 2003. – 294 с.

19. Муза Д. Е. Введение в глобалистику : учеб. пособ. / Д. Е. Муза – Донецк : ДонНТУ, 2010. – 240 с.

20. Нікітіна М. Г. Світове господарство і міжнародні економічні відносини: просторові аспекти розвитку: навч. посіб. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 192 с.

21. Новицький В. Е. Міжнародна економічна діяльність України: підруч. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
22. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко.– Х.: Право, 2008. – 448 с.
23. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: навч. посіб.: у 2 кн. – К.: Таксон 2000. – Кн. 1: Міжнародна торгівля: теорія та політика. – 320 с.; Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. – 2003. – 302 с.
24. Руденко Л.В. Транснаціональні корпорації: навч-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2004. – 227с;
25. Руденко Л.В. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції: підруч. – К.: ЦУЛ, 2003. – 616 с.
26. Румянцев А.П., Коваленко Ю.О. Міжнародна торгівля послугами: навч. посіб. – К.: Центр навч літ-ри, 2003. – 112с.
27. Солонінко К. С. Міжнародна економіка: навч. посіб.– К.: Кондор, 2008 – 382 с.
28. Савельєв Є.В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 504 с.
29. Транснаціональні корпорації: навч. посіб. / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький та ін. – К.: Таксон, 2001. – 304 с.
30. Фомишин С.В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий: учеб. пособ. – Херсон: Олди-плюс, 2002. – 558 с.
31. Храмов В.О., Бовтрук Ю.А. Зовнішньоекономічна політика: навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – 264 с.
32. Шибаева Н. В. Международная экономика : учеб. пособ. / Н. В. Шибаева, Я. А. Максименко. – Харьков, НТУ «ХПИ», 2007. – 176 с.
33. Циганкова Т.М., Петрашко Л.П., Кальченко Т.В. Міжнародна торгівля: навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 488 с.
34. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 354 с.

ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Питання до модульного контролю №1

1. Що таке міжнародна економіка?
2. Які показники лежать в основі розрахунку відносної частки певної країни у світовому господарстві?
3. Назвіть основних суб'єктів світового господарства.
4. Що таке міжнародне економічне співробітництво?
5. Які існують сучасні тенденції в МЄВ?
6. Назвіть основні етапи розвитку світового господарства.
7. Яка особливість МЄВ на сучасному етапі зумовлена розпадом соціалістичної системи?
8. У працях яких дослідників визначилися основні закономірності розвитку світового господарства на межі ХІХ-ХХ ст.?
9. Яка з особливостей МЄВ на сучасному етапі зумовлює переплетення національних і міжнародних економічних відносин?
10. Як називається економічна система, заснована переважно на звичаях, в якій розподіл виготовлених благ здійснюється згідно з усталеними традиціями?
11. З якими формами суспільного поділу праці пов'язаний процес інтернаціоналізації виробництва?
12. Що таке технологічний поділ праці?
13. Яка з особливостей законів розвитку МЄВ зумовлює баланс національних та інтернаціональних інтересів?
14. Що таке митний тариф та які його функції?
15. Що таке зворотний демпінг?
16. Які бувають імпорتنі квоти за напрямом дії?
17. Що не відносять до інструментів прихованого протекціонізму?
18. Як впливає тариф на економіку малої країни?
19. Як впливає тариф на економіку великої країни?
20. Назвіть кількісні методи нетарифного регулювання.
21. Що відносять до фінансових інструментів нетарифного регулювання?
22. Коли міжнародна міграція капіталів стала типовим явищем міжнародної економіки?
23. Що є об'єктивною основою міжнародної міграції капіталу?
24. Який компонент сучасної структури міжнародного руху капіталів є домінуючим?

25. Які суб'єкти прямого іноземного інвестування є провідними?
26. Яка причина вивезення капіталів є домінуючою в сучасних умовах?
27. Яка форма міжнародних інвестицій дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування?
28. Які країни переважно здійснюють прямі зарубіжні інвестиції?
29. Які фактори інвестиційного клімату відносять до визначальних в будь-якій економіці?
30. Які країни є найбільшими в світі країнами-боржниками?
31. Які країни є основними донорами капіталу в сучасному світі?
32. Яке місто є провідним фінансовим центром у світі?
33. Що означають трансфертні ціни?
34. Хто є автором праці «Дослідження про природу і чинники багатства народів»?
35. Хто розробив теорії про абсолютні та порівняльні переваги у міжнародній торгівлі?
36. Хто розробив теорію конкурентних переваг?
37. В чому полягає мета автаркії як політики?
38. Що розуміється під демпінговими цінами?
39. Назвіть приховані методи нетарифного регулювання.
40. Якому типу економіки відповідає система ГАТТ?
41. Яка форма міжнародних інвестицій дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування?
42. Що є конкретними формами міжнародного поділу праці?
43. Що таке урядова заборона на торгівлю з певною країною або групою країн?
44. Які основні допущення теорії меркантилізму?
45. Що представляє собою протекціонізм?
46. Яка підприємницька структура згідно з класифікацією підприємств з іноземними інвестиціями, повністю належить іноземному інвестору?
47. Яка підприємницька структура згідно з класифікацією підприємств з іноземними інвестиціями, має частку іноземних інвестицій, яка перевищує 50% капіталу?
48. Яка підприємницька структура згідно з класифікацією підприємств з іноземними інвестиціями має частку іноземних інвестицій, яка є меншою за 50% капіталу?
49. У чому полягає сутність парадоксу Леонт'єва?
50. Які аргументи спростовують парадокс Леонт'єва?

Питання до модульного контролю №2

51. Що таке девальвація валюти?
52. Що таке ревальвація валюти?
53. Що таке спекулятивна атака?
54. Який валютний ринок вважається стабільним?
55. Який валютний ринок вважається нестабільним?
56. Що показує джей-крива?
57. Коли масова міграція робочої сили стала типовим явищем міжнародної економіки?
58. Якими є основні причини міграції населення?
59. Який з перелічених факторів міграції населення не є економічним?
60. Якою є класифікація міжнародних міграційних потоків робочої сили за територіальною ознакою?
61. Якою є класифікація міжнародних міграційних потоків робочої сили за рівнем кваліфікації мігрантів?
62. Яка міграція населення передбачає щоденні поїздки до місця роботи за кордони країни?
63. Назвіть традиційні центри імміграції?
64. Необхідною умовою якої імміграції є отримання статусу біженця?
65. Який з наведених наслідків міграції робочої сили є позитивним для окремої фірми?
66. Що таке валютна система?
67. Назвіть історично першу систему в процесі еволюції світової валютної системи?
68. Яка валютна система діє зараз?
69. Що не передбачала система Золотого стандарту?
70. Що не є характерним для Бреттон-Вудської валютної системи?
71. Як впливає зростання експорту товарів і послуг країни на курс національної валюти?
72. Як впливає позитивне сальдо платіжного балансу на курс національної валюти?
73. Як впливає від'ємне сальдо платіжного балансу на курс національної валюти?
74. Які країни за рівнем розвитку охоплює Організація економічного співробітництва і розвитку?

75. Про свідчить скорочення офіційних резервів?
76. Про що свідчить зростання офіційних резервів?
77. Як впливає процес глобалізації на можливість контролю економіки державою?
78. Яка країна є найбільшим продуцентом золота в світі?
79. Яке поняття охоплює собою надання технологічних знань, проведення технічних робіт, консультування «на місці подій» з метою оптимізації виробничо-комерційної діяльності?
80. Яке поняття передбачає укладення угоди, згідно з якою власник винаходу або технічних знань надає іншій стороні дозвіл на використання в певних межах своїх прав на технологію?
81. Яке поняття передбачає надання «материнською» фірмою права дрібній фірмі вести виробничо-підприємницьку діяльність під її опікуванням з наданням відповідного обладнання, права користування «маркою», «брендом», визначенням параметрів збуту?
82. Що передбачає ноу-хау?
83. Назвіть основні принципи Системи золотого стандарту.
84. Назвіть основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи.
85. Назвіть основні принципи сучасної валютної системи.
86. Назвіть основні принципи Європейської валютної системи.
87. Що таке конвертованість за поточними операціями?
88. Що таке конвертованість за капітальними операціями?
89. Що таке повна конвертованість?
90. Як ви розумієте поняття паралельного обігу валют?
91. Що означає валютне заміщення?
92. Що таке доларизація?
93. Які існують глобальні проблеми в сфері МЕВ?
94. Назвіть основні передумови економічної інтеграції.
95. Що означає ефект створення торгівлі?
96. Що означає ефект відхилення торгівлі?
97. Назвіть основні етапи інтеграційного процесу.
98. Назвіть умову Маршалла-Лернера.
99. Що означає поняття реальної девальвації?
100. Назвіть види валютних курсів за ступенем гнучкості.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. Предмет, значення і завдання курсу «Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини».....	5
1.1. Предмет курсу «Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини». Міжнародна економіка як наука та система знань.....	5
1.2. Системність та об'єктивність міжнародних економічних відносин. Загальна характеристика основних форм міжнародних економічних відносин.....	14
1.3. Суб'єкти міжнародної економіки і міжнародних економічних відносин. Зростання єдності світової цивілізації та світового господарства.....	19
<i>Практикум до розділу 1.....</i>	<i>23</i>
2. Міжнародні економічні відносини у системі світового господарства і проблеми їх розвитку.....	27
2.1. Світове господарство як системна єдність міжнародних економічних відносин, продуктивних сил та відповідних механізмів регулювання й управління.....	27
2.2. Світове господарство: процес становлення та особливості сучасного етапу розвитку.....	30
<i>Практикум до розділу 2.....</i>	<i>36</i>
3. Міжнародний поділ праці як об'єктивна основа міжнародної економіки і міжнародних економічних відносин.....	39
3.1. Сутність та фактори розвитку міжнародного поділу праці.....	39
3.2. Форми і напрями міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва.....	42
3.3. Порівняльні та конкурентні переваги економіки України в міжнародному поділі праці.....	48
<i>Практикум до розділу 3.....</i>	<i>50</i>
4. Міжнародна торгівля як головна форма міжнародних економічних відносин та її регулювання.....	56
4.1. Суть, структура та показники міжнародної торгівлі.....	56
4.2. Еволюція теорій міжнародної торгівлі.....	57
4.3. Напрямки та інструменти зовнішньоторговельної політики держави.....	63

<i>Практикум до розділу 4</i>	71
5. Міжнародні економічні відносини у сфері міжнародного бізнесу	77
5.1. Суть, мотивація та види міжнародного бізнесу.....	77
5.2. Спільні підприємництва: особливості і динаміка розвитку.....	80
5.3. Генезис транснаціональних корпорацій.....	85
<i>Практикум до розділу 5</i>	86
6. Міжнародна інвестиційна діяльність і виробниче співробітництво	88
6.1. Сутність міжнародного руху капіталу.....	88
6.2. Особливості сучасного міжнародного руху капіталів: прямі іноземні інвестиції та портфельні інвестиції.....	96
6.3. Міжнародний ринок кредитних ресурсів та його структура.....	100
6.4. Основні напрями інвестиційної діяльності в Україні.....	103
<i>Практикум до розділу 6</i>	106
7. Міжнародні науково-технічні відносини	111
7.1. Сутність, передумови й економічна доцільність міжнародного науково-технічного обміну.....	111
7.2. Теорії впливу технічного прогресу на міжнародні економічні відносини.....	115
7.3. Основні форми передачі науково-технічних знань.....	118
7.4. Державне регулювання й правові форми захисту технологій.....	123
<i>Практикум до розділу 7</i>	126
8. Міжнародна міграція робочої сили	129
8.1. Міжнародна міграція робочої сили як форма міжнародних економічних відносин.....	129
8.2. Фактори, що визначають міграцію робочої сили.....	133
8.3. Напрямки й структура міграційних потоків.....	137
8.4. Державна міграційна політика.....	140
<i>Практикум до розділу 8</i>	145
9. Міжнародна економічна інтеграція	148
9.1. Сутність, передумови й цілі економічної інтеграції.....	148
9.2. Основні етапи й економічні ефекти інтеграції.....	151

9.3.	ЄС як найбільш розвинене інтеграційне об'єднання.....	155
9.4.	Участь України в інтеграційних об'єднаннях.....	159
	<i>Практикум до розділу 9.....</i>	<i>162</i>
10.	Світова валютна система і міжнародні валютно-фінансові відносини.....	165
10.1.	Світова валютна система та її основні елементи.....	165
10.2.	Еволюція світової валютної системи.....	170
10.3.	Платіжний баланс та його структура.....	176
10.4.	Міжнародні організації з регулювання валютних відносин.....	179
	<i>Практикум до розділу 10.....</i>	<i>183</i>
11.	Валютний курс та політика його регулювання.....	186
11.1.	Поняття валютного курсу і його різновиди.....	186
11.2.	Політика регулювання валютного курсу.....	190
11.3.	Еластичність попиту та пропозиції іноземної валюти.....	194
11.4.	Теорія паритету купівельної спроможності.....	198
	<i>Практикум до розділу 11.....</i>	<i>203</i>
12.	Глобальні проблеми міжнародних економічних відносин...	206
12.1.	Сутність та фактори глобалізації.....	206
12.2.	Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі	209
12.3.	Основні глобальні проблеми світового господарства	214
	<i>Практикум до розділу 12.....</i>	<i>221</i>
	СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	224
	ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ.....	227

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігоревич
ВОЛОСНІКОВА Наталія Миколаївна
КЛИМОВА Світлана Олегівна

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Навчальний посібник

ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

«Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент»,
«Маркетинг», «Підприємство, торгівля та біржова діяльність»
За ред. проф. С.І. Архієреєва

Роботу до друку рекомендував *М. І. Погорелов*
Відповідальний за випуск *С. І. Архієреєв*

План 2018 р., поз. 92

Підп. до друку 30.11.2018 р. Формат 60x84 1/16. Папір офісний. Riso-друк.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 15. Наклад 100 прим. Зам № 24-04.

Видавничий центр НТУ «ХП»

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2018 р.
61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2

Друкарня

ФОП Іванченко І.С.

Пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua